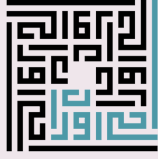
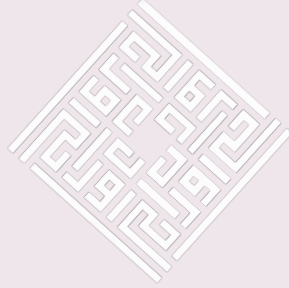

E-ISSN: 3062-1585

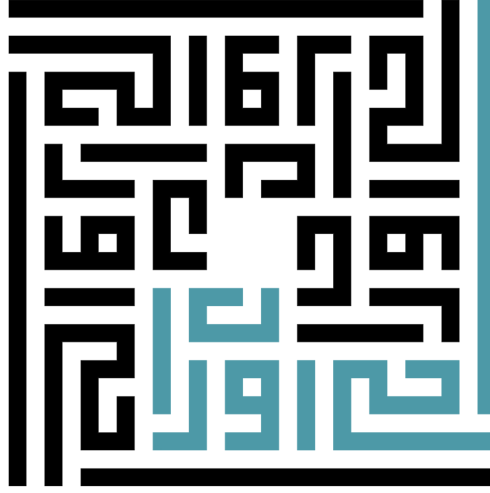
Sayı	Yıl
03	2024
Issue	Year

AHI İLAHİYAT DERGİSİ

AHI İLAHİYAT DERGİSİ

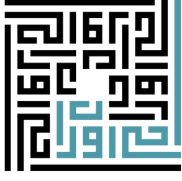

Ahi İlahiyat Dergisi
Ahi Theology Journal

Yıl / Year : 2024 || Sayı / Issue: 3

AHI İLAHİYAT DERGİSİ

AHI İLAHİYAT DERGİSİ

AHI İLAHİYAT DERGİSİ

Ahi Theology Journal

e-ISSN: 3062-1585

Yıl / Year: 2024 || Sayı / Issue: 3

Kapsam / Scope: Sosyal ve Beşerî Bilimler, Dini Araştırmalar / Art and Humanities and Social Sciences, Religious Researches

Periyot / Period: Yılda 2 Sayı (30 Haziran & 31 Aralık) / Biannual (30 June & 31 December)

Yayın Dili / Publication Language: Türkçe & İngilizce & Arapça / Turkish & English & Arabic

Ahi İlahiyat Dergisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi tarafından yayımlanmaktadır.

Ahi Theology Journal is published by The University of Kirsehir Ahi Evran/Türkiye.

Ahi İlahiyat Dergisi yazarlardan makale değerlendirme ve yayın süreci için herhangi bir ücret talep etmemektedir.

Ahi Theology Journal does not charge any article submission, processing and printing fees from the authors.

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Ahi İlahiyat Dergisi'nde yayımlanan yazıların tüm içerik sorumluluğu yazarlarına aittir.

All the responsibility for the content of the papers published in Ahi Theology Journal belongs to the authors.

İletişim / Communication:

ahif@ahievran.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahiilahiyat>

ROR: 05rrfpt58

AHI İLÂHİYAT DERGİSİ

Ahi Evran Üniversitesi Adına Sahibi | Owner on Behalf of Ahi Evran University

Prof. Dr. Mustafa Kasım KARAHOCAGİL

mustafa.karahocagil@ahievran.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5171-7306

Yazı İşleri Müdürü | Responsible

Prof. Dr. Emrullah FATİŞ

(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi | Kırşehir/Türkiye)

temelislam@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7922-8574

Editör | Editor

Mustafa ŞENGİL

(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi | Kırşehir/Türkiye)

mustafa.sengil@ahievran.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2904-1776

Editör Yardımcıları | Editorial Assistants

Nurullah Haydar YURDUSEVEN

(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi | Kırşehir/Türkiye)

nurullah.yurduseven@ahievran.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4692-9731

Harun ASLAN

(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi | Kırşehir/Türkiye)

harun.aslan@ahievran.edu.tr

ORCID: 0000-0003-1444-7607

Sekreteryaya | Secretary

Mehmet BOZKIRLI

(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi | Kırşehir/Türkiye)

mehmet.bozkirli@ahievran.edu.tr

ORCID: 0000-0002-4904-6662

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Emrullah FATİŞ

(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi/Kelam ve İtikadi İslam

Mezhepleri Tarihi | Kırşehir/Türkiye)

temelislam@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7922-8574

Prof. Dr. Selim TÜRCAN

(Hitit Üniversitesi/Tefsir | Çorum/Türkiye)

selimturcan@hitit.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7618-3868

Prof. Dr. Kamaluddin Nurdin MARJUNİ

(Universiti Islam Sultan Sharif Ali/

Faculty of Usuluddin | Brunei)

kemaluddin.nur@unissa.edu.bn

ORCID: 0000-0003-3724-2110

Doç. Dr. Ali Güngör

(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi/Din Bilimleri |

Kırşehir/Türkiye)

ali.gungor@ahievran.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7655-4021

Doç. Dr. Ahmet ARAS

(Necmettin Erbakan Üniversitesi/Dinler Tarihi |

Konya/Türkiye)

arasahmet@erbakan.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2552-1895

Doç. Dr. Bakıt MURZARAYIMOV

(Manas Üniversitesi/Dinler Tarihi | Kırgızistan)

bakit.murzaraimov@manas.edu.kg

ORCID: 0000-0002-8757-6998

Doç. Dr. Mahmut Samar

(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami İlimler

Fakültesi/İslam Hukuku | Ankara/Türkiye)

mahmut.samar@asbu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0268-9115

Doç. Dr. Abdurrahman CANER

(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi/Fıkıh | Kırşehir/

Türkiye)

abdurrahman.caner@ahievran.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0292-0639

Doç. Dr. Mehmet USLUER

(Hakkari Üniversitesi/İslam Tarihi | Hakkari/

Türkiye)

mehmetusluer@hakkari.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6608-0125

AHI İLÂHİYAT DERGİSİ

Doç. Dr. Muhammet YURTSEVEN
(Sakarya Üniversitesi/Kur'an-ı Kerim Okuma ve
Kıraat İlmi | Sakarya/Türkiye)
yurtsevenmuhammed@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2604-440X

Alan Editörleri | Field Editors

Dr. Öğr. Üyesi Fatma Nur BEDİR
(Hitit Üniversitesi/Din Psikolojisi | Çorum/Türkiye)
fnurozdemirbedir@hitit.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4455-1691

Dr. Öğr. Üyesi Elif Büşra KOCALAN
(Hitit Üniversitesi/Din Sosyolojisi | Çorum/Türkiye)
ebusrakocalan@hitit.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8051-4647

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed İhsan HACİİSMAİLOĞLU
(Hitit Üniversitesi/İslam Tarihi | Çorum/Türkiye)
mihsanhaciismailoglu@hitit.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2279-385X

Öğr. Gör. Dr. Süleyman KILIÇ
(Selçuk Üniversitesi/Kur'an-ı Kerim Okuma ve
Kıraat İlmi | Konya/Türkiye)
hfkklcsuleyman@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8106-617X

Dr. Öğr. Üyesi Haris MACİC
(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi/İslam Felsefesi |
İzmir/Türkiye)
harismacic@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-1969-3789

Dr. Rifai ERTEN
(TC Millî Eğitim Bakanlığı/Dinler Tarihi | Kırkkale/
Türkiye)
rifaiernten@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5531-9049

Arş. Gör. Muhammed URAL
(Necmettin Erbakan Üniversitesi/Din Felsefesi |
Konya/Türkiye)
muhammed.ural@erbakan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1939-1526

Arş. Gör. Rukiye ÇELEBİ
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi/Tefsir | Kırşehir/
Türkiye)
rukiyeclp@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7553-3624

Arş. Gör. Mustafa ÖZÇELİK
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi/Arap Dili ve Bela-
gatı | Kırşehir/Türkiye)
mustafaa.ozcelik49@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0696-9424

Arş. Gör. Şadiye Sümeyye BİLGE
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi/Din Bilimleri |
Kırşehir/Türkiye)
sadiye.bilge@ahievran.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1421-4355

Arş. Gör. Rumeysa YAŞAR
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi/Fıkıh | Kırşehir/
Türkiye)
rumeysayasar04@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0407-4237

Arş. Gör. Elif Haliloğlu YILDIRIM
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi/İslam Tarihi | Kır-
şehir/Türkiye)
elifhaliloglu34@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5201-6213

Arş. Gör. Zeynep Büşra ÖZDEMİR
(Abant İzzet Baysal Üniversitesi/Kelam | Bolu/
Türkiye)
zeynepbusraozdemiz@ibu.edu.tr
ORCID: 0000-00019958-0575

Arş. Gör. Büşra ERDOĞAN
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi/Arap Dili ve Bela-
gatı | Kırşehir/Türkiye)
busra.erdogan@ahievran.edu.tr
ORCID: 0009-0005-0114-0915

AHI İLAHİYAT DERGİSİ

Dil Editörleri | Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Mohammad BONJA
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi | Kırşehir/Türkiye)
hameed197310@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8392-0491

Dr. Öğr. Üyesi Kemal TAŞKIN
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi | Kırşehir/Türkiye)
kemaltaskin34@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-0719-8956

Dr. Öğr. Üyesi Nurullah Haydar YURDUSEVEN
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi | Kırşehir/Türkiye)
nurullah.yurduseven@ahievran.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4692-9731

Arş. Gör. Hatice KUYUCULAR
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi | Kırşehir/Türkiye)
haticekuyucular@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1700-4297

Arş. Gör. Rumeysa YAŞAR
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi | Kırşehir/Türkiye)
rumeysayasar04@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0407-4237

Hakem Kurulu | Referee Board

Ahi İlahiyat Dergisi çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayınlanmamaktadır.

Ahi Theology Journal uses double blind review system. Referee names are kept confidential and not published.

Açık Erişim Politikası | Open Access Policy

Ahi İlahiyat Dergisi içeriğine açık erişim sağlamaktadır.

Ahi Theology Journal provides open access to its content.

Dizgi ve Tasarım | Design

Arş. Gör. Orhan ÇİNİCİ
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi | Kırşehir/Türkiye)
orhan.cinici@ahievran.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0698-3901

Arş. Gör. Harun ASLAN
(Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi | Kırşehir/Türkiye)
harun.aslan@ahievran.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1444-7607

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Türkiye’de Hadis Çalışmaları: 2010-2023 Dönemi Basılı Yayınların Analizi ve Değerlendirmesi

Hadith Studies in Turkey: Analysis and Evaluation of Printed Publications from 2010 to 2023

Orhan ÇİNİCİ - Ali SEVER

1 - 16

İslam’a Hizmet ve Hadis İlmindeki Yeri Bakımından Öncü Bir Sahâbî: Ukbe b. Âmir el-Cühenî

A Pioneering Companion: The Contributions of 'Ukba ibn 'Amr al-Juhani to Islam and His Significance in Hadith Studies

Yakup KANDIRALI

17 - 42

Bedrüddîn el-Aynî'nin el-Alemü'l-heyrib fî şerhi'l-kelimi't-tayyib İsimli Eserindeki Hadis Şerh Metodu

Hadith Commentary Method in Bedrüddîn el-Aynî's Work Named el-Alemü'l-heyrib fî şerhi'l-kelimi't-tayyib

Muhammed Halit KAYA

43 - 63

KİTAP İNCELEMESİ / BOOK REVIEW

Ali Hatalmış, İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik. Ankara: Araştırma Yayınları

Ali Hatalmış, Slavery and Concubinage in Islamic Society, Ankara: Araştırma Yayınları

Hikmet ULUDOĞAN

65 - 70

Ali İhsan Pala, İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi. 2. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat

Ali İhsan Pala, The Principle of ihtiyat (Precaution) In Islamic Law. 2nd Edition, İstanbul: Ensar Neşriyat

Jamilu ABDULRAHMAN

71 - 77

Türkiye’de Hadis Çalışmaları: 2010-2023 Dönemi Basılı Yayınların Analizi ve Değerlendirmesi

Orhan ÇİNİCİ* - Ali SEVER**

Öz

Bu araştırma, 2010-2023 yılları arasında Türkiye’de hadis alanında neşredilen akademik literatürün betimsel analizini sunmaktadır. Çalışma, söz konusu dönemdeki hadis araştırmalarının yayın dinamiklerini, niceliksel parametreler üzerinden sistematik bir yaklaşımla incelemektedir. Oluşturulan veri setleri aracılığıyla alandaki akademik üretimin yayın desenleri ve eğilimleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında ilgili yıllarda neşredilen eserlerin kronolojik dağılımı, yayın kategorileri, dil çeşitliliği ve yayınevi gibi çeşitli parametreler analize tabi tutulmuş ve her bir değışkene ilişkin spesifik veriler tespit edilmiştir.

İnceleme sürecinde “Hadis Kitaplığı”, “Hadis Akademisi” ve “İlahiyatlar” başlıkları altında üç ayrı veri seti oluşturulmuş ve toplanan veriler belirlenen araştırma soruları etrafında analiz edilerek sistematik çıkarımlar geliştirilmiştir. Veri toplama aşamasında ise ulusal yayınevlerinin katalogları, YÖK Akademik Platformu, YÖK Bilgi Yönetim Sistemi ve çeşitli akademik veri tabanları referans alınmış, eksik verilerin tamamlanmasında metodolojik bir yaklaşım benimsenmiştir. Derlenen veriler kategorik bir sınıflandırmaya tabi tutularak kantitatif analiz yöntemleriyle değerlendirilmiş ve bulgular görsel formatlara aktarılmıştır.

Çalışmada, hadis anabilim dalında görevli akademisyenlerin yayın faaliyetiyle diğer disiplinlerden katkı sunan araştırmacıların yayın faaliyetleri, oluşturulan veri setleri üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, hadis alanı araştırmacılarının akademik üretiminin niceliksel boyutunu ortaya koymanın yanı sıra disiplinler arası etkileşimin dinamiklerini ve farklı akademik yaklaşımların alana katkısını analiz etme imkanı sağlamıştır. Ayrıca yayıncılık faaliyetlerindeki değışimin temel dinamikleri olarak 2012 yılı ve sonrasında İlahiyat fakültelerinin sayısal artışı ve COVID-19 Pandemisi sürecinin hadis literatürüne etkileri incelenmiş, bu doğrultuda çeşitli hipotezler ileri sürülmüştür. İnceleme bu yönleriyle Türkiye’deki hadis çalışmalarının son on üç yıldaki gelişimini ve yayıncılık faaliyetlerindeki eğilimleri basılı yayınlar üzerinden tarihsel bir perspektifle analiz etmekte ve gelecekteki araştırmaların durumuna yönelik öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadis literatürü, Akademik yayıncılık, İlahiyat fakülteleri, Pandemi

İthaf: Bu makale, İsrail’in Gazze’deki eğitim kurumlarına, sağlık merkezlerine, mülteci kamplarına, sivil yerleşimlere ve ibadethanelere yönelik barbarca ve insanlık dışı saldırıları sonucunda hayatını kaybeden akademisyenler, öğrenciler, sağlık çalışanları, din görevlileri, basın mensupları ve sivillerin anısına ithaf edilmiştir.

Atıf: Çinici, Orhan - Sever, Ali. “Türkiye’de Hadis Çalışmaları: 2010-2023 Dönemi Basılı Yayınların Analizi ve Değerlendirmesi”. *Ahi İlahiyat Dergisi* 3 (Aralık 2024), 1-16.

Dr. Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul/Türkiye

E-mail: orhancinici@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0698-3901

ROR: 03a5qrr21

Dr. Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul/Türkiye

E-mail: severali@ogr.iu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5615-2001

ROR: 03a5qrr21

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 9 Ekim 2024

Kabul Tarihi: 10 Aralık 2024

Yayın Tarihi: 31 Aralık 2024

Değerlendirme: Bu makale en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkeler uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ahif@ahievran.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahiiilahiyat>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Hadith Studies in Türkiye: Analysis and Evaluation of Printed Publications from 2010 to 2023

Orhan ÇİNİCİ* - Ali SEVER**

Abstract

This study presents a descriptive analysis of the academic literature published in the field of hadith in Turkey between 2010 and 2023. The study employs a systematic approach through quantitative parameters to examine the publication dynamics of hadith research during the specified period. The data sets created aim to identify publication patterns and trends in the field of academic production. The research encompasses various parameters, including the chronological distribution of works published in relevant years, publication categories, language diversity, and publishing houses. Specific data on each variable were determined through analysis.

Three separate data sets were created, titled “Hadith Library” “Hadith Academy” and “Theologies” The collected data were then analyzed around the determined research questions, and systematic inferences were developed. In the data collection phase, the catalogues of national publishing houses, the YÖK Academic Platform, the YÖK Information Management System and various academic databases were consulted as sources of reference. A methodological approach was adopted to complete the missing data. The compiled data were subjected to a categorical classification and evaluated by quantitative analysis methods, and the findings were transferred to visual formats.

In the study, the publication activities of academics working in the hadith department and the publication activities of researchers contributing from other disciplines were evaluated comparatively through the data sets created. The findings yielded an opportunity to analyse the dynamics of interdisciplinary interaction and the contribution of different academic approaches to the field, as well as to reveal the quantitative dimension of the academic production of researchers in the field of hadith. Furthermore, the effects of the numerical increase in the number of faculties of theology in 2012 and afterwards, as well as the impact of the global pandemic on hadith literature, were examined. This led to the formulation of several hypotheses in this regard. In this regard, the study examines the evolution of hadith studies in Turkey over the past thirteen years, analysing trends in publishing activities from a historical perspective through an examination of printed publications. It also offers suggestions for future research directions.

Keywords: Hadith, Hadith literature, Academic publishing, Faculties of theology, Pandemic

İthaf: This article is dedicated to the memory of the academics, students, health workers, clergy, media and civilians who lost their lives as a result of Israel's barbaric and inhumane attacks on educational institutions, health centers, refugee camps, civilian settlements and places of worship in Gaza.

Citation: Çinici, Orhan - Sever, Ali. “Hadith Studies in Turkey: Analysis and Evaluation of Printed Publications from 2010 to 2023”. *Ahi İlahiyat Dergisi* 3 (December 2024), 1-16.

*PhD Student, Istanbul University Social Sciences Institute, Istanbul/Türkiye

E-mail: orhancinici@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0698-3901

ROR: 03a5qrr21

*PhD Student, Istanbul University Social Sciences Institute, Istanbul/Türkiye

E-mail: severali@ogr.iu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5615-2001

ROR: 03a5qrr21

Article Type: Research Article

Date Received: 9 October 2024

Date Accepted: 10 December 2024

Date Published: 31 December 2024

Review: This article has been reviewed by at least two reviewers using a double blind peer review model. A similarity check was performed to confirm that it was free of plagiarism.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ahif@ahievran.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahilahiyat>

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

dergipark.org.tr/en/pub/ahilahiyat

Giriş

İlahiyat fakültelerinin 1949 yılında Türkiye’de kurulmaya başlamasıyla İslami ilimler alanında akademik literatür üretimi de sistematik bir nitelik kazanmıştır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin kuruluşundan günümüze kadar geçen 75 yıllık süreçte, ülkemizdeki İlahiyat fakültelerinin sayısı 98’e ulaşmış, bu süre zarfında hadis ilmi özelinde çok sayıda mütehassıs araştırmacı yetişmiş ve bu akademisyenlerin önemli bir kısmı yükseköğretim kurumlarında görev almıştır.

İlahiyat fakültelerinin son yıllardaki dikkat çekici artışı ise akademik üretimi de niceliksel olarak etkilemiş ve yayın alanında kayda değer bir büyüme eğilimi ortaya çıkarmıştır. Bu hızlı gelişim süreci de hadis alanındaki akademik çalışmaların sistematik takibini giderek zorlaştırmıştır. Araştırmacılar, farklı platformlar üzerinden dağınık halde bulunan akademik çalışmalara erişim konusunda ciddi zaman ve emek sarf etmek durumunda kalmaktadır. Bu durum, hadis alanındaki bilimsel birikimin etkin bir şekilde yönetilmesi ve erişilebilir kılınması hususunda yeni zorlukları beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, 2010-2023 yılları arasında Türkiye’de hadis alanında üretilen basılı yayınların sistematik bir analizinin yapılması ve değerlendirilmesi akademik yayıncılığın ulaştığı boyutları ölçümlemek açısından önem arz etmektedir.

Her ne kadar bu entelektüel üretim ülkemizde zaman zaman çeşitli mecralarda nitelik ve nicelik boyutuyla değerlendirmelere tabi tutuluyor olsa da kronolojik bir perspektifle akademik çıktıları kapsamlı bir şekilde analiz eden bütüncül bir çalışmanın eksikliği devam etmektedir. Akademik birikime dair tertip edilen sempozyumlar,¹ neşredilen kitaplar² ve makaleler³ ise hızla değişen yayın dünyasında güncelliğini muhafaza etmekte zorlanmaktadır. Ayrıca gerek bu tür çalışmalarda gerekse farklı mecralarda yakın dönemdeki yayın hareketliliğini nicelik yönüyle ele alan analizlerin yetersizliği ya da eksikliği de göze çarpmaktadır. Bu gereksinim doğrultusunda hadis alanındaki tüm akademik çalışmaları tek bir dijital platformda toplayacak kapsamlı bir veri tabanının tesisi fikri ise kayda değer bir akademik girişim olarak karşımızda durmaktadır.⁴

Bu inceleme ise bahsi geçen ihtiyaç doğrultusunda hadis alanında son yıllarda gözlemlenen yayın dinamiğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, oluşturulan veri seti⁵

- 1 Bu çalışmalardan en önemlileri geçen yıl (Ekim – 2023) Ankara’da düzenlenen “100. Yılında Türkiye Hadisçiliği” sempozyumu olmuştur. Bu sempozyumda Türkiye’deki hadis çalışmalarına farklı açılardan temas edilmiş fakat son 75 yılda basımı gerçekleştirilen eser sayısına ve bunların yıllara göre dağılımına yeterince dikkat çekilmediği görülmüştür. Sempozyum değerlendirmesi için ayrıca bk. Ayşe Yasemin Saitoğulları, “100. Yılında Türkiye Hadisçiliği’ Sempozyumu 20-21 Ekim 2023, ANKARA”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 22/2 (31 Aralık 2023), 385-404.
- 2 Daha önceki yıllarda yayımlanan literatür tespitini gerçekleştirmeyi amaçlayan çalışmalar için bk. İsmail Lütfi Çakan, *1876-1976 Arası Türkiye’de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası* (İstanbul: Dilek Matbaası, 1980); Mahmut Yeşil, *Hadis Bibliyografyası ve Gelişimi: 1101-1411/1689-1990*, 1990; Yavuz Ünal, *Cumhuriyet Türkiye’si Hadis Çalışmaları Bibliyografyası (1920-1992)* (Samsun, 1993).
- 3 Örnek için bk. Halit Özkan, “Cumhuriyet Dönemi Hadis Çalışmaları: Bir Hasıla”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 21 (01 Mayıs 2013), 10-41; Necmeddin Şeker - Recep Bilgin, *Açıklamalı Hadis Makaleleri Bibliyografyası -1923-2016-* (Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2020).
- 4 Bu hedef kapsamında “Hadis Literatürü” (hadisliteraturu.com) platformu, akademik yayınları sistematik biçimde takip ve tasnif ederek araştırmacılara kolay erişim imkanı sunmayı hedeflemek üzere geliştirilmektedir.
- 5 Hadis alanındaki kitap yayınlarına dair hazırlanan veri setine ulaşmak için bk. “Türkçe Hadis Kitaplığı”, *Hadis Literatürü* (Erişim 05 Ekim 2024). Bu çalışmadaki analizler ise Ekim ayı verileri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

üzerinden basılı yayınların dağılımı ve yoğunluğu belirli parametrelerle analiz edilmektedir. Araştırma, 2010-2023 yılları arasında Türkiye’de hadis alanındaki akademik üretimin kitap yayını özelinde panoramik bir görünümünü sunmayı ve alan içi eğilimleri tespit etmeyi hedeflemektedir.

İnceleme kapsamında oluşturulan veri setinin derlenmesinde ise belirli kriterler gözetilmiştir. Araştırma verileri, dijital platformlar ve veri tabanları üzerinden derlenmiş, öncelikli kaynak olarak YÖK Akademik platformu⁶ tercih edilmiştir. Bununla birlikte YÖK Akademik platformunun filtreleme sistemindeki teknik sorunları ve bazı akademisyenlerin eksik veri girişleri nedeniyle akademik çıktıların bu platform üzerinden sağlıklı tespiti her zaman mümkün olmamıştır. Bu sebeple YÖK Akademik’e ek olarak yayınevi ve kitap satış web siteleri gibi ek kaynaklar da taranarak eksik veriler tamamlanmıştır.⁷ Bu yaklaşım ise hem geçmiş hem de güncel yayınların kapsamlı bir şekilde ortaya konmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca veri toplama süreçlerinde kitapların ilk basımları dikkate alınmış, ilgili yıllarda çıkan mükerrer baskılar veri setine işlenmemiştir.

Veri setinin kapsamı belirlenirken eserlerin hadis literatürüne aidiyeti de titizlikle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Eser seçiminde ağırlıklı olarak hadis alanında uzman araştırmacıların basılı eserleri listeye dahil edilmiştir. Bununla birlikte incelemede disiplinler arası bir yaklaşım gözetildiğinden dolayı fıkıh ve siyer gibi İslami ilimlerin diğer alanlarındaki uzman araştırmacıların hadis alanıyla kesişen eserleri de kapsama dahil edilmiştir. Benimsenen bu metodolojik yaklaşım, bir yandan hadis alan yazınının kapsayıcılığını genişletirken, diğer yandan farklı disiplinlerden araştırmacıların alana yönelik katkılarını gözleme olanağı sunmaktadır.

Veri setine sınırlı sayıda tercüme ve neşir çalışması da dahil edilmiş ancak bu çalışmalar özgün akademik üretim niteliği taşımamaları nedeniyle analiz sürecinden çıkarılmıştır. Ayrıca bu literatür analizi, bilinçli bir tercihle sadece basılı (kitap ve e-kitap formatında) eserlere odaklanmakla birlikte analizler sadece mevcut veri setiyle sınırlı tutulmuştur. Akademik makalelerin çalışma dışında bırakılması ise makalelerin tespitinin ve tasnifinin daha karmaşık bir süreci gerektirmesinden kaynaklanmaktadır. Makale verileri, yoğunlukla DergiPark veya İSAM Kütüphanesi İlahiyat Makaleleri Veri Tabanı’nda yer almakla birlikte muhtelif akademik mecralarda da bulunabilmektedir.⁸ Uluslararası indekslerin altyapıları ise en azından şimdilik

6 “YÖK Akademik Yükseköğretim Akademik Arama Sayfası”, *İlahiyat Temel Alanı > Hadis İçin Arama Sonuçları* (Erişim 05 Ekim 2024). İlgili bağlantı üzerinden hadis akademisyenlerinin filtrelenmesiyle araştırmacıların profilleri görüntülenmekte ve çalışmaları kayıt altına alınmaktadır. Fakat bu yöntemde hadis akademisi dışında yayın yapan araştırmacıların eserlerine ulaşmak pek mümkün olmadığından, bu eksiklik diğer platformlar aracılığıyla giderilmiştir.

7 Her ne kadar veri toplama sürecinde çok sayıda platform takip edilmiş olsa da bilgilerine ulaşılamayan yayınların varlığı da söz konusudur. Özellikle atama yükselme kriterleri ve akademik teşvik gibi görece öncelikli nedenlerle yayın yapan araştırmacıların, sınırlı sayıda basılan ya da sadece künye olarak kayıtlara geçen eserlerine erişim, çeşitli zorluklar nedeniyle kısıtlı kalmaktadır. Bu durum ise alandaki tüm çalışmalara kapsamlı bir şekilde ulaşımı zorlaştırmaktadır.

8 Burada her derginin DergiPark altyapısını kullanmadığı ve/veya İSAM Kütüphanesi İlahiyat Makaleleri Veri Tabanı’na ilgili dosyaları iletemeyebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla bu platformlar hadisle alakalı bütün çalışmaları kapsamayabilmektedir.

ülkemizdeki birikimi toplu olarak göstermeye elverişli değildir. Mevcut araştırma kaynaklarının ve iş gücünün makaleleri kapsamlı bir şekilde tarama ve analiz etme noktasında yetersiz kalması da bu spesifik akademik çıktılarının incelenmesini müteakip çalışmalara tehir etmeyi zaruri kılmıştır.

Araştırmanın metodolojisi ise birbiriyle ilişkili birkaç temel analiz yöntemini kapsamaktadır. İlk aşamada, yayınların tarihsel süreç içerisindeki gelişimini ve çalışma türlerinin yıllara göre değişimini ortaya koymak amacıyla kronolojik bir analiz gerçekleştirilecektir. Bu analizden elde edilen bulgular ışığında yayıncılık faaliyetlerindeki dönemsel dalgalanmaların olası nedenleri incelenecektir.

Araştırmanın ikinci aşamasında ilahiyat fakültelerinin kuruluş süreciyle yayın oranları arasındaki ilişki mercek altına alınacaktır. Bu kapsamda, “İlahiyatlar”⁹ veri seti kullanılarak fakülte sayısındaki artış ile akademik yayın oranları arasındaki korelasyon kronolojik olarak analiz edilecektir.

Araştırmanın bir diğer önemli bileşeni ise “Hadis Akademisi”¹⁰ veri seti üzerinden gerçekleştirilecek olan yazar profili analizidir.¹¹ Bu analiz kapsamında, hadis alanındaki akademik üretimde bulunan araştırmacıların disiplinler kimlikleri tespit edilerek hadis uzmanlarıyla diğer disiplinlerden araştırmacıların alana katkıları karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir. Böylelikle ileriye dönük yapılacak incelemelerde araştırmacıların yayın motivasyonları, etkileşim alanları, oluşturdukları veya katıldıkları habitat ve ağlar gibi bütüne dair veriler ortaya çıkabilecektir. Bu bağlamda özellikle editoryal çalışmalar, söz konusu akademik eğilimlerin tespitinde önemli göstergeler sunmaktadır. Bu durum, alandaki bilimsel gelişimin niteliğini ve özgün araştırmaların yaygınlaşma sürecini doğrudan etkilemektedir.¹²

Araştırma verilerinin analizi ve görselleştirilmesi ise Python programla dilinin analitik kütüphane araçlarıyla tamamlanmıştır. Veri setlerinin düzenlenmesi, ayıklanması, çapraz tablo (liste) karşılaştırmaları ve istatistiksel analizler Pandas kütüphanesinin veri işleme fonksiyonlarından istifade edilerek gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulgularının görsel formatlara dönüştürülmesinde ise Matplotlib ve Seaborn kütüphanelerinden yararlanılmıştır.

9 Bu veri seti <https://istatistik.yok.gov.tr> adresinden temin edilmiştir. Veri analizinde ilahiyat ve İslami İlimler Fakülteleri tek çatı altında değerlendirilmiştir.

10 Hadis alanındaki öğretim elemanı sayısına ilişkin veriler, çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgilerin sentezi sonucu oluşturulmuştur. Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) resmî istatistik portalı (<https://istatistik.yok.gov.tr>) tarafından sunulan verilere göre, hadis alanındaki öğretim elemanı sayısı 409 olarak belirtilmektedir. Ancak bu rakam tam sayıyı yansıtmamaktadır. YÖK'ün veri toplama metodolojisi, özel üniversitelerde görev yapan hadis uzmanlarını temel alanlarda kategorize etmektedir. Bu durum ise söz konusu akademisyenlerin hadis alanındaki spesifik uzmanlıklarının istatistiklere tam olarak yansıtılamamasına neden olmaktadır. Bu metodolojik boşluğu gidermek amacıyla, araştırma kapsamında ek bir veri toplama süreci yürütülmüştür. Bu süreçte, özel üniversitelere bağlı ilahiyat ve İslami İlimler Fakülteleri'nin resmi web siteleri sistematik bir şekilde taranmıştır. Bu tarama neticesinde, hadis alanında uzmanlaşmış akademisyenler tespit edilmiş ve mevcut sayıya dahil edilmiştir. Veri setinin tam hali için Bk. “Türkiye Hadis Akademisi”.

11 Bu karşılaştırma için belirtilen kitap veri setiyle “Türkiye Hadis Akademisi”, *Hadis Literatürü* (Erişim 05 Ekim 2024) sayfasında yer alan hadis akademisi veri seti yazarlar ve araştırmacılar şeklinde karşılaştırılarak hadis araştırmacılarının yayın oranları tespit edilecektir.

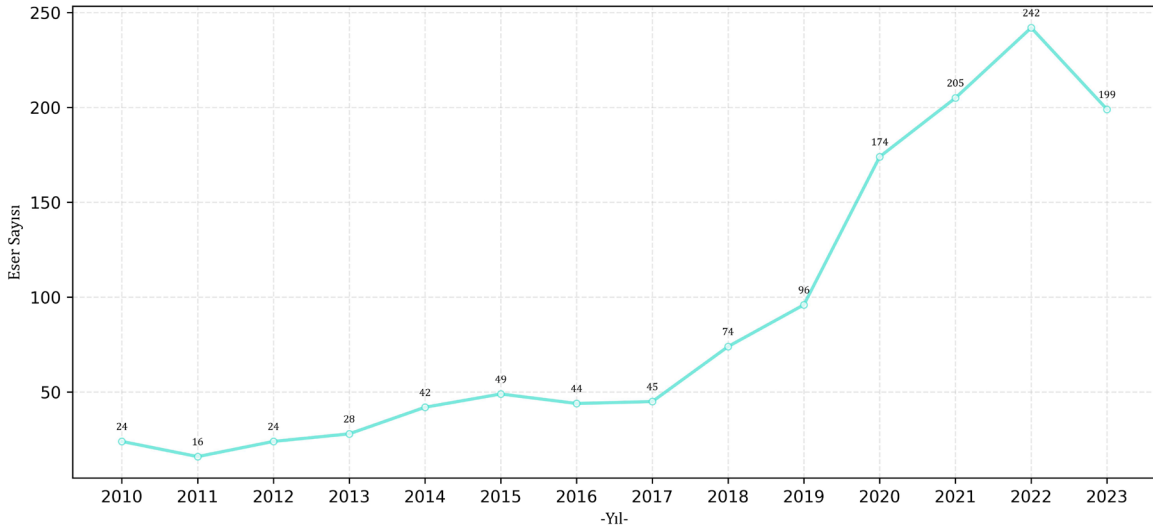
12 Abdulla Alajami, “Beyond Originality in Scientific Research: Considering Relations Among Originality, Novelty, and Ecological Thinking”, *Thinking Skills and Creativity* 38 (Aralık 2020), 3; İlknur Demirtaş vd., “Bilimsel Çalışmalarda Özgünlük Kavramı Üzerine”, *Yükseköğretim Dergisi* 13/1 (2023), 134-136.

1. 2010-2023 Yılları Arasında Basımı Gerçekleşen Kitapların Betimsel Analizi

2010 yılından itibaren hadis alanında yayımlanan kitapların sayısal analizi, bu alandaki akademik üretimin dinamik yapısını ortaya koymaktadır. İncelenen dönemin başlangıcı olan 2010 yılında, hadis alanında 24 kitap basılmıştır. Yayın sayısı, sonraki iki yıl boyunca da yatay bir seyir izlemiştir. 2010-2012 yıllarını kapsayan ilk üç yıllık periyotta gözlemlenen bu istikrarlı yayın üretim dengesi ise büyük olasılıkla önceki yıllardaki yayın eğiliminin de benzer bir seyir izlediğine işaret etmektedir.

2013 yılı ve sonrası ise hadis alanı yayın faaliyetlerinde bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. Bu tarihten sonra basılan eser sayısında dikkat çekici bir artış trendi gözlemlenir.¹³ Bu yükseliş eğilimi 2022 yılında zirve noktasına ulaşmış ve sadece bu yılda 242 adet eserin basımı gerçekleşmiştir. Bu rakam, incelenen dönem içerisinde yıllık bazda en yüksek yayın sayısını temsil etmekte olup hadis alanındaki akademik üretimin nicelik açısından önemli bir ivme kazandığının göstergesidir.

2010-2023 yılları arasındaki on üç yıllık dönemde hadis alanında yayımlanan toplam 1262 kitap, alandaki bilimsel üretimin ve akademik faaliyetin yoğunluğunu somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Aşağıda sunulan grafik, yıllara göre yayın sayılarındaki değişimi görselleştirmekte ve özellikle son dönemde gözlemlenen dikkat çekici artış trendini belirgin biçimde yansıtmaktadır:

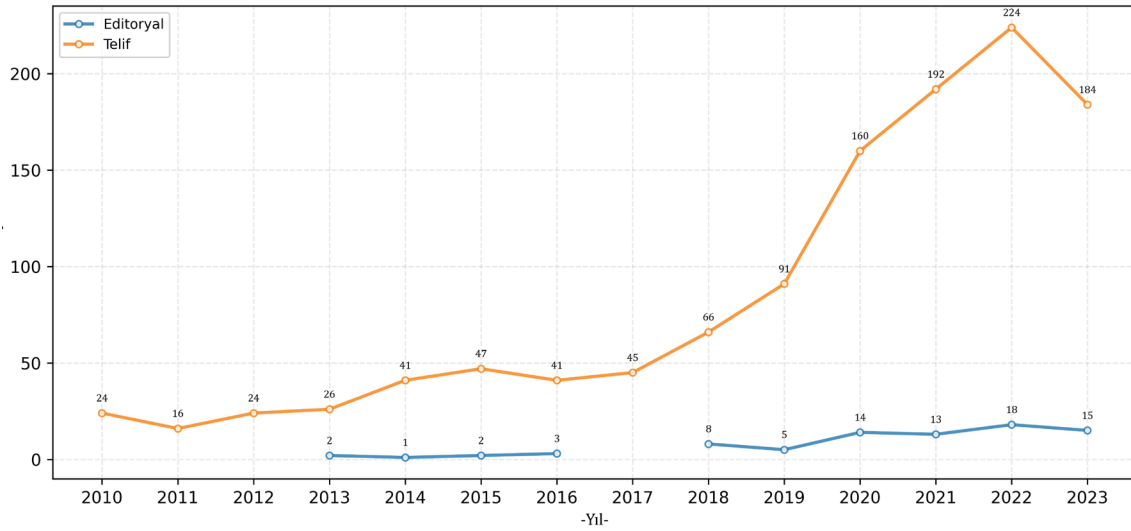
Şekil 1: Yıllara Göre Eser Basımı

Türkiye'deki hadis literatüründe son yıllarda gözlemlenen kayda değer gelişim, birbiriyle ilişkili çeşitli kurumsal ve akademik faktörlerin etkileşiminden kaynaklanmaktadır. Bu gelişimin başlıca itici gücü, 2012 yılı sonrasında İlahiyat fakültelerinin sayısındaki genişleme ve buna paralel olarak gerçekleştirilen yoğun akademik personel istihdamı olarak okumak mümkündür. Bu kurumsal genişlemenin akademik üretime yansması özellikle 2019 yılında belirgin hale gelmiş, yayın sayısında dikkat çekici bir ivme kaydedilmiştir.

13 Akademik yayıncılıktaki genel artış ve bunun değerlendirmesi için bk. Şifa Şahin, *Akademik Yayıncılığın Değişim Dinamikleri* (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 23-24.

2019 sonrası dönemde ise hadis alanındaki yayın faaliyetleri daha güçlü bir hız kazanmıştır. Bu yükselişin arkasında iki temel dinamiğin öne çıktığını ifade etmek mümkündür: (1) Akademik kadrolardaki artışının devam etmesi, (2) COVID-19 Pandemisi'nin akademik üretim üzerindeki etkisi. Yayın sayılarının bu dönemdeki gelişimi, söz konusu iki faktörün birleşik etkisinin doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir.¹⁴

Yayın sayısını etkileyen faktörlerin analizine geçmeden önce Türkiye'de basımı gerçekleştirilen eserleri, yayın türleri ve yayınevleri gibi farklı parametreler üzerinden incelemenin, alandaki eğilimleri daha net ortaya koyacağı düşünülmektedir. 2010 yılından itibaren hadis alanında basımı gerçekleşen yayınlar; telif eserler ve editoryal çalışmalar şeklinde iki ana kategoride sınıflandırılabilir. Aşağıda sunulan grafik, bu iki yayın türünün yıllara göre dağılımını ve sayısal gelişimini göstermektedir:

Şekil 2: Yıllara Göre Basılı Yayın Türleri

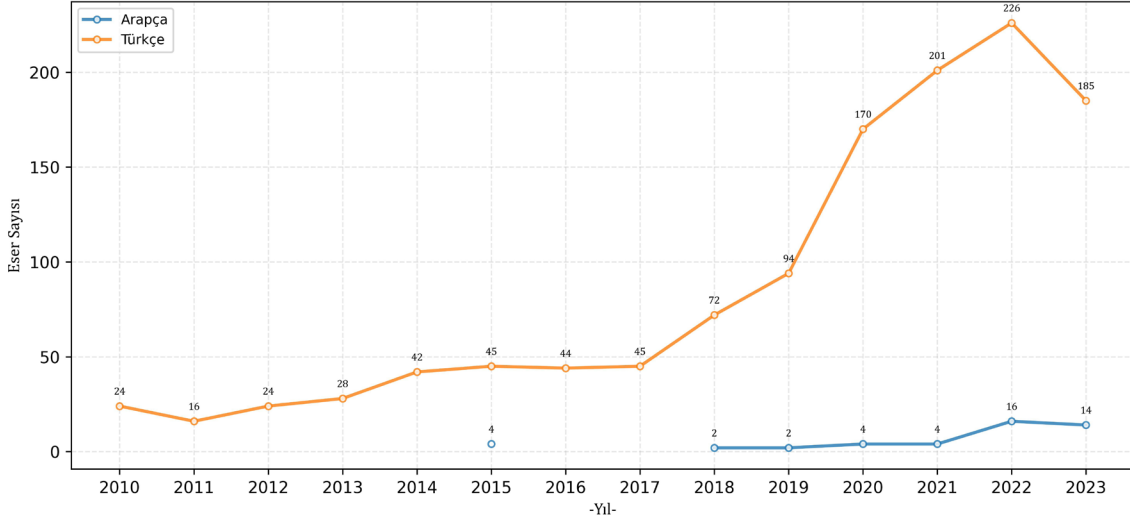
2010 sonrası hadis alanındaki basılı kitap yayın faaliyetlerinin niteliksel analizi, telif eserler ve editoryal çalışmalar olarak iki çeşit eğilimi ortaya koyar. Akademik üretimin ana eksenini ise telif eserler oluşturmakla birlikte bu eserlerin çoğunluğunu, yüksek lisans veya doktora tezlerinden üretilen yayınlar olarak görmek mümkündür. COVID-19 Pandemisi döneminde bu tür çalışmaların kitaplaştırılma oranında belirgin bir artış olduğu ayrı bir çalışmayla tespit edilebilir.

Editoryal çalışmaların hadis literatüründeki yeri ise zaman içinde önemli bir değişim göstermiştir. 2013-2017 yılları arasında sınırlı sayıda olan bu tür çalışmalar, 2018 yılından itibaren kayda değer bir artış sergiler. Bu artış ise hadis alanında kolektif akademik üretimin ve disiplinler arası yaklaşımların güçlendiğine işaret etmektedir. 2010 yılı öncesi dönemde de editoryal çalışmaların nadiren görüldüğü ve genellikle sempozyum çıktılarıyla sınırlı kaldığı belirtilebilir.

14 Dönem dönem farklılaşan başat etkenler ve motivasyonlara dair 2000 öncesi odaklı hususi bir çalışma için bk. Selim Demirci, *İslamcı Dergilerde Hadis Tartışmaları Meseleler Dönemler ve İsimler* (İstanbul: İLEM Yayınları, 2022), 74-99.

Hadis alanı yayınlarında, yukarıdaki çeşitlilikle birlikte dil çeşitliliğine de temas edilmelidir. Yeni açılan fakültelerin bir kısmının Arap asıllı akademisyenleri bünyesinde barındırması, Türkiye hadis yazınında dil çeşitliliğini artırmıştır.¹⁵ Türkçe ağırlıklı olan güncel hadis literatürüne Arapça yayınlar da eklenmiş, incelenen dönemde toplam 46 Arapça eser basıldığı görülmüştür. Bu durum, aşağıdaki grafikte görsel olarak sunulmuştur:

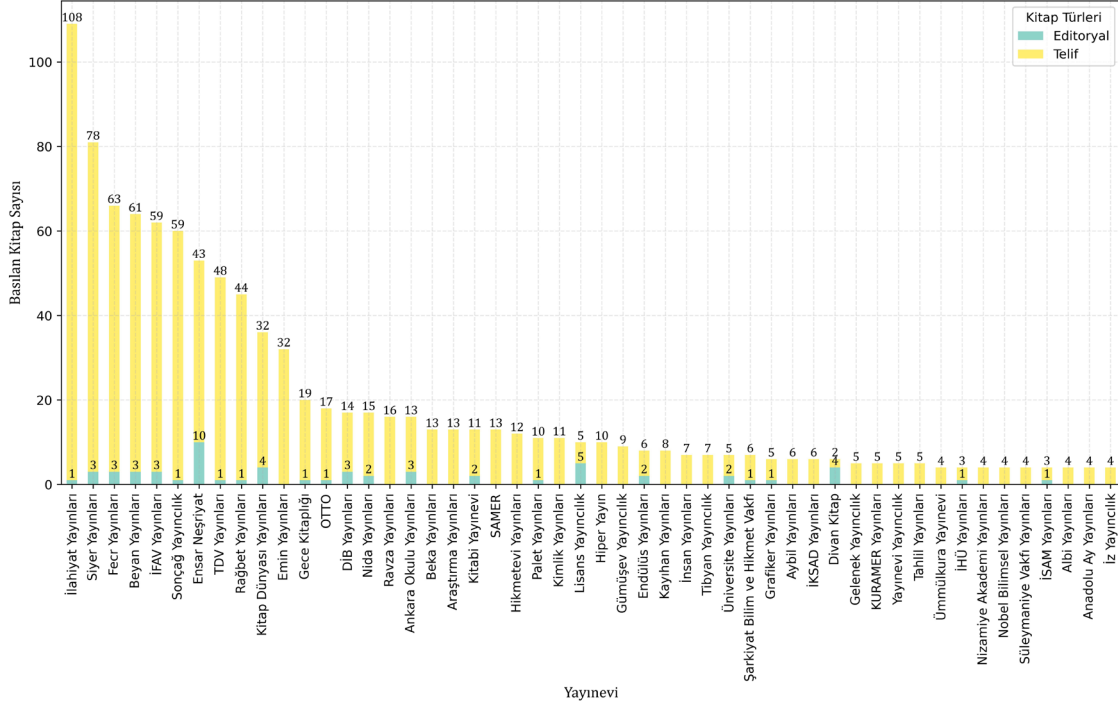
Şekil 3: Yıllara Göre Türkçe-Arapça Dil Çeşitliliği

Hadis alanındaki 2010 sonrası Arapça yayınların ve yayınevlerinin analizinde ise aşağıdaki bulgular ortaya konabilir. İncelenen dönemde Arapça yayınlanan eserlerin büyük çoğunluğu telif çalışmalarından oluşmaktadır. Bu telif eserlerin yanı sıra bir adet editoryal çalışma da yapılmıştır. Bu durum ise Türkiye'deki Arap asıllı akademisyenlerin yayıncılık açısından ülkemizdeki katkılarını ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte Arapça eserlerin ekseriyeti, Türkiye'de faaliyet gösteren yayınevleri tarafından basılmıştır. Bu, Türkiye'deki akademik yayıncılık sektörünün de artık çok dilli bir yapıya evrildiğinin ve Arap dünyasına açıldığının bir göstergesi olarak okunabilir. Alana dair az sayıdaki eser ise Arap ülkelerindeki yayınevleri tarafından basılmıştır. Arapça hadis yayınlarında öne çıkan yayınevleri ise Sonçağ Yayıncılık, Gümüşev Yayıncılık, Kitap Dünyası Yayınları, Fecr Yayınları ve Nida Yayınları şeklinde sıralanabilir.

Hadis alanında yayın faaliyeti gerçekleştiren yayınevi analizi ise hem araştırmacılara yayın tercihlerinde yol göstermesi hem de hadis literatürüne katkı düzeylerinin belirlenmesi açısından önemli bilgiler arz etmektedir. Aşağıdaki grafik, yayınevlerinin yayın türlerine göre dağılımını görselleştirmektedir:

15 Bu konuda eğitimini Arapça veren fakültelerin varlığı da bir etken olabilir. Bazı değerlendirmeler için bk., Muhammet Beyler, "Tecâribu Külliyyâti'l-İlâhiyyât / el-Ulûmü'l-İslâmiyye fî Tadrîsi'l-Ulûmi'l-İslâmiyye bi'l-Lugati't-Arabiyye fî Câmîâti Türkiyyâ Bernâmeci'l-Hadîs ve Ulûmihî Enmûzecen", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 14/1 (2016), 71-72.

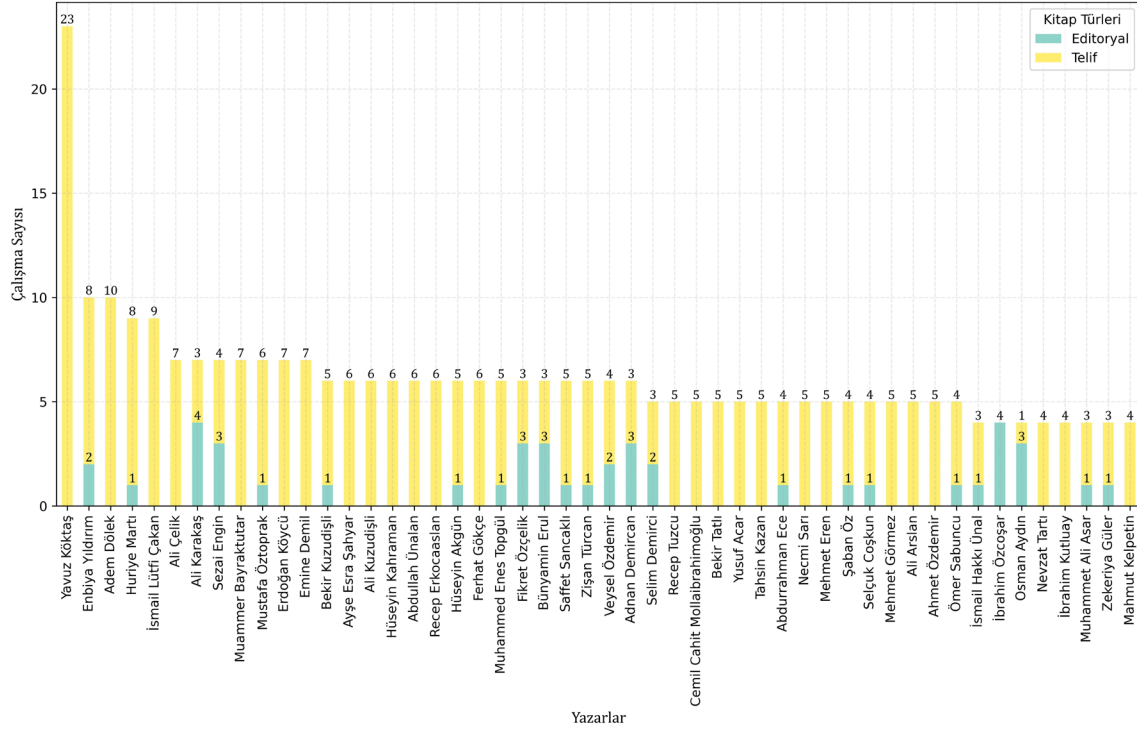

Şekil 4: Yayınevleri ve Basım Miktarları

Yayınevlerinin dağılım analizi incelendiğinde, akademik hadis literatüründe İlahiyat Yayınları'nın belirleyici bir konumda olduğu görülür. Ağırlıklı olarak İslam Tarihi alanındaki yayınlarıyla tanınan Siyer Yayınları, hadis alanındaki üretimiyle de ikinci sırada yer almaktadır. Fecr Yayınları ise üçüncü sırada konumlanarak hadis literatürüne önemli katkılar sunmaktadır. Editoryal çalışmalar kategorisinde Ensar Neşriyat ve Lisans Yayıncılık'ın öncü rol üstlendiği gözlemlenmektedir. Ayrıca grafikte yer alan yayınevlerinin büyük çoğunluğunun, İlahiyat alanında kitap basımı gerçekleştiren yayınevleri olduğu da belirtilmelidir.

Hadis literatürüne katkı sunan araştırmacı ve yazarların dağılımı da önem arz etmektedir. 2010'dan bu yana kitap yayınına katkı sağlayan 770 yazarın tespit edildiği bu çalışmada, öne çıkan 50 yazarın yayın türlerine göre dağılımı aşağıdaki grafikte sunulmaktadır:

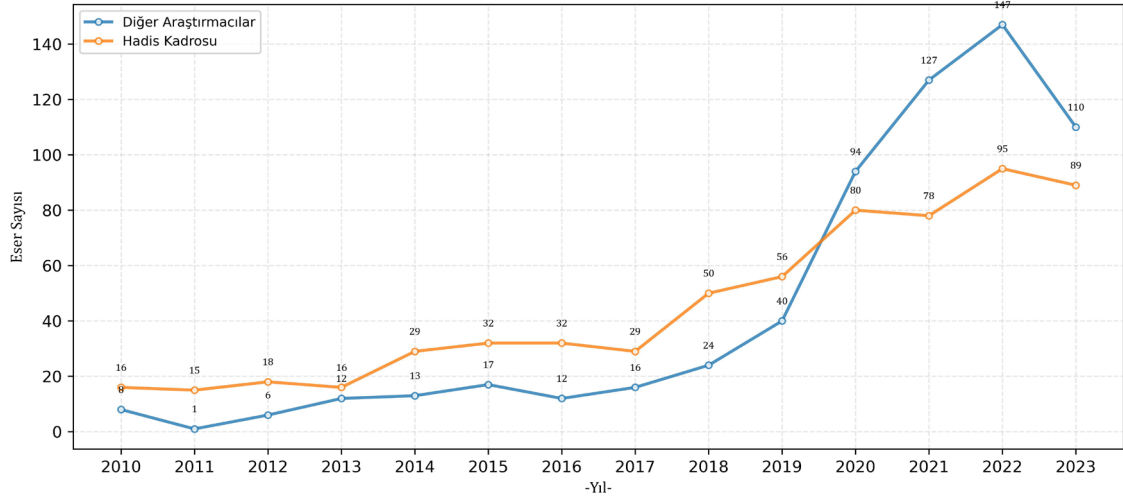

Şekil 5: Yazarların Yayın Katkı Miktarları

2010'dan bu yana hadis alanında üretken yazarlar sıralamasında Yavuz Köktaş birinci sırada yer almaktadır. Bu sıralamayı Enbiya Yıldırım, Adem Dölek, İsmail Lütfi Çakan ve Huriye Martı izlemektedir. Editoriyal çalışmalarda ise Ali Karakaş, Sezai Engin, Bünyamin Erul, Adnan Demircan, Fikret Özçelik, Osman Aydın ve Ali Sever ön plana çıkmaktadır.

Grafikteki araştırmacıların çoğunluğu hadis anabilim dalında görev yapan alan uzmanlarından oluşmaktadır. Ancak listede farklı uzmanlık alanlarından araştırmacıların da hadis literatürüne katkıları dikkat çekmektedir. Yayın faaliyetlerine katkı sunan araştırmacıların karşılaştırmalı analizi, hadis alanı uzmanları ile diğer alan uzmanlarının dağılımını ortaya koymaktadır. Bu analiz, hadis çalışmalarının disiplinler arası niteliğini ve farklı uzmanlık alanlarından gelen katkıların önemini vurgulamaktadır. Aşağıdaki grafikte, "Hadis Kadrosu" ve "Diğer Araştırmacılar" kategorileri üzerinden zaman analizi gerçekleştirilmiştir:

Şekil 6: Yıllara Göre Hadis Akademisinin ve Diğer Araştırmacıların Yayın Katkıları

Grafik, hadis anabilim dalı kadrosunda görev yapan akademisyenlerle (Hadis Kadrosu), diğer alanlarda çalışan veya herhangi bir akademik kadroda bulunmayan (Diğer) araştırmacıların¹⁶ yayın dağılımını göstermektedir. Sayısal veriler incelendiğinde, hadis kadrosundaki araştırmacıların 635 yayın yaptığı, diğer araştırmacıların ise 627 yayınlara katkı sağladığı görülmektedir.¹⁷ 2020 yılından itibaren “Diğer Araştırmacılar” kategorisindeki belirgin yükseliş, bu dönemde hadis alanı dışındaki uzmanların hadis çalışmalarına artan ilgisini yansıtmaktadır. Bu veri, önceki yıllarda hadis alanıyla sınırlı düzeyde etkileşim kuran diğer alan uzmanlarının, son dönemde özellikle hadisle ilişkili konulara yoğun bir yönelim gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Bu analizlerden hareketle, incelemenin geri kalanında hadis literatüründeki yayın dinamiklerinin zaman içerisindeki değişimini ve bu değişimi etkileyen faktörleri incelemek yerinde olacaktır.

2. Hadis Literatürünün Gelişimini Etkileyen Faktörler

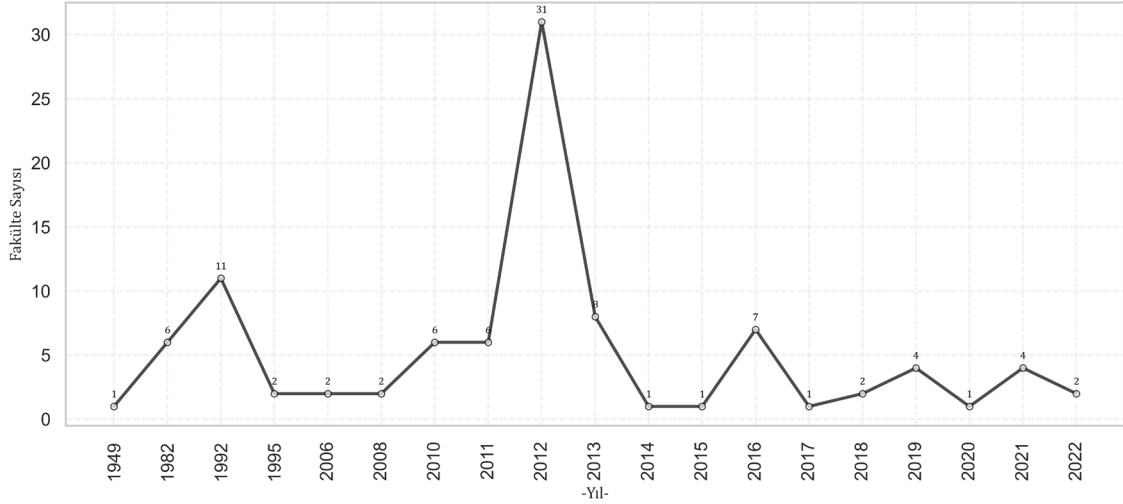
2.1 İlahiyat Fakültelerinin Sayısal Artışı ve Akademik Yayıncılığa Yansımaları: Tarihsel Süreç ve Güncel Durum

Türkiye’de ilahiyat eğitiminin kurumsallaşması 1949 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin tesisıyla başlamıştır. Bu kurum, 1982 yılına kadar ülkedeki yegâne İlahiyat Fakültesi olma özelliğini muhafaza etmiş, 1982’den itibaren ise yükseköğretim sistemindeki yapısal değişiklikler ve artan talep doğrultusunda İlahiyat fakültelerinin sayısında tedricî bir artışa gidilmiştir. 2008 yılına gelindiğinde ülke genelinde faaliyet gösteren İlahiyat fakültesi sayısı 24’e ulaşmıştır.

16 Herhangi bir üniversite kadrosunda çalışmayan hadis uzmanlarının isimlerini tespit etmenin zorluğu sebebiyle bu kişiler de “Diğer Araştırmacılar” kategorisine katılmıştır. Fakat bu tür araştırmacıların diğer alanlarda çalışma yapan kadrolu akademisyenlerden daha az sayıda olduğunu varsaymak mümkündür.

17 Eylül 2024 tarihi itibarıyla hadis anabilim dalında kadro sahibi (ve alandan emekli olan) 268 araştırmacı bu çalışma kapsamındaki yayın faaliyetine katılmıştır. Geri kalan 502 yazar ise “Diğer Araştırmacılar” kategorisindeki kişilerden oluşmaktadır.

2008'den 2024'e kadar geçen 16 yıllık süreçte ise İlahiyat fakültelerinin sayısında dikkate değer bir artış yaşanmıştır. Bu dönemde 74 yeni fakülte kurulmuş, böylece ilk fakültenin kuruluşundan yaklaşık 75 yıl sonra toplam İlahiyat ve İslami İlimler fakültesi sayısı 98'e yükselmiştir. Bu hızlı artış, İslami ilimler ve özellikle hadis çalışmaları alanında akademik üretimin ve uzmanlaşmanın yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır. Aşağıda sunulan grafik, İlahiyat fakültelerinin yıllara göre sayısal gelişimini görsel olarak temsil etmektedir. Bu veriler, Türkiye'de İslami ilimlerin akademik düzeyde kurumsallaşma sürecini ve bu alandaki nicel gelişimi ortaya koymaktadır.

Şekil 7: Yıllara Göre İlahiyat Fakültelerinin Kuruluşu

Grafikten anlaşılacağı üzere 2012 yılı ve sonrasında 62 İlahiyat fakültesinin teşekkülü, hadis alanında kapsamlı bir akademik kadro ihtiyacını beraberinde getirmiştir.¹⁸ İlahiyat fakültelerinin yarısından fazlasının kurulduğu 2012 yılı ve sonrasında hadis anabilim dalında istihdam edilen akademik personel sayısının da 248'e ulaştığı tespit edilmektedir. Mevcut fakültelerin akademik kadrolarındaki genişleme de dikkate alındığında, yeni istihdam sürecinin akademik yayın faaliyetlerinde sistematik bir artışı tetiklediği doğrudan ifade edilebilir.

2024 yılı Eylül ayı verilerine göre, üniversitelerin hadis anabilim dalında görev yapan toplam akademisyen sayısı ise 423'tür. Bu kadroların dağılımı ise profesör (82), doçent (96),¹⁹ doktor öğretim üyesi (112), araştırma görevlisi (127) ve öğretim görevlisi (6) şeklindedir.²⁰

İlahiyat fakültelerinin ve akademisyen sayılarının artmasıyla birlikte, akademinin iç dinamiklerinin de araştırmacıları yayın yapmaya sevk ettiği ifade edilebilir. Örneğin atama-yükselme

18 Türkiye'de hadis anabilim dalının tarihsel gelişimi ve mevcut durumu, 2012 yılı öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönem halinde incelenmeyi hak etmektedir. Bu karşılaştırmalı analiz, hadis alanındaki akademik kadrolaşmanın dinamiklerini, araştırmacı teminindeki eğilimleri ve akademik etkinin zaman içindeki değişimini ortaya koyma potansiyeline de sahiptir. Ayrıca bu tür kapsamlı bir analizin sadece hadis anabilim dalıyla sınırlı kalmayıp İlahiyat fakülteleri bünyesindeki tüm anabilim dallarına uygulanması, ilahiyatlara dair bütüncül bir portre çizmek açısından elzem gözükmektedir.

19 Listemizde yer alan 18 doktor öğretim üyesi, doçent unvanı almış olmakla birlikte Eylül ayı itibarıyla henüz fakülte ataması gerçekleşmemiştir. Söz konusu akademisyenlerin kısa sürede kadroya atanacağı düşüncesinden yola çıkılarak bu kişiler de doçent kadrosuna dahil edilmiştir.

20 Veriler için bk. "Türkiye Hadis Akademisi".

kriterleri, doçentlik başvuruları veya akademik teşvikten yararlanma gibi etkenlerin zamanla araştırmacıları kitap yayınlama için motive etmesi muhtemeldir.²¹ Ayrıca fakülte bünyesinde veya fakülte ortaklığında gerçekleştirilen ilmi faaliyetlerin kitap formunda yayınlanma teşebbüsü de bu çerçevede değerlendirilebilir. Neticede artan araştırmacı sayısı ile birlikte kitap basımı için motive olan akademisyenlerin söz konusu yıllarda yayın oranına ciddi bir katkı sunduğu gözlemlenmektedir.

2.2. COVID-19 Pandemisi'nin Yayın Faaliyetine Etkisi

Türkiye'nin yakın tarihine bakıldığında COVID-19 Pandemisi'nin birçok sektörü derinden etkilediği görülmektedir. Bu süreçten etkilenen önemli sektörlerden biri de yayıncılık faaliyetleri olmuştur. Pandemi koşulları, insanları daha steril ortamlara yönlendirirken araştırmacıların çalışma şekillerini de değiştirmiştir.²² Fen bilimleri alanındaki araştırmacılar laboratuvarlara erişim konusunda kısıtlamalarla karşılaşırken sosyal bilimler alanındaki araştırmacılar için çalışma imkanlarının genişlediği ifade edilebilir. Kütüphanelere fiziksel erişim sağlanamamasına rağmen dijital materyaller ve teknolojik imkanlar sayesinde sosyal bilimciler tarafından araştırma faaliyetleri sürdürülebilmektedir. Bu dönemde araştırmacılar, önceki dönemde materyal elde etmek için sarf ettikleri fiziksel çabayı daha efektif kullanma imkanına sahip olabilmişlerdir. Çalışma materyallerine ulaşım için şehir-mekan değiştirme/seyahat, kurumdan randevu bekleme, anlık taleplerde kurumdan veya görevlilerden kaynaklı sıkıntılar; süreçlerin online akışa geçmesiyle tamamen olmasa da belirli bir alan açılmasına vesile olmuştur.²³ Bu durumun araştırmacıların çalışma takvimi ve planlarını oluşturmada görece rahatlatıcı bir etkisi görülmüştür.

Azalan iş yükü ve artan boş zaman ise (herkes için geçerli olmasa da çoğunlukla) evlerin ideal çalışma ortamına dönüşmesine olanak tanımıştır. Bu dönemde dijitalleşme ve iletişim ağlarının gelişmesi, araştırmacıların çevrimiçi platformlar üzerinden birbirleriyle tanışmasını ve ekipler kurmasını da kolaylaştırmıştır.²⁴ Bu durum yeni konuların keşfedilmesine ve ekip çalışmalarının ürünü olarak da daha fazla yayın üretilmesini sağlamıştır. Özellikle 2020 yılında editoryal çalışma sayısındaki artış (bir önceki yıl 5 olan editoryal çalışma sayısının söz konusu yıl içerisinde 14'e yükselmesi ve sonraki yıllarda da bu seviyenin korunması) bu durumu destekler nitelikte gözükmektedir.

21 İlgili süreçlere ve bazı çerçeve örneklere dair bk., Fatih Şahin vd., "Motivasyon Kuramları Bağlamında Akademik Teşvik Ödeneği Uygulamasının Değerlendirilmesi", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi* 7/2 (Ağustos 2017), 403-410; İdris Göksu - Yusuf İslam Bolat, "Akademik Teşvik Uygulamasının Performansa Yansımaları: 2016 ile 2017'nin Karşılaştırmalı Analizi", *Yükseköğretim Dergisi* 9/2 (2019), 189-200; Mesut Demirbilek - Münevver Çetin, "Cumhuriyetten Günümüze Yükseköğretimde Akademik Yükselme ve Atama Süreci", *Yükseköğretim Dergisi* 12/2 (2022), 197-216; Şahin, *Akademik Yayıncılığın Değişim Dinamikleri*, 17-22.

22 Genel olarak belirli pratiklerde pandemin etkilerine örnek olması açısından bk. Ahmet Çakmak - Yakup Uzunpolat, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerine Göre Salgın Döneminde Uzaktan Eğitim", *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/1 (Haziran 2021), 870, 886; Fatma Kurttekin, "COVID-19 Pandemi Sürecinde Uzaktan Eğitim: İlahiyat/İslami İlimler Fakülteleri Öğretim Elemanlarının Görüşleri", *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2022), 38.

23 Online imkanlar hakkındaki bu durum elbette pandemin etkilerinin genel olarak görüldüğü ilk zamanlardan beri aynı seviyede ve verimlilikte olmamıştır. İlgili kurum ve kuruluşların altyapılarının yanı sıra araştırmacıların da sürece uyumu zaman almıştır.

24 Ejder Okumuş, "Covid-19 Küresel Salgın Sürecinde Ev ve Aile", *Mevzu - Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (Eylül 2021), 105.

Çalışma koşullarındaki bu değişimler müstakil kitap çalışmalarını da olumlu yönde etkilemiş ve 2020 yılı itibariyle yayın sayısında ciddi bir artış gözlemlenmiştir. COVID-19'un Türkiye'deki etkisi 2020 yılının ilk çeyreğinde hissedilmeye başlanmış ve Nisan ayı itibariyle kısmî kapanmalar uygulanmıştır.²⁵ Bu sebeple "Şekil 1: Yıllara Göre Basım Oranı" grafiğinde görülen 2019 yılı yayın hareketliliği, pandemi sürecinden bağımsız olarak İlahiyat fakültelerinin sayısal artışıyla doğrudan ilişkilidir. 2020 yılından itibaren pandemi sürecinin de hızlandırıcı etkisiyle akademik yayın sayıları katlanarak artmış ve yayın trendi birkaç yıl yüksek oranda devam etmiştir.

Pandemi döneminin akademik araştırma süreçlerine en belirgin katkılarından biri de dijital platformların sağladığı imkanlar sayesinde yeni araştırma ekiplerinin teşekkül etmesi ve kolektif çalışmaların ivme kazanmasıdır. Bu akademik iş birliği ortamı, araştırmacıların yeni çalışma alanlarını keşfetmesinde karşılıklı etkileşimi güçlendirmiştir. Bunun yanı sıra pandemi sürecinin oluşturduğu zaman esnekliği mevcut araştırma projelerinin ve tez çalışmalarının kitaplaştırılmasını hızlandırmıştır. Bu dinamikler, söz konusu dönemdeki yayın artışının temel belirleyicileri arasında yer almaktadır. Pandemi dönemini, araştırmacılar tarafından üretkenlik açısından etkin biçimde değerlendirildiği gözlemlenmektedir.

Sonuç

2010-2023 yılları arasında hadis alanında neşredilen 1262 eserin yıl, tür ve dil parametreleri açısından analizi, dikkat çekici veriler ortaya koymuştur. İlgili istatistiki göstergelerden hareketle hadis yayıncılığı faaliyetlerinde 2013 yılından itibaren belirgin bir artış eğilimi gözlemlenmiş, 2022 yılında ise 242 yayınlı en yüksek seviyeye ulaşılmıştır. Basılı eserlerin tür dağılımı incelendiğinde, çalışmaların büyük bir kısmını müstakil telif eserlerin oluşturduğu, bununla birlikte editoryal çalışmaların da son yıllarda kayda değer bir artış gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu süreçte yeni bir akademik yönelim olarak Arapça yayınların da ülkemiz hadis literatürüne dahil edildiği müşahede edilmektedir.

2012 yılından itibaren 62 İlahiyat fakültesinin teşekkülü ve yeni kurulan bu fakültelerde hadis alanında yaklaşık 248 akademik personelin istihdam edilmesi, hadis literatürünün gelişiminde kayda değer bir etki oluşturmuştur. Akademik kadroların genişlemesi, 2013 ve müteakip yıllarda yayın faaliyetlerinde sistematik bir artışa zemin hazırlamış ve 2019 yılına kadar bu kurumsal gelişimin etkisi süregelen bir yükseliş eğilimi göstermiştir. 2020 yılında pandemi sürecinin de etkisiyle/katkısıyla yayın faaliyetlerinde ciddi oranda hızlı bir artış gözlemlenmiştir. Bu dönem, araştırmacıların akademik çalışmalara ayırabildikleri sürenin artması, planlanmış projelerin hayata geçirilmesi ve tamamlanan lisansüstü tezlerin neşriyata dönüştürülmesi gibi etkenlerle yayın dünyasını oldukça etkilemiştir.

Pandemi sonrası süreçte ise yayın faaliyetlerinde dikkat çekici bir azalma eğilimi gözlenmektedir. Bu durum, özellikle 2022'den 2023'e geçişte yayın sayılarındaki düşüşle kendini göstermiştir. 2024 yılı verilerinin de analiz sürecine dahil edilmesiyle bu eğilimin daha net bir şekilde ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Yayın sayılarındaki gerileme ise sadece pandemi koşullarının normalleşmesinden değil, aynı zamanda yayıncılık alanındaki artan maliyetlerden de kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte mevcut akademik kadro potansiyeli, yayıncılık faaliyetlerinin belirli bir düzeyde devam edeceğinin de güçlü bir göstergesidir.

25 Bk. "Türkiye'nin Covid-19 Salgınıyla Mücadelesinin 2 Yılı" (Erişim 08 Ekim 2024).

Kaynakça

- Alajami, Abdulla. "Beyond Originality in Scientific Research: Considering Relations Among Originality, Novelty, and Ecological Thinking". *Thinking Skills and Creativity* 38 (Aralık 2020), 1-6.
- Beyler, Muhammet. "Tecâribu Külliyyâtî'l-İlâhiyyât / el-Ulûmü'l-İslâmiyye fî Tadrîsî'l-Ulûmî'l-İslâmiyye bi'l-Lugati't-Arabiyye fî Câmîâti Türkiyyâ Bernâmeci'l-Hadîs ve Ulûmihî Enmûzecen". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 14/1 (2016), 51-73.
- Çakan, İsmail Lütfi. *1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası*. İstanbul: Dilek Matbaası, 1980.
- Çakmak, Ahmet, Yakup Uzunpolat. "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerine Göre Salgın Döneminde Uzaktan Eğitim". *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/1 (Haziran 2021), 855-892. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.916587>
- Demirbilek, Mesut - Münevver Çetin. "Cumhuriyetten Günümüze Yükseköğretimde Akademik Yükselme ve Atama Süreci". *Yükseköğretim Dergisi* 12/2 (2022), 197-216. <https://doi.org/10.2399/yod.21.810002>
- Demirci, Selim. *İslamcı Dergilerde Hadis Tartışmaları Meseleler Dönemler ve İsimler*. İstanbul: İLEM Yayınları, 2022.
- Demirtaş, İlknur vd. "Bilimsel Çalışmalarda Özgünlük Kavramı Üzerine". *Yükseköğretim Dergisi* 13/1 (2023), 129-142. <https://doi.org/10.2399/yod.23.1169711>
- Göksu, İdris - Yusuf İslam Bolat. "Akademik Teşvik Uygulamasının Performansa Yansıması: 2016 ile 2017'nin Karşılaştırmalı Analizi". *Yükseköğretim Dergisi* 9/2 (2019), 189-200. <https://doi.org/10.2399/yod.18.044>
- Kurttekin, Fatma. "COVID-19 Pandemi Sürecinde Uzaktan Eğitim: İlahiyat/İslami İlimler Fakülteleri Öğretim Elemanlarının Görüşleri". *Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2022), 31-60. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1067252>
- Okumuş, Ejder. "Covid-19 Küresel Salgın Sürecinde Ev ve Aile". *Mevzu - Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (Eylül 2021), 89-117. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5506785>
- Özkan, Halit. "Cumhuriyet Dönemi Hadis Çalışmaları: Bir Hasıla". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 21 (01 Mayıs 2013), 10-41.
- Saitoğulları, Ayşe Yasemin. "'100. Yılında Türkiye Hadisçiliği' Sempozyumu 20-21 Ekim 2023, ANKARA". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 22/2 (31 Aralık 2023), 385-404.
- Şahin, Fatih vd. "Motivasyon Kuramları Bağlamında Akademik Teşvik Ödeneği Uygulamasının Değerlendirilmesi". *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi* 7/2 (Ağustos 2017), 403-410. <https://doi.org/10.5961/jhes.2017.217>
- Şahin, Şifa. *Akademik Yayıncılığın Değişim Dinamikleri*. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Şeker, Necmeddin - Recep Bilgin. *Açıklamalı Hadis Makaleleri Bibliyografyası -1923-2016-*. Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2020.
- Ünal, Yavuz. *Cumhuriyet Türkiyesi Hadis Çalışmaları Bibliyografyası (1920-1992)*. Samsun, 1993.

Yeşil, Mahmut. *Hadis Bibliyografyası ve Gelişimi: 1101-1411/1689-1990*, 1990.

Hadis Literatürü. “Türkçe Hadis Kitaplığı”. Erişim 05 Ekim 2024. <https://www.hadisliteraturu.com/turkce-hadis-literaturu/>

Hadis Literatürü. “Türkiye Hadis Akademisi”. Erişim 05 Ekim 2024. <https://www.hadisliteraturu.com/hadis-akademisi/>

“Türkiye’nin Kovid-19 Salgınıyla Mücadelesinin 2 Yılı”. Erişim 08 Ekim 2024. <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/turkiyenin-kovid-19-salginiyla-mucadelesinin-2-yili/2529977>

İlahiyat Temel Alanı > Hadis İçin Arama Sonuçları. “Yök Akademik Yükseköğretim Akademik Arama Sayfası”. Erişim 05 Ekim 2024. <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/AkademisyenArama?islem=wHdQobvm0FMRi823sFvdf193SU-YD-Q53dNvWJ3fkDnrTr2LYO309zyoE4VIpMBZ>

İslam'a Hizmet ve Hadis İlmindeki Yeri Bakımından Öncü Bir Sahâbî: Ukbe b. Âmir el-Cühenî

Yakup KANDIRALI*

*Yüksek Lisans, Diyanet İşleri Başkanlığı,
İstanbul/Türkiye

E-mail: yakupkan27@hotmail.com

ORCID: 0009-0006-6543-3212

ROR: 007x4cq57

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 11 Ekim 2024

Kabul Tarihi: 15 Aralık 2024

Yayın Tarihi: 31 Aralık 2024

Değerlendirme: Bu makale en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ahif@ahievran.edu.tr -
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahilahiyat>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Öz

Her biri ayrı bir karakter ve kıymete sahip İslam'ın ilk neslini oluşturan sahâbe, Kur'ân-ı Kerîm'i, Sünnet'i dinin emir ve yasaklarını Resûlullah'tan öğrenme, anlama, yaşama ve bu birikimi İslam'a hizmete dönüştürüp aktarma açısından köprü görevi üstlenmiştir. Bu anlamda sahâbeyi tanımak ve tanıtmak çok önemlidir. Bunun için birçok sahâbî birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu bağlamda bu araştırma ile bu alanda yapılan çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu sebeple suffe ehlinde ve Mısır'ın valilerinden Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin (ö. 58/678) İslam'a hizmet ve hadis ilmindeki yeri bakımından öncü sahâbîlerden bir şahsiyet olduğunu tespit etmek bu çalışmada konu olarak seçilmiştir. Ayrıca Ukbe b. Âmir hakkında yapılan ilmi çalışmaların sınırlı sayıda olması ve bu çalışmalarda değinilmeyen bazı durumları ortaya koyma düşüncesi bu sahâbîyi çalışmaya bizi teşvik etmiştir. Ukbe b. Âmir, ilk dönem tabakât, tarih, terâcim ve hadis kaynaklarından yararlanılarak tanımaya ve tanıtılmaya gayret edilmiştir. Ancak bu kaynaklarda onu her yönüyle tanıtan detaylı bir bilgi kaydedilmemekle birlikte onun hakkında sınırlı da olsa bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerden hareketle onun Müslüman olmadan önceki hayatı ve Müslüman olduktan sonraki hayatı araştırılmıştır. Bu doğrultuda onun, Medine'ye hicretten önce ve sonrasında şahitlik ettiği Asr-ı saâdet, Hulefâ-yi Râşidîn dönemleri ve Emevî Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarında neler yaptığı ve ne gibi hizmetlerde bulunduğu belirtilmeye çalışılmıştır. İbn Hazm (ö. 456/1064) Cevâmî'ü's-sîre ve hamsü resâile uhrâ ve Esmâu's-sahabe vemâ li kulli vahidin minhum minel-aded isimli kitaplarında onun naklettiği hadislerin sayısını 55 olarak zikretmiştir. Bu sayının Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) el-Müsned'i, Rûyânî'nin (ö. 307/919-920) el-Müsned'i ve Taberânî'nin (ö. 360/971) el-Mu'cemü'l-kebîr'i ve İbn Kutluboğa'nın (ö. 879/1474) Müsnedü 'Ukbe b. 'Âmir'i gibi eserlerde tutarlılığının tetkiki yoluna gidilmiştir. Tespit edilebildiği kadarı ile bu eserlerin her birinde onun hadislerinin sayısının tekrarsız şekliyle bile farklı ve bu sayıdan daha fazla olduğu görülmüştür. Dolayısıyla Ukbe b. Âmir'in hadislerinin sayısı belirtilirken "falanın falan kitabındaki hadislerinin sayısı" şeklinde zikredilmesinin daha doğru ve daha ilmî olacağı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Rivâyet, Sahâbe, Ashâb-ı Suffe, Ukbe b. Âmir el-Cühenî

dergipark.org.tr/tr/pub/ahilahiyat

Atf: Kandirali, Yakup. "İslam'a Hizmet ve Hadis İlmindeki Yeri Bakımından Öncü Bir Sahâbî: Ukbe b. Âmir el-Cühenî". Ahi İlahiyat Dergisi 3 (Aralık 2024), 17-42.

A Pioneering Companion: The Contributions of ‘Ukba ibn ‘Amr al-Juhani to Islam and His Significance in Hadith Studies

Yakup Kandirali*

Master’s Degree, Directorate of Religious Affairs, İstanbul/Turkey

E-mail: yakupkan27@hotmail.com

ORCID: 0009-0006-6543-3212

ROR: 007x4cq57

Article Type: Research Article

Date Received: 11 October 2024

Date Accepted: 15 December 2024

Date Published: 31 December 2024

Review: This article has been reviewed by at least two reviewers using a double blind peer review model. A similarity check was performed to confirm that it was free of plagiarism.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ahif@ahievran.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahiiilahiyat>

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

dergipark.org.tr/en/pub/ahiiilahiyat

Abstract

The Companions, who formed the first generation of Islam, played a pivotal role as intermediaries in learning, understanding, practicing, and transmitting the Qur’ān, the Sunnah, and the religious commandments and prohibitions they received from the Prophet. Recognizing and introducing the Companions is thus of great significance. Consequently, numerous studies have been dedicated to various Companions. This research aims to contribute to this scholarly field by examining the life and contributions of ‘Uqba b. ‘Āmir al-Juhanī (d. 58/678), a prominent figure among the Ahl al-Şuffa and a governor of Egypt, who played a pioneering role in serving Islam and advancing the science of ḥadīth. The limited number of studies on ‘Uqba b. ‘Āmir and the intention to address certain aspects previously overlooked have motivated this investigation. Utilizing early ṭabaqāt, historical, biographical (tarājim), and ḥadīth sources, this study strives to provide a comprehensive understanding of his life and contributions. Although detailed information about him is scarce in these sources, they offer sufficient material for an in-depth examination. The study explores both his life prior to embracing Islam and his activities afterward, with a focus on his experiences during the emerge of Islam, the period of the first Caliphs (Khulafā’ Rāshidūn), and the early years of the Umayyad state. Notably, Ibn Ḥazm (d. 456/1064) in his works *Jawāmi‘ al-Sīrah wa Khams Rasā’il Ukhra’* and *Asmā’ al-Şaḥāba wa Mā Li-Kulli Wāḥid Minhum Min al-‘Adad* cites that ‘Uqba transmitted 55 ḥadīths. This number was cross-referenced with other key sources such as Aḥmad b. Ḥanbal’s (d. 241/855) *al-Musnad*, al-Rūyānī’s (d. 307/919-920) *al-Musnad*, al-Ṭabarānī’s (d. 360/971) *al-Mu‘jam al-Kabīr*, and Ibn Qutlūbughā’s (d. 879/1474) *Musnad ‘Uqba b. ‘Āmir*. It was found that the actual number of his ḥadīths varies across these sources, often exceeding the number mentioned by Ibn Ḥazm, even without repetition. Thus, this study argues that a more precise and scholarly approach would be to specify the number of ḥadīths attributed to ‘Uqba b. ‘Āmir in each individual source, rather than presenting a singular, definitive figure.

Keywords: Hadith, Narrative, Companion of the Holy Prophet, Ashab Al-Suffah, ‘Ukba ibn ‘Amr al-Juhani

Citation: Kandirali, Yakup. “A Pioneering Companion: The Contributions of ‘Ukba ibn ‘Amr al-Juhani to Islam and His Significance in Hadith Studies”. *Ahi İlahiyat Dergisi* 3 (December 2024), 17-42.

Giriş¹

“Allah’a ve Resûlü’ne (malları ve canlarıyla) yardım eden sâdik mü’minler”² diye nitelenen ve “İnsanlık tarihinin en hayırlı nesli”³ kabul edilen sahâbe hakkında bilgi sahibi olma Hadis ilminin değer verdiği konuların başında gelmektedir. Zira onlar hadis râvilerinin ilk tabakasını oluşturmakla Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnetin sonraki nesillere sağlam bir şekilde aktarılmasında Müslümanların ilk ve en önemli canlı şahitleridir. Çünkü bu nesil İslam’ın temelini oluşturan bu iki kaynağı Resûlullah’ın (s.a.v.) eğitiminden geçerek bizzat ondan öğrenmiş ve İslam toplumunun şekillenmesinde katkılarda bulunmuşlardır. Aynı zamanda dönemlerinin zorluklarına rağmen dünyanın birçok yerinde insanları İslam’la tanıştırmışlardır. Bu açıdan bakıldığında sahâbe hakkında araştırma yapmanın bir zorunluluk olduğu söylenebilir. Bu zorunluluk sebebi ile olmalı ki sahâbe hakkında ilmî araştırma ve tez çalışması yapılmış, birçok makale ve eser kaleme alınmıştır. Bu anlamda Ukbe b. Âmir el-Cühenî hakkında az sayıda da olsa çalışmalar yapılmıştır. Geçmişten günümüze kadar tespit edilebildiği kadarı ile onun hakkında yapılan çalışmalar şöylece belirtilebilir: Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa’nın “Müsnedü ‘Ukbe b. ‘Âmir” isimli cüzü, Abdulganî Ahmed et-Temîmî’nin “Merviyyâtü’s-sahâbî Ukbe b. Âmir el-Cühenî radiyallâhü anhü fi Müsned’il-İmâm Ahmed” isimli yüksek lisans tezi, Vidravgo Muhammedî’nin “Merviyyâtü’s-sahâbî Ukbe b. Âmir el-Cühenî radiyallâhü anhü fi Sünen-i İbn Mâce” isimli yüksek lisans tezi, Muhammed Zeyne’l-Âbidin’in “Devrü’l-Emîr Ukbe b. Âmir el-Cühenî es-Siyâsî ve’s-Sekâfî fi Sadri’l-İslâm (1-58/622-677)” isimli makalesi, Erdinç Ahatlı’nın “Ukbe b. Âmir” başlıklı *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*’ndeki maddesi, Yakup Kandıralı’nın “Ukbe b. Âmir el-Cühenî’nin Hayatı ve Rivâyetleri” isimli yüksek lisans tezi ve Mathieu Tillier’in “Une tradition coranique egyptienne? Le codex de ‘Uqba b. ‘Âmir al-Ğuhanî” isimli makalesidir. Bu çalışmalara hem katkıda bulunmak hem de Ukbe b. Âmir el-Cühenî’yi daha iyi tanıyabilmek, tanıtılabilmek, İslam’a yaptığı hizmeti ve hadis ilmine katkılarını ortaya koyabilmek amacıyla bu makale kaleme alınmıştır. Ayrıca bu çalışmalarda değinilmeyen; ancak bu araştırmayla Ukbe’nin İskenderiye’nin ikinci kez fethini gerçekleştiren İslam ordusunda bulunduğunu ve Mısır valiliğinden azledilmesinin muhtemel sebebini ortaya koyma isteği bizi bu makaleyi yazmaya yönlendirmiştir.

Üç bölüm, sonuç ve değerlendirme şeklinde çalışılan bu makalenin birinci bölümünde Ukbe b. Âmir el-Cühenî’nin hayatı, fazileti ve hizmetleri, ikinci bölümünde de Hadis İlmindeki yeri ve üçüncü bölümünde ise hakkında oluşan literatür’ün içeriği hakkında özet bir bilgi verilmeye gayret edilmiştir.

1. Ukbe b. Âmir el-Cühenî’nin Hayatı, Fazileti ve Hizmetleri

1.1. İslam Öncesi Hayatı

Ukbe b. Âmir’in Müslüman olmadan önceki hayatını her detayı ile açıklayacak kapsamlı bir bilgiye ilk dönem hadis, tabakât, tarih ve terâcim kaynaklarından ulaşılamamıştır. Ancak sınırlı da olsa bu kaynaklarda onu tanıtan bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler dikkate alınarak onun **İslam öncesi hayatı** burada açıklanmaya gayret edilmiştir.

- 1 Bu makale 2019 yılında savunmuş olduğum “Ukbe b. Âmir el-Cühenî’nin Hayatı ve Rivâyetleri” isimli yüksek lisans tezim esas alınarak geliştirilmiştir.
- 2 Kur’ân-ı Kerîm ve Tefsirli Meali, çev. Hasan Tahsin Feyizli (İstanbul: Server Yayınları, 2018), el-Haşr 59/8.
- 3 Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiü’s-sahiḥ*, thk. Muhammed Züheyr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), “Şehâdât”, 9 (No. 2652); Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi’u’s-şâhiḥ*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabiyye, ts.), “Fezâilü’s-sahâbe”, 214 (No. 2535).

1.1.1. İsmi, Künyesi ve Nesebi

Tam ismi Ukbe b. Âmir b. Abs b. Amr b. Adî b. Amr b. Rifâa b. Mevdû'a b. Adî b. Asm b. er-Raba b. Reşdân b. Kays b. Cüheyne şeklindedir.⁴ Kendisi Ukbe b. Âmir b. Âbis, İbn Abs el-Cühenî,⁵ İbn Âbis el-Cühenî⁶ ve Ukbe b. Âmir el-Cühenî isimleriyle tanınmıştır. Ancak daha çok Ukbe b. Âmir el-Cühenî ismi ile şöhret bulmuştur. Sahâbe hakkında bilgi veren kaynaklar Ukbe b. Âmir'in birçok künyesini zikretmiştir. Bu künyeler Ebû Hifâf,⁷ Ebû Abs, Ebû Hammâd, Ebû Âmir, Ebû Amr, Ebü'l-Esved, Ebû Esed ve Ebû Su'âd'dır.⁸ Ancak bunlardan daha çok Ebû Hammâd künyesi ile tanınmıştır.

Ukbe b. Âmir, Cüheyne kabilesine mensup olduğu için el-Cühenî ve Mısır'da ikamet etmesinden dolayı da el-Mısırî nisbeleri ile anılmıştır.⁹ Daha ziyade el-Cühenî nisbesi ile meşhur olmuştur.

1.1.2. Doğumu, Yakınları ve Ailesi

Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin ne zaman ve nerede dünyaya geldiği kaynaklarda belirtilmemiştir. Ancak hicretin gerçekleştirildiği yıl Ukbe, Resûlullah'ın (s.a.v.) yanına Medine'ye gitmiştir.¹⁰ Bu bilgiden hareketle Ukbe'nin 0/622 yılından daha önceki bir yılda doğduğu söylenebilir. Bununla birlikte Ukbe'nin Medine şehrine yaklaşık 200 km mesafede bulunan Yenbû' bölgesinde doğduğu varsayılabilir. Çünkü mensubu olduğu Cüheyne kabilesinin Yenbû' bölgesinde ikamet ettiği belirtilmiştir.¹¹ Ayrıca Cüheyneliler, Resûlullah'ın (s.a.v.) hicretle birlikte Medine'de kendilerine bitişik bir mahalleye yerleştiğini zikretmiştir.¹²

Ukbe b. Âmir'in annesi, babası ve kaç kardeşinin olduğuyla ilgili bir bilgi kaynaklardan tespit edilememiştir. Ancak Ukbe b. Âmir isminden babasının adının Âmir olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Ukbe'nin hacca yürüyerek gitmeyi adadığını zikrettiği¹³ ve isminin Ümmü Hibbân bint Âmir el-Ensârî olduğu belirtilen¹⁴ bir kız kardeşinin olduğu nakledilmiştir. Ayrıca Resûlullah (s.a.v.), Ukbe b. Âmir ile karşılaştıkları bir gün ona: "Ömrünün uzamasını ve rızkının bollaş-

4 Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-Umrevî (Beyrût: Dâri'l-Fikr, 1415/1995), 40/486.

5 Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût-Âdil Mürşid vd. (Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001.), 28/530 (No.17296); İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 40/491.

6 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, /24183 (No. 15448).

7 Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb el-Kindî, *Kitâbu'l-Vulât ve Kitâbu'l-Kudât*, thk. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmâîl-Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrût: Dâri'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 30.

8 Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980), 20/203.

9 Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 2/467.

10 Ebû Abdullah Muhammed ez-Zührî, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Dâri'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 4/256; Ebû Câ'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994), 4/427.

11 Hicaz bölgesinin Suriye-Yemen ticaret güzergâhında bulunan şehir doğusundaki Medine'ye takriben 200 km. uzaklıkta olup Suudi Arabistan'ın bir liman şehridir. Bk. Mustafa L. Bilge - Mustafa Sabri Küçükkaşçı, "Yenbû'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/421.

12 Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâ'idi'l-mesânîdi's-semâniye*, thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdülazîz eş-Şeserî (Riyad: Dâri'l-Âsime - Dâri'l-Gays, 1419/1998), 9/440 (No. 2028).

13 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, /28523, 540, 566 (No. 17291,17306, 17330).

14 Buhârî, "Cezâu's-Sayd", 27 (No. 1866).

masını isteyen kimse akrabasıyla selamı kesmesin"¹⁵ tavsiyesinde bulunmuştur. Bu bilgiler Ukbe'nin kız kardeşinin dışında kimler oldukları bilinmemekle birlikte akraba ya da akrabalarının bulunduğu izlenimini veriyor.

Ukbe b. Âmir'in evliliği ve kaç çocuğunun olduğu ile ilgili kaynaklarda kaydedilmiş bir bilgi bulunamamıştır. Ancak bir nakle göre Ukbe'nin ölüm döşeğinde yatarken "oğullarım"¹⁶ diye hitap etmesinden evlendiği ve birden fazla oğlunun olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu nakilde oğullarının ismi zikredilmemiştir. Belki ilk oğlunun ismi, Ukbe'nin künyesinden hareketle belirtilebilir. Ancak birçok künyesi olduğu için onun ismini belirlemek zor olmakla birlikte daha çok Ebû Hammâd künyesiyle anılmasından dolayı ilk oğlunun isminin Hammâd olduğu varsayılabilir. Ayrıca Ukbe'nin Ümmü Gülsüm isminde bir kızının olduğu da zikredilmiştir.¹⁷

1.1.3. Çocukluk, Gençlik ve Yetişkinlik Dönemleri

Doğum tarihinin bilinmemesinden dolayı 58/678 yılında vefat etmesine rağmen Ukbe b. Âmir'in kaç yıl yaşadığı tespit edilememiştir. Bu sebeple söz konusu dönemleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak oldukça zordur. Ancak Ukbe'nin Müslüman olmadan önce deve otlattığı belirtilmiştir.¹⁸ Aynı şekilde insanlardan uzak çöllerde yaşadığı ve küçük sürüsünü otlattığı da zikredilmiştir.¹⁹ Bu bilgiler Ukbe'nin çocukluk döneminin sonlarında veya gençlik döneminin başlarında en azından belli bir dönem hayvancılık yaptığı izlenimi vermektedir.

Ukbe b. Âmir hicretten kısa bir süre sonra Müslüman olmuştur.²⁰ Uzak çöllerde yaşaması ve hayvancılıkla meşguliyetinden dolayı devamlı Medine'ye gelemeyen Ukbe, Resûlullah'tan (s.a.v.) ilim öğrenmek için Medine'ye zaman zaman gelmiştir. Ancak daha sonra hayvancılıkla meşguliyeti bırakmış ve bu amaçla buraya yerleşmiştir.²¹ Medine'den Tebuk Gazvesi (9/630) için Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte²² ve Resûlullah'ın vefatından sonra Hz. Ebû Bekir'in (ö. 13/634) insanları 13/633 yılının sonlarına doğru Şam bölgesine fetihler yapmaları için gönderdiğinde²³ o da onlarla ayrılmıştır.²⁴ Bu bilgilerin dışında Resûlullah'ın (s.a.v.) vefatına kadar da onun Medine'den ayrıldığına dair kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla başka bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bütün bunlar dikkate alındığında Ukbe'nin 0-11/622-632 yılları arasında Medine'de gençlik döneminin son yılları ile yetişkinlik döneminin ilk yılları ya da yetişkinlik döneminin ortasına kadar Resûlullah'tan (s.a.v.) ilim tahsil ettiği ve onun hizmetinde bulunduğu varsayılabilir.

15 Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 4/178 (No.7285); Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî, *Müsnedü'r-Rûyânî*, thk. Eymen Ali Ebû Yemânî (Kâhîre: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995), 1/146 (No.157); Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi (Kâhîre: Mektebetu İbn Teymiyye, 1415/1994), 17/269-270 (No.739).

16 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/268 (No.737).

17 Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhîre: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1425/2004), 125.

18 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, /28549 (No. 17314).

19 İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 40/495.

20 İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 4/256.

21 Abdurrahman Re'fet el-Bâşâ, *Suverun min hayati's-sahâbe* (Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1412/1992), 1/303.

22 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, /1274 (No. 121); İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 51/240.

23 Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ' - Ömer Enîs et-Tabbâ' (Beyrût: Müessesetü'l-Maarif, 1407/1987), 150.

24 İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 40/489; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 7/345; Abdussabûr Şâhîn - İslâh Abdüsselâm er-Rifâ'î, *Mısır fi'l-İslâm el-karnü'l-evvel* (Kâhîre: Dârü'l-Enbâu li't-Tibâa ve'n-Neşri ve't-Tevzû, 2000), 258.

1.1.4. Kabilesi ve Kabilesinin Fazileti

Hicret haberini aldığı gibi Medine'ye gelen Ukbe b. Âmir ile Resûlullah (s.a.v.) arasında bir diyalog gerçekleşmiştir. Bu diyaloga göre Ukbe, Kudâa b. Mâlik b. Himyer kabilesinden olduğunu Resûlullah'tan (s.a.v.) öğrenmiştir.²⁵ Kudâa b. Mâlik b. Himyer kabilesinin neseb silsilesi ise Cüheyne b. Zeyd b. Leys b. Sûd b. Eslem b. el-Hâfî b. Kudâ'a b. Mâlik b. Amr b. Zühre b. Zeyd b. Mâlik b. Himyer b. Sebe b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân şeklindedir.²⁶ Bu bilgiler dikkate alındığında Ukbe'nin Kahtâniler'in bir kabilesi olan Kudâa'nın kollarından Cüheyne kabilesine mensup olduğu söylenebilir. Ayrıca bu kabilenin aslının Yemen'e dayandığı da belirtilmiştir.²⁷

İslam'dan önce Necid'de oturan Cüheyne kabilesi daha sonra Medine yakınlarındaki Yenbû' bölgesine yerleşmiştir.²⁸ Bunlardan bir heyetin hicretten hemen sonra Resûlullah'la (s.a.v.) görüşmek için Medine'ye geldiği,²⁹ can ve mal güvenliklerini teminat altına alan bir antlaşma yaptıkları ve neticede bu kabilenin tamamının Müslüman olduğu belirtilmiştir.³⁰ Ancak belirtilen bu görüşme neticesinde hepsinin Müslüman olduğunu ileri sürmek de oldukça zordur.³¹ Çünkü Amr b. Mürre el-Cühenî (ö. 90/709 [?]) bu konuda şunları söylemektedir: “Resûlullah'ın (s.a.v.) Medine'ye geldiğini duyunca yanına gittim ve Müslüman oldum. Resûlullah (s.a.v.) da kabilemi İslam'a davet etmek üzere beni onlara gönderdi. Bu davet neticesinde de bir kişi dışında Cüheyneliler Müslüman oldu”³²

Mescid-i Nebevî'den sonra yeri belirlenen ve planı çizilen ilk mescit hicretten bir süre sonra Müslüman oldukları anlaşılan Cüheyne kabilesinin mescididir.³³ Zira Resûlullah'ın (s.a.v.) bu kabile için Medine'de bir mescit yeri belirlediği, çevresini çizdiği ve kıblesine bir tahta parçası diktiği haber verilmiştir.³⁴ Ayrıca Cüheyneliler Resûlullah'ın (s.a.v.) övgüsüne mazhar olmuş kabilelerdendir. Nitekim Resûlullah'ın (s.a.v.): “Kureyş, Ensâr, Cüheyne, Müzeyne, Eslem, Gifâr ve Eşca' kabileleri, benim yardımcılarımdır. Onların da Allah ve Resûlünden başka yardımcıları yoktur.”³⁵ şeklinde buyurduğu nakledilmiştir. Bir başka hadiste de Resûlullah'ın (s.a.v.): “Canım elinde olan Allah'a yemin olsun ki Cüheyne, Eslem ve Gifâr kabileleri; Temîm, Abdullah b. Gatafân ve Âmir b. Sa'saa oğullarından daha hayırlıdır” diye buyurduğu rivâyet edilmiştir.³⁶

25 Resûlullah (s.a.v.) ile Ukbe b. Âmir arasında gerçekleşen diyalog için bk. İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 4/256; Rûyânî, *Müsnedü'r-Rûyânî*, 1/176 (No.288); Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târık b. İvazullah b. Muhammed - Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî (Kâhire: Darü'l-Haremeyn, ts.), 1/111 (No.345); a.mlf., *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/304 (No.839).

26 Abdülkerîm b. Mahmûd el-Hatîb, *Târîhu Cüheyne* (Riyâd: Dâru Ehbâ li's-Sekâfeti ve'n-Neşri, 1405/1984), 7.

27 Şâhîn - Rifâ'î, *Mısır fi'l-İslâm*, 257.

28 Bilge - Küçükkaşçı, “Yenbû”, 43/421.

29 Ahmet Önkâl, “Cüheyne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/107.

30 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, /3118 (No. 1539).

31 İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye*, 9/440 (No. 2028); Tahâvî, *Şerhu müşkilil-âsâr*, 12/381; Ebû Bekr b. Abdullah b. Muhammed b. Ebû Şeybe, *el-Kitâbu'l-musannef fi'l-hâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 7/352 (No.36651).

32 İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 1/251-252.

33 İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 1/251.

34 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 9/67 (No. 9142); a.mlf., *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 2/194 (No. 1787).

35 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 281/13 (No. 7904).

36 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, /3452 (No. 20410). Ayrıca Cüheyne kabilesi hakkında daha detaylı bilgi için bk. Merzuk Grabus, *Hz. Peygamber'in Mekke Müşrikleri Dışındaki Arap Kabileleri ile Münasebetleri (Medine Dönemi)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 15-16, 39-45.

1.2. İslam Sonrası Hayatı

Ukbe b. Âmir'in, Resûlullah'la (s.a.v.) ve tevhit inancıyla ne zaman, nerede tanışıp Müslüman olduğuna ve bundan sonra neler yaptığına burada açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

1.2.1. Müslüman Olması ve İlim Tahsili

Ukbe b. Âmir Müslüman oluşunu şöyle anlatmaktadır: “Küçük koyun sürümü Medine'nin otlaklarında otlatıyordum. Resûlullah'ın (s.a.v.) Medine'ye hicret ettiği haberini aldım ve koyun sürümü bırakarak yanına gittim. “Ey Allah'ın Resûlü! Sana biat etmek istiyorum” dedim. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) kendimi tanıtmamı istedi ve ben de tanıtınca: “Hicret edenler gibi mi biat etmek istersin, yoksa bedeviler gibi mi?” diye bana sordu. Hicret edenler gibi biat etmek istediğimi söyledim ve Resûlullah (s.a.v.) biatımı kabul etti. Biattan sonra bir müddet Medine'de Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında kaldım; ancak daha sonra koyun sürümün başına döndüm.”³⁷ Fakat daha sonra o, hayvancılıkla meşguliyetinden fırsat buldukça ilim öğrenmek için Medine'ye gelmiştir. Hatta arkadaşlarının sürülerini otlatma ve koruma işini üstlenerek Hz. Peygamber'den ilim öğrenmeleri için onları Medine'ye göndermiştir.³⁸ Döndüklerinde de onların öğrendiklerini onlardan almıştır.³⁹

Resûlullah (s.a.v.) Medine'de Mescid-i Nebevî'yi inşa ederken evi olmayan sahâbîlerin barınması ve ilim tahsil etmeleri için sonraları “Suffe” olarak anılan bir bölüm yapmıştır. Ukbe b. Âmir de burada kalıp ilim tahsil etmek amacıyla hayvancılığı bırakmış ve kalıcı olarak Medine'ye yerleşmiştir. Nitekim kendisi bunu şöyle açıklamıştır: “Yazıklar olsun sana! ‘Besili olmayan, faydası dokunmayan koyunların sebebiyle Resûlullah'ın (s.a.v.) sohbetinden/ilminden kendini alıkoyuyor musun?’ dedim ve koyunlarımı bırakıp Resûlullah'ın (s.a.v.) sohbetlerinden daha çok faydalanabilmek amacıyla Mescid-i Nebevî'nin yakınında ikamet etmek üzere Medine'ye gittim.”⁴⁰ Muhtemelen Ukbe'nin bu kararı alıp gerçekleştirmesinde Resûlullah'ın (s.a.v.) ilme teşvik edici hadisleri etkili olmuştur. Zira Ukbe'nde Suffe'de kaldığı bir gün Resûlullah (s.a.v.) oraya gelmiş ve orada kalanlara: “İçinizden kim her sabah Buthân veya Akîk'e gidip, Allah'a (karşı) günah işlemeyen ve yakınlarıyla akrabalık bağlarını kesmeden iri hörgüçlü ve gösterişli iki deve almak ister?” diye sordu. Biz de “Ey Allah'ın Resûlü! Hepimiz isteriz” diye karşılık verdik. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.): “Birinizin sabah mescide gelip Allah'ın Kitabından iki âyet öğrenmesi, iki devesinin olmasından daha hayırlıdır. Üç âyet üç deveden, dört âyet de dört deveden daha hayırlıdır. Öğrenilecek âyetler aynı sayıdaki deveden daha hayırlıdır”⁴¹ buyurmuştur.

1.2.2. Katıldığı Savaşlar

Resûlullah (s.a.v.) döneminde Ukbe b. Âmir'in Bedir Gazvesi dışındaki bütün gazvelere katıldığı belirtilmiştir.⁴² Hatta Ukbe'nin Medine'de Suffe'de ikamet etmesi, Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında ve seferlerinde hizmetinde bulunması⁴³ göz önüne alındığında bu dönemde gerçekleştirilen birçok seriyye ve gazveye katıldığı söylenebilir. Ancak kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla

37 Bâşâ, *Suverun min hayati's-sahâbe*, 1/302; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, 4/427-428.

38 İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 40/495.

39 Bâşâ, *Suverun min hayati's-sahâbe*, 1/303.

40 Bâşâ, *Suverun min hayati's-sahâbe*, 1/303.

41 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, /28626-627 (No. 17408).

42 Bâşâ, *Suverun min hayati's-sahâbe*, 1/305; İsmail Kaya, *Sahabenin İslamı Tebliğ Faaliyetleri (Mısır Örneği)* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 77.

43 İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 2/287; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/335 (No. 928); Selâhaddîn Halîl b. Aybek b. Abdullah es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût-Türkî Mustafa (Bejrût: Dâru İhyâi't-Türâs, 1420/2000), 1/88.

la bu dönemde Ukbe'nin ismi sadece Tebük Gazvesi'nde anılmıştır. Bu bağlamda bu başlık altında onun isminin zikredildiği savaş ve fetih hareketleri araştırılmıştır.

1.2.2.1. Tebük Gazvesi (9/630)

Resûlullah'a (s.a.v.), Bizans İmparatoru Heraklios'un Medine'ye saldırmak için büyük bir ordu kurduğu ve Suriye'deki Hıristiyanlaşan Arap kabilelerinin⁴⁴ Rumlara katıldığı haberleri ulaşmıştır.⁴⁵ Resûlullah (s.a.v.) bu sebeple hemen savaş hazırlıklarını başlatmış, ordusunu kurmuş ve Tebük'e⁴⁶ hareket etmiştir. Tebük'e ulaştığında ise Bizanslılar orada olmadığından onlarla savaşmadan 9/630 yılında Tebük'ten Medine'ye dönmüştür.⁴⁷ Kur'an-ı Kerîm'de *سَاعَةَ الْعُسْرَةِ* (güçlük zamanı)⁴⁸ olarak nitelenen ve Resûlullah'ın (s.a.v.) son gazvesi⁴⁹ Tebük'e katıldığını Ukbe kendisi belirtmiştir.⁵⁰

1.2.2.2. Dimaşk'ın Fethi (14/635)

Hız. Ebû Bekir (ö. 13/634) 13/633 yılının sonlarına doğru Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı (ö. 18/639) Şam bölgesi genel komutanı tayin etmiştir.⁵¹ Öte yandan Yezîd b. Ebû Süfyân (ö. 18/639), Şürahbîl b. Hasene (ö. 18/639) ve Amr b. Âs'ı (ö. 43/664) Şam bölgesine fetihler yapmaları için göndermiştir.⁵² Ukbe b. Âmir de (Medine'den) onlarla birlikte çıkmıştır.⁵³ Bu komutanlar Şam bölgesinde birçok Bizans birliğiyle karşılaşınca mektupla Hız. Ebû Bekir'den yardım istemişlerdir. O da Irak bölgesindeki Hâlid b. Velîd'e (ö. 21/642) Şam ordusuna yardıma gitmesini emretmiştir. Bu sebeple Hâlid Şam bölgesine geçmiş ve orduların başkomutanı olmuştur.⁵⁴ Ayrıca Şürahbîl b. Hasene ve Amr b. Âs, Ukbe b. Âmir'i Şam'daki Müslümanlar hakkında bilgi vermek üzere Şam patriği Yennâk'ın başı ile Hız. Ebû Bekir'e göndermişlerdir.⁵⁵ Ukbe de Şam'ın fethinin başlarında bu baş ile Hız. Ebû Bekir'in huzuruna çıkmış⁵⁶ ve onu bilgilendirmiştir.⁵⁷

44 Hıristiyanlaşan Arap kabileleri Lahm, Gassân, Âmile ve Cüzzâm kabileleridir. Bk. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 2/34; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 2/125.

45 İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 2/125, Makrîzî, *Takiyyüddîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'n-nebiyyî mine'l-ehvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'* (thk. Muhammed Abdulhamid en-Nemîsî), I-XV, Beyrût 1999, 2/47.

46 Tebük: Medine'ye 700 km. uzaklıkta bulunan ve Medine'nin kuzeyi ile Suriye ticaret yolu üzerinde yer alan bir şehrin ismidir. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, (Beyrût: Dâru Sâdır, 1995), 2/14-15; İsmail Yiğit, "Tebük Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/228.

47 Tebük Gazvesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Adullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (b.y.: Dâru Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşri ve't-Tevzî ve'l-İ'lân, 1418/1997), 7/144-145. İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 2/125-127; Makrîzî, *Takiyyüddîn Ahmed b. Ali el-Makrîzî, İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'n-nebiyyî mine'l-ehvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'* (thk. Muhammed Abdulhamid en-Nemîsî), I-XV, Beyrût 1999, 2/47.

48 et-Tevbe 9/117.

49 İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 2/127.

50 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, /1274 (No. 121); İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 51/240.

51 Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ' - Ömer Enîs et-Tabbâ' (Beyrût: Müessesetü'l-Maarif, 1407/1987), 151.

52 Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 150.

53 İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 40/489; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 7/345, Şâhîn - Rifâ'î, *Mısr fi'l-İslâm*, 258.

54 Hâlid b. Velîd Şam bölgesine geçerken yolda birçok yeri fethetmiş ve böylece Hız. Ebû Bekir döneminde Suriye ve Dimaşk'ın kapıları Müslümanlara açılmıştır. Hâlid b. Velîd'in Şam bölgesine geçmesi için aldığı emir, gelişi, yolda fethettiği yerler ve başkomutan olmasıyla ilgili daha detaylı bilgi için bk. Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 151, 152-157.

55 Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmünim Şelebi (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 8/51 (No. 8620); Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1424/2003), /9223 (No. 18351).

56 Ebû Osman Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *Sünenü Saîd b. Mansûr*, thk. Habîbürrahman el-A'zamî (Hindistan: Dâru's-Selefiyye, 1403/1982), 2/288 (No. 2650); Tahâvî, *Şerhu müşkilü'l-âsâr*, 7/404.

57 Hız. Ebû Bekir, Ukbe'nin Şam patriği Yennâk'ın başı ile huzuruna gelmesini hoş karşılamamıştır. Bunun üzerine

Hâlid b. Velîd ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh Dımaşk'ı dört bir tarafından 70 gün kadar kuşatıp fethetmişlerdir.⁵⁸ Bu fetih haberini Medine'ye ulaştırmakla görevlendirilen Ukbe b. Âmir, bir cuma gününden diğer cuma gününe kadar toplam sekiz günde Hz. Ömer'e (ö. 23/644) ulaştırmıştır.⁵⁹ Hz. Ömer ise Ukbe'ye Ebû Ubeyde'ye ulaştırması için Hâlid b. Velîd'i başkomutanlıktan azlettiğini⁶⁰ ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı başkomutan atadığını içeren bir mektup vermiştir. Ukbe, Şam'a dönünce bu mektubu Ebû Ubeyde'ye teslim etmiştir.⁶¹

1.2.2.3. Mısır'ın Fethi (21/641)

Câhiliye devrinde ticari amaçla birçok kez gittiği Mısır'ın yollarını ve şehirlerini yakından tanyan⁶² Amr b. Âs Mısır'ı fethetmek için bazı rivâyetlere göre Hz. Ömer'den izin istemiş ve onun şartlı izniyle,⁶³ Hz. Ömer'in emriyle⁶⁴ veya Hz. Ömer'den habersiz⁶⁵ Mısır'a doğru yola

Ukbe ona: "Ey Resûlullah'ın halifesi! Ama onlar bunu bize yapıyorlar" demiştir. Hz. Ebû Bekir de ona: "Yani, Bizans ve İran'ın adetlerine göre hareket etmek öyle mi? Bana (bundan böyle) baş getirilmesin! Bana yalnızca haber ve mektup yeterlidir" şeklinde Ukbe'ye sert çıkmıştır. Bk. Saîd b. Mansûr, *Sünen*, 2/287 (No. 2649); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 6/534 (No. 33616); Nesâî, *es-Sünen'ül-kübrâ*, 8/51 (No. 8620); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, /9223 (No. 18351). Ayrıca daha ayrıntılı bilgi için bk. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 382-383.

58 Dımaşk'ın fethi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Câ'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî* (Beyrût: Dâru't-Türâs,1387), 3/438-440.

59 İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 40/487.

60 Komutanlık görevinden alınmasının sebebini öğrenmek için Medine'ye gelen Hâlid'e, Hz. Ömer: "Ey Hâlid! Sen benim için çok kıymetlisin ve seni çok seviyorum" dedi. Daha sonra devletin bütün şehirlerine (mektup) yazarak Hâlid'i neden azlettiğini şu ifadelerle açıkladı: "Ben Hâlid'i bir öfkesi ya da ihaneti sebebi ile başkomutanlıktan azletmedim. Lakin insanlar onu (gözlerinde) o kadar büyüttüler ki, Allah'a tevekkül etmek yerine insanların ona tevekkül etmelerinden korktum. İnsanların bütün bu başarıların Allah'tan geldiğini bilmelerini istediğim için onu azlettim." Bk. Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Arabîyye, 1417/1997), 2/360.

61 Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî, *Fütûhu's-Şâm* thk. Abdullatîf Abdurrahman (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997), 1/86. Ancak bu içerikte bir mektubun Dımaşk'ın muhasarası sırasında Ebû Ubeyde b. Cerrâh'a ulaştırıldığı da belirtilmiştir. O da fetihten sonra Hâlid b. Velîd'e başkomutanlıktan azledildiğini bildirmiştir. Hâlid, Ebû Ubeyde'ye bunu niçin geç söylediğini sorunca o şöyle cevap vermiştir: "Seni kırmak ve işinde zayıflatmak istemedim. Çünkü sen düşmanın karşısında bulunuyordun." Bk. Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 158; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3/435.

62 İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 74.

63 Hz. Ömer, Amr'a şu söz ve şartla izin vermiştir: "Allah'tan senin için hayır dileyip mektubumu sana hemen göndereceğim. Eğer mektubum Mısır'ın herhangi bir yerine girmeden önce sana ulaşır ve bende dönmeni emretmişsem hemen dön. Eğer mektubum sana ulaşmadan önce Mısır topraklarına girmişsen artık ilerle ve Allah'tan yardımını iste." Bk. İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 77; Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tagrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fi müllûki Mısır ve'l-Kâhire* (Mısır: Vizaretü's-Sekâfeti ve'l-İrşadi'l-Kavmî - Dâru'l-Kütüb, ts.), 1/6; Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hitat ve'l-âsâr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 2/71; Celâleddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *Husnü'l-muhâdara fi Mısır ve'l-Kâhira*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabîyye, 1387/1967), 1/106.

64 Hz. Ömer'in Şam'ın fethinden sonra Amr b. el-Âs'a Mısır'a gitmesi için mektup yazdığı ve bu mektubu Şerîk b. Abde (ö. ?) ile ona gönderdiği belirtilmiştir. Nitekim Hz. Ömer, Amr'ın Mısır'a gitmesinden bir müddet sonra yanına gelen Hz. Osman'a bu mektuptan söz etmiştir. Hz. Ömer'le Hz. Osman arasında geçen bu diyalog ve bunun sonucunda Hz. Ömer'in Amr'a yazdığı ikinci mektup için bk. İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 78-79; İbn Tagrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 1/6-7; Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hitat ve'l-âsâr*, 2/72. Söz konusu bu ikinci mektubu Hz. Ömer'in kimle gönderdiği rivâyette belirtilmemiş; ancak Amr b. Âs'a ulaştıran habercinin Ukbe b. Âmir el-Cühenî olduğu kaynaklarda kaydedilmiştir. Bk. İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 118-119; İbn Tagrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 1/22.

65 Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 298. İsimleri bilinmeyen bazı komutanlarca Amr, Mısır'a habersiz gitmesi sebebiyle Hz. Ömer'e şikâyet edilmiştir. Ancak Amr, daha önce Hz. Ömer'e Mısır'ı fethetmek için izin vermesini istediği bir mektup yazmıştır. Bk. İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 78; Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hitat ve'l-âsâr*, 2/72. İbn Sa'd'ın kaydettiği bir rivâyete göre Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680) bu izinsiz gidişi Hz.

çıkmiştir. Mısır topraklarına giren Amr, Hz. Ömer'in gönderdiği Zübeyr b. Avvâm'ın (ö. 36/656) komutasındaki ordunun desteğiyle Bizans ordusuna karşı zafer kazanmıştır.⁶⁶ Öte yandan Amr, Ukbe b. Âmir'i Aşağı Mısır'daki köylerin üzerine göndermiş ve orayı 21/641 yılında ele geçirmiştir.⁶⁷ Ayrıca Amr, Hz. Ömer'den aldığı izinle 21/642 yılında Bizans'ın önemli liman şehri İskenderiye'yi de fethetmiştir.⁶⁸ Böylece Mısır'a hâkim olan⁶⁹ Amr, Mısırlılarla Ukbe b. Âmir'in şahit olduğu bir antlaşma yapmıştır.⁷⁰ Amr b. Âs bu netice ile birlikte Müslümanların ve Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin selamet haberini bir mektupla Hz. Ömer'e bildirmiştir.⁷¹ Dolayısıyla "Mısır Fâtihî" olarak anılan⁷² Amr'ın Mısır'ın fethini Hz. Ömer'den izin alarak ya da onun emri doğrultusunda gerçekleştirdiği söylenebilir.

1.2.2.4. İskenderiye'nin Fethi (25/646)

Vali atamaları ve onların görev alanlarının tanımlanması sonucunda Mısır yönetiminde ihtilaf çıkmıştır.⁷³ Bu ihtilafı fırsata çevirmek isteyen İskenderiye Rumları, bir mektupla Bizans İmparatoru Kostantîn'den yardım istemiş⁷⁴ ve onun gönderdiği ordu Müslümanlara savaş açmıştır.⁷⁵ Bu sebeple Mısır'daki Müslümanlar Rumlarla yapılan bu savaş sona erinceye kadar Hz. Osmân'dan (ö. 35/656) Amr b. Âs'ı ordunun başında tutmasını istemiştir. Hz. Osmân bu isteği kabul etmiş ve Amr b. Âs da İskenderiye'yi 25/646 yılında ikinci kez fetretmiştir.⁷⁶

Ömer'e haber vermiştir. Bu sebeple Hz. Ömer, Amr b. Âs'ın bu davranışını kınayan bir mektubu Ukbe b. Âmir el-Cühenî ile ona göndermiştir. Ukbe mektubu Amr'a ulaştırmış; ancak Amr mektubu Mısır topraklarına ulaşınca Ukbe'den almış ve okumuştur. Bu söz konusu rivâyet ve mektubun içeriği için bk. Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd ez-Zührî, *et-Tabâkâtü'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 5/65-66. Fakat yine İbn Sa'd'ın belirttiğine göre Amr, Hz. Ömer'in kendisine yazdığı mektup doğrultusunda Mısır'ı fethetmek için oraya gitmiştir. Bk. İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 7/342.

66 İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kebîr*, 5/66-67.

67 Bir başka rivâyette de Amr b. Âs'ın kendi mevlâsı ve Verdân pazarının sahibi olduğu belirtilen Verdân'ı Aşağı Mısır'daki köylerin üzerine gönderdiği zikredilmiştir. Bk. Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 304.

68 İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kebîr*, 5/67-68.

69 İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kebîr*, 5/66-67.

70 Ukbe b. Âmir, Amr b. Âs'ın bu antlaşmaya: "Arttırılmadan ödeyecekleri haraç karşılığında onların mallarının, kadınlarının ve çocuklarının can emniyetinin sağlanacağını, Mısırlılardan hiç kimsenin satılmayacağını ve düşmanlarına karşı korunacaklarını" yazdığını belirtmiştir. Bk. Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 306.

71 İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kebîr*, 5/66-67.

72 Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hıtat ve'l-âsâr*, 1/414; Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (b.y.: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyi'n, 2002), 5/79.

73 Hz. Ömer (ö. 23/644) vefatına yakın bir zamanda daha önce Mısır'ın tamamına vali olarak atadığı Amr b. Âs'ın görevini Aşağı Mısır'a sınırlandırıp Yukarı Mısır'a Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i (ö. 36/656-57) vali atamıştır. Amr b. Âs ise Hz. Osmân halife olunca ondan Abdullah b. Sa'd'ı azletmesini ve önceden olduğu gibi Mısır'da bütün yetkinin kendisinde toplanmasını istemiştir. Hz. Osmân ise bu isteği kabul etmemiş ve Amr'ı siyasi ve mali işlerden azledip bu işlerde Abdullah b. Sa'd'ı yetkili kılmış; ancak Amr b. Âs'ı da harp işlerinden sorumlu komutan olarak ve namaz kıldırma görevlendirmiştir. Her iki vali birbirlerinin bu yetkilerini tanımamış ve birbirlerine düşmüşlerdir. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 313, 314; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kebîr*, 5/73; İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 200-201; Suyûtî, *Husnü'l-muhâdara fi Mısır ve'l-Kâhira*, 2/4.

74 İskenderiye Rumları mektupta Müslümanların sayılarının az olduğunu, onlara cizye ödediklerini ve kendilerinin de zelim bir durumda olduklarını belirtmişlerdir. Bk. Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 310.

75 Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 310; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kebîr*, 5/68.

76 Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân*, 313, 314; Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hıtat*, 2/92 . Ayrıca bk. Abdullah Çimen, "Amr b. Âs'a Yöneltilen Eleştirilerin İncelenmesi", *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (NKUIFD)* 3/2 (Aralık 2017), 249.

Fetihle birlikte elde edilen ganimetin paylaşımı sırasında Amr b. Âs ergenlik çağına ulaşmadığını düşünerek fetih ordusundaki Temîm b. Fer' el-Mehrî'ye (ö. ?) ganimetten pay vermemiştir. Bu sebeple onun kavmiyle Kureyşliler arasında ihtilaf çıkmış ve bu ihtilafın çözümü için ashaptan Ebû Basra el-Gıfârî (ö. ?) ve Ukbe b. Âmir el-Cühenî'ye, Temîm'e ganimetten pay verilip verilmeyeceği sorulmuş ve onlar da: "Temîm'e bakın. Eğer onun ergenlik kılı çıkmışsa ona ganimetten pay verin" demişlerdir. Temîm'e bakılmış ve onun ergenlik kılının çıktığı görülünce ganimetten pay verilmiştir.⁷⁷ Metindeki bu bilgilerden hareketle Ukbe'nin İskenderiye'nin ikinci kez fethini gerçekleştiren İslam ordusunda bulunduğu⁷⁸ ve ihtilafın çözümünde arabululuk yaptığı zikredilebilir.

1.2.2.5. Sıffîn Savaşı (37/657)

Hz. Osman 35/656 yılında şehit edildikten sonra halife olarak Hz. Ali'ye (ö. 40/661) biat edilmiş,⁷⁹ ancak Hz. Osman'ı şehit edenler bulunamayınca Şam'da Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680) ve beraberindekiler Hz. Ali'ye biat etmeyip başkaldırmışlardır. Bu sebeple Hz. Ali Şâm'a hareket etmiştir. Böylece bu savaş her iki tarafın 37/657 yılında Sıffîn'de karşı karşıya gelmesiyle gerçekleşmiştir.⁸⁰

Sıffîn savaşında Muâviye ile birlikte hareket ettiği belirtilen Ukbe b. Âmir'in,⁸¹ Hz. Ali'nin tarafında yer alan Ammâr b. Yâsir'i⁸² (ö. 37/657) öldürenler arasında adı zikredilmiştir. Ancak Ebû'l-Gadiye el-Müzenî (ö. 83/702), Ammâr'ı öldüren kişinin kendisi olduğunu itiraf etmiştir.⁸³

77 Ebû Câ'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câdelhak (Beyrût: Âlimü'l-Kütüb, 1414/1994), 3/217 (No. 5144).

78 Çünkü bu rivâyette ganimetin paylaşımı esnasında Temîm'e pay verilmemesi sebebi ile ortaya çıkan anlaşmazlık için oradaki insanlar arasında şöyle bir konuşma geçmiş: فَقَالَ الْقَوْمُ: فِيكُمْ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَانظُرُوا فَإِنْ كَانَ قَدْ أَنْتَبَ الشَّعْرُ فَاقْسِمُوا لَهُ وَسَلِّمُوا فَسَلُّوهُمْ، فَسَأَلُوا أَبَا بَصْرَةَ الْعَفَّارِيَّ، وَعُثْبَةَ بْنَ عَامِرٍ الْجُهَيْيَّ صَاحِبِي النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَا: انظُرُوا فَإِنْ كَانَ قَدْ أَنْتَبَ الشَّعْرُ فَاقْسِمُوا لَهُ (İnsanlar: "Sizin aranızda Resûlullah'ın (s.a.v.) sahâbesinden insanlar var. Bu ihtilafı onlara sorun dediler. Bunun üzerine Resûlullah'ın (s.a.v.) sahâbilerinden Ebû Basra el-Gıfârî (ö. ?) ve Ukbe b. Âmir el-Cühenî'ye bu durum sorulunca onlar da şöyle dediler: "Ona bakın. Eğer onun ergenlik kılı çıkmışsa ona ganimetten pay verin." bu cümlede geçen فَسَأَلُوا ile فَقَالَا ifadelerindeki ف harfi (fâ-i takibiye) sebebiyle bu konuşmaların savaş alanında geçtiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte *el-Câmiu li-mesaili'l-müdevvene* isimli eserde ganimetin paylaşımı hakkında şöyle bir cümle kaydedilmiştir: أَجَازَ أَبُو بَصْرَةَ الْعَفَّارِيَّ، وَعُثْبَةَ بْنَ عَامِرٍ يَوْمَ فَتْحِ الْإِسْكَانْدَرِيَّةِ عَلَامًا قَدْ أَنْتَبَ (Ebû Basra el-Gıfârî ve Ukbe b. Âmir İskenderiye'nin fethi gününde (yüzünde) kılı çıkmış bir çocuğa (ganimetten) pay verilmesini caiz görmüşlerdir.) Ayrıca İbn Ebû Hâtim İskenderiye son kez fethedildiğinde Ebû Basra, Ukbe b. Amir ve Amrb. As'ın yüzünde kıl çıkmış çocuğa ganimetten pay verilir şeklinde fetva verdiklerini belirtmiştir. Bu bilgiler dikkate alındığında Ukbe b. Amir'in İskenderiye'yi fetheden İslam ordusunda yer aldığı anlaşılmaktadır. Bk. İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 205; Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye 1271/1952), 2/441; Abdullah b. Vehb, *Müsned*, thk. Ebû Abdullah Muhyiddîn b. Cemâl el-Bekkârî (b.y.: Dâru't-Tevhîd li İhyâi't-Turâs, 2007), 65 (No. 91); Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Asbahî, *el-Müdevvene* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/520; *Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah b. Yunus es-Sikilli*, *el-Câmiu li-mesaili'l-müdevvene vel-Muhteleta*, thk. Ahmet b. Ali Ebu'l-Fazl ed-Dimyâtî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1433/2012), 3/165; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 3/217 (No. 5144).

79 İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 3/22.

80 Sıffîn savaşı hakkında daha detaylı bilgi için bk. Ebû Hânîfe Ahmed b. Dâvud ed-Dineverî, *el-Ahbâru't-tivâl*, thk. Abdülminim Âmir (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1960), 141; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/565; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 11/422-425; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kebîr*, 6/24-26; a.mlf., *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 3/23-24; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/442.

81 İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 40/491.

82 İlk Müslümanlardan, baba ve annesi İslam dininin ilk şehidleri olan meşhur sahâbî. Bk. Mustafa Fayda, "Ammâr b. Yâsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/75.

83 Hem bu itiraf hem de Ammâr b. Yâsir'i öldürdüğü ileri sürülen diğer kişilerin isimleri için bk. İbn Sa'd, *et-Ta-*

1.2.2.6. Rodos Adasının Fethini Amaçlayan Sefer (47/668)

Muâviye b. Ebû Süfyân deniz savaşları düzenlemek istemiş⁸⁴ ve bu savaşları Ukbe b. Âmir'in daha iyi icra edeceğini düşündüğü⁸⁵ için onu donanma komutanı⁸⁶ tayin etmiş ve ona 47/668 yılında Rodos⁸⁷ adasına sefere çıkmasını emretmiştir.⁸⁸ Aynı zamanda Muâviye Mısır'a iki yıl üç ay önce vali olarak atadığı Ukbe'yi valilikten azletmiş ve onun yerine Mesleme b. Muhalled'i (ö. 62/682) atamıştır. Ancak Ukbe azledildiğini Rodos yolunda öğrenmiştir.⁸⁹ Bunun sebebi kaynaklardan tespit edilememekle birlikte⁹⁰ Abdussabûr Şâhîn ile İslâh Abdüsselâm er-Rifâ'î bu değişikliği şöyle açıklamışlardır: "Muâviye'nin, Hz. Osman şehit edildiğinde Mısır'da yaşanan otorite boşluğu⁹¹ gibi bir otorite boşluğunun bir daha yaşanmaması ve valilik makamını korumayı amaçlaması sebepleriyle ihtiyatlı davranmak istemesidir."⁹² Tespit edilebildiği kadarı ile Rodos adası seferi hakkında detaylı bir bilgi bulunmamakla birlikte olumlu bir sonuç alınmadan geri dönülmüştür.⁹³

bâkâtü'l-kebir, 3/239, 240, 242; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 11/509-510.

84 Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hutat ve'l-âsâr*, 3/333.

85 Şâhîn - Rifâ'î, *Mısır fi'l-İslâm*, 259.

86 Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hutat ve'l-âsâr*, 2/95.

87 Rodos: Ege denizinin güney doğusunda yer alan Yunanistan sınırları içindeki bir adadır. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Machiel Kiel, "Rodos", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/155.

88 Kindî, *Kitâbu'l-Vulât ve Kitâbu'l-Kudât*, 31.

89 Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Hindistan: Matbaatü Dâiretü'l-Meârifü'n-Nizâmiyye, 1326/1899), 7/243; İbn Tagrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 1/127-128.

90 Mathieu Tillier, "Une tradition coranique égyptienne? Le codex de 'Uqba b. 'Âmir al-Ğuhani'", *Studia Islamica* 117/1 (Nisan 2022), 50.

91 Hz. Osman'ın son yıllarında Mısır'da otorite boşluğu oluşmasına yol açan bazı gelişmeler şöyle belirtilebilir: Resûlullah (s.a.v.) zamanında Müslüman olduktan sonra irtidat eden Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i irtidadı sebebiyle Hz. Peygamber ölüme mahkûm etmiştir. Ancak daha sonra tekrar Müslüman olmuş ve Hz. Peygamber tarafından affedilmiştir. Hz. Osman halife olunca onu Mısır'a vali olarak atamış ve o, Mısır'da güzel hizmetlerde bulunmuştur. Bunlara rağmen Mısırlılar onun valiliğini benimsememiş ve valilikten azledilmesini istemiştir. Ancak Hz. Osman bu isteği yerine getirmemiştir. Bununla birlikte Hz. Osman, sahâbî Muhammed b. Ebû Huzeyfe'yi (ö. 36/657) içki içtiği için cezalandırmış ve onun istediği idari bir görevi reddetmiştir. Bu sebeplerle Muhammed b. Ebû Huzeyfe, Hz. Osman'ın aleyhinde propagandalar yapmıştır. Abdullah b. Sa'd bu durumu Hz. Osman'a bildirmiştir. Hz. Osman olayı daha iyi anlamak ve problemi çözmek için Mısır'a elçiler göndermiş; ancak Muhammed b. Ebû Huzeyfe ve Mısırlıların olumsuz yaklaşımları sebebiyle problem çözülememiştir. Sonunda Muhammed b. Ebû Huzeyfe, Abdurrahman b. Udeys el-Belevî (ö. 36/656-57) komutasında gönüllülerden oluşturduğu bir orduyu Hz. Osman'ı halifelikten çekilmeye zorlamak için Medine'ye göndermiştir. Abdullah b. Sa'd ise bu durumu Hz. Osman'a bildirmiş ve kendi evinde muhasara altına alınan halifeye öncelikle yardım göndermiştir. Sonra kendisi de Medine'ye gitmek üzere yerine Ukbe b. Âmir el-Cühenî'yi vekil bırakarak Mısır'dan ayrılmıştır. Muhammed b. Ebû Huzeyfe bunu bir fırsat bilip vali vekili Ukbe b. Âmir'i görevden uzaklaştırmış ve yönetime el koymuştur. Hz. Osman'ın (ö. 35/656) şehit edildiğini yolda öğrenen Abdullah b. Sa'd ise tekrar Mısır'a dönmek istemiş; ancak Mısır şehrinin yönetimine el koyan Muhammed b. Ebû Huzeyfe buna izin vermemiştir. Böylece hiçbir halifenin ataması olmadan valilik makamına oturan Muhammed b. Ebû Huzeyfe Mısır'da otorite boşluğu oluşmasına sebep olmuştur. Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bk. Casim Avcı, "Muhammed b. Ebû Huzeyfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 30/517; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Ensâbü'l-eshraf*, thk. Süheyl Zekkar-Riyad Zirikli (Beyrût: Darü'l-fikr, 1417/1996), 2/387-388; 5/539-540; 9/370-372; Mustafa Fayda, "Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/130-131; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 7/344-45; İbn Tagrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, I, 92, 94-95; Kindî, *Kitâbu'l-Vulât ve Kitâbu'l-Kudât*, 14-17; Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hutat ve'l-âsâr*, 2/92; 4/152-153; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 2/243; Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 4/291-292, 357-358, 399, 421, 546-547.

92 Şâhîn - Rifâ'î, *Mısır fi'l-İslâm*, 259.

93 Kiel, "Rodos", 35/155.

1.2.2.7. İstanbul'un Fethini Amaçlayan Sefer (49/669)

Muâviye b. Ebû Süfyân, İslam ordusuna komutan olarak atadığı oğlu Yezîd b. Muâviye'yle (ö. 64/683)⁹⁴ İslam tarihindeki İstanbul'un fethini amaçlayan ilk seferi 49/669 yılında karadan ve denizden Bizans üzerine yürüyerek gerçekleştirmiştir.⁹⁵ Ukbe b. Âmir de Mısır'dan gelen ve İslam ordusuna destek veren askerlerin komutanı olarak bu sefere katılmıştır.⁹⁶ Ancak bu seferden olumlu bir netice elde edilememiştir.

Mısır valiliğinden sonra resmi bir görevi bulunmayan Ukbe'nin bu sefere kendi isteği ile katıldığı söylenebilir. Bunun sebebinin hem insanları İslam'la tanıştırmak hem de "İstanbul mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden komutan ne güzel komutan, o ordu ne güzel ordudur"⁹⁷ buyuran Resûlullah'ın (s.a.v.) bu müjdesine kavuşma isteği olduğu farzedilebilir.

1.3. Vefatı

Hicretten önce Medine çöllerinde yaşayan Ukbe b. Âmir hicretten bir müddet sonra Medine'ye yerleşmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Medine'den Dımaşk'ın fethine katılmıştır.⁹⁸ Dımaşk fethedildikten sonra da oranın doğu tarafında Sinan köprüsü civarında Tûmâ Kapısı'na yakın bir yerde bir ev inşa etmiş ve orada bir süre yaşamıştır. Sıffin savaşından sonra da daha önce fethedilen Mısır'a dönmüş ve orada bir ev inşa ederek oraya yerleşmiştir.⁹⁹ Bundan sonra tespit edilebildiği kadarı ile Rodos adası ve İstanbul'un fethini amaçlayan seferler dışında ömrünün sonuna kadar Mısır'da yaşamıştır.¹⁰⁰

Ukbe b. Âmir'in vefat tarihiyle ilgili kaynaklarda farklı üç tarih kaydedilmiştir. Bunlardan birincisi 38/658 yılında gerçekleşen Nehrevan Savaşında¹⁰¹ Hz. Ali'nin arkadaşları tarafından öldürüldüğü zikredilmiştir. Ancak onun başka bir Ukbe b. Âmir olduğu zikredilmiştir. İkincisi ise Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) döneminde hadis naklettiği¹⁰² ve Mısır'da 85/704 yılında vefat ettiği şeklinde olanıdır.¹⁰³ Üçüncüsü de Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hilafetinin sonuna doğru 58/678 yılında Mısır'da vefat ettiği şeklindeki bilgidir. Bunlardan üçüncüsünün isabetli olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁴

94 İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 3/370.

95 İrfan Aycan, "Muâviye b. Ebû Süfyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/332.

96 Daha ayrıntılı bilgi için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, /978 (No. 17925); Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 11/9 (No. 4711). Ayrıca daha ayrıntılı bilgi için bk. Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/302 (No. 3088); İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 16/57; 34/329; Nesâî, *es-Sünen'ül-kübrâ*, 10/28 (No. 10962); Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 3 (No. 2972).

97 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, /31287 (No. 18957); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/468 (No. 8300); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 2/38 (No. 1216).

98 İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 40/489; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 7/345.

99 İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 40/487, 491; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 4/256

100 Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvid (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995), 4/430.

101 Nehrevan Savaşı Hz. Ali ile Hâriciler arasında 38/658 yılında meydana gelen bir savaştır. Bu savaş hakkında daha detaylı bilgi için bk. İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 3/23; Muhammed Süheyl Takkûş, *Târîhu'l-hulefâi'r-râşidîn (el-futûhât ve'l-incâzâti's-siyâsiyye)* (Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1432/2011), 474-477.

102 İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 40/502.

103 Hatîb, *Târîhu Cüheyne*, 31.

104 İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/430.

Ne zaman doğduğu bilinmeyen Ukbe'nin 58/678 yılındaki vefatı ve hicretten önceki yıllar dik-kate alındığında 58 yaşından büyük bir yaşta vefat ettiği kabul edilebilir. Vefatından sonra Mı-sır'ın Kâhire şehrindeki Mukattam kabristanına defnedildiği nakledilmektedir.¹⁰⁵ Yıllar sonra kabrinin yanı başına Osmanlı Devleti'nin Mısır'a vali olarak atadığı Silahdâr Ebü'n-Nûr Mehmed Paşa tarafından da 1066/1655 yılında Ukbe b. Âmir adını taşıyan küçük bir mescit yaptırılmış-tır.¹⁰⁶

1.4. Fazileti ve Hizmetleri

Resûlullah (s.a.v.) ashâbını üstün ahlâkî özelliklere sahip, toplum içinde ortaya çıkan problemleri kavrayacak, onlara çözüm üretebilecek ve böylece İslam'a hizmet edebilecek ilmi yetkinlikte yetiştirmek için onlarla özel olarak ilgilenmiştir.¹⁰⁷ Ukbe b. Âmir de onlardan biridir.

1.4.1. Fazileti

Ukbe b. Âmir Resûlullah'ın (s.a.v.) özel ilgi ve iltifatına mazhar olmuştur. Nitekim bir yolculukta Resûlullah (s.a.v.), Ukbe'ye Felâk ve Nâs sûrelerini öğretmiş ve her uykuya yatışında ve her uykudan kalkışında bu iki sûreyi devamlı okumasını tavsiye etmiştir. Ayrıca bu yolculukta Resûlullah (s.a.v.), Ukbe'yi bineğine bindirmiş¹⁰⁸ ve bu sebeple Ukbe "Redîfü'n-nebi"¹⁰⁹ sıfatıyla anılmıştır.

Ukbe b. Âmir Allah yolunda cihadı seven ve ok atıcılığını önemseyen, öğreten ve bu konuda birçok hadis naklederek cihat ruhunu canlı tutmuş bir sahâbîdir. Nitekim Ukbe bu hadislerden birinde Resûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu aktarmıştır: "Allah bir okla üç kişiyi Cennet'e koyar. Bunlar, hayır umarak onu imal eden ustası, onu atana ulaştıran kişi ve onu (düşmana) atan kişidir. Atıcılık ve binicilik yapın! Ancak ok atışı yapmanız benim için biniciliği öğrenmenizden daha iyidir. Kim ok atmasını öğrendikten sonra ondan yüz çevirip atışı terk ederse büyük bir nimete nankörlük etmiş olur."¹¹⁰ Bununla birlikte Ukbe vefatına kadar yay ve okuyla atıcılık eğitimini bırakmamış ve vefat ettiğinde ondan geriye altmış veya yetmiş küsur yay ve bunların her birinin yanında da bir ip ve okun kaldığı belirtilmiştir. Ayrıca Ukbe, vefatından sonra bunların Allah yolunda kullanılmasını vasiyet etmiştir.¹¹¹

Ukbe b. Âmir mütevâzi bir sahâbîdir. Zira çıktığı bir yolculukta farz namazlardan birinin vakti girmiş ve Resûlullah'ın (s.a.v.) sohbetinde bulunmasından dolayı imamlığın daha çok Ukbe'nin hakkı olduğu düşünüldükten sonra ondan namazı kıldırması istenmiştir. Ukbe ise Resûlullah'ın (s.a.v.): "Bir cemaate imamlık yapan kişi cemaatin sorumluluğunu üzerine almış olur. Eğer namazı tam

105 İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*, 4/256; 7/345.

106 Su'âd Mâhir Muhammed, *Mesâcidü Mısır ve Evliyâhu's-sâlihîn* (Kâhire: Vizâretü'l-Evkâf, 1971), 1/88.

107 Mehmet Efendioğlu, "Fezâilü's-Sahâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/534.

108 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/528-529 (No. 17296).

109 Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/240.

110 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/558-559 (No. 17321); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, /1023, 368 (No. 19731,20975); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/104 (No. 2467); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 4/215 (No. 19433); Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4/318 (No. 4404); Rûyânî, *Müsnedü'r-Rûyânî*, 1/187-188 (No. 247); Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebû Dâvûd*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Beyrût: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1409/1988), "Cihâd", 23 (No. 2513); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 17/342 (No. 942).

111 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/572-573 (No. 17337).

kıldırırsa bunun sevabını hem kendisi hem de cemaat alır. Namazı eksik kıldırıldığında ise vebali sadece imama olur” buyurduğunu naklederek namazı kıldırırmaktan kaçınmıştır.”¹¹² Bu tekliften Ukbe'nin imamlığın şartlarını taşıdığı anlaşılmakta; ancak böyle düşünmeyip namazı kıldırırmaktan kaçınması onun mütevâziliğini ortaya koymaktadır.

Ukbe b. Âmir gördüğü kusur ve kabahatleri açıklamadığı ve başkalarının ayıplarını araştırmadığı gibi yanında başkasının ayıplarından bahsedilmesini de hoş görmemiştir.¹¹³ Nitekim Ukbe, Resûlullah'ın (s.a.v.): “Kim bir müminin ayıbını örterse, canlı olarak gömülen bir kız çocuğunu mezarından çıkartıp diriltmiş gibi olur”¹¹⁴ buyurduğunu nakletmiştir.

Ukbe b. Âmir sesi güzel, kıraat ilmine vâkıf ve Kur'ân-ı Kerîm'i güzel okuyan kâilerdendir. Sahâbe zaman zaman ondan Kur'ân okumasını istemiştir. Nitekim bir gün Hz. Ömer ondan Kur'ân okumasını istemiş ve Ukbe Tevbe sûresini okuyunca o, gözyaşlarına hâkim olamayıp ağlamıştır.¹¹⁵

Ukbe b. Âmir aynı zamanda Arap dilini fasih konuşan bir edip ve şairdir. Bununla birlikte ölüm döşeğinde son anlarını yaşarken oğullarına kalplerinizi meşgul ederek sizi Kur'ân-ı Kerîm'i okumaktan alıkoyacak şiirler yazmayın diye de vasiyette bulunmuştur.¹¹⁶

1.4.2. Hizmetleri

Ukbe b. Âmir kendisi gibi arkadaşlarının da İslam'la tanışıp sahâbe arasına katılarak ilim tahsil etmelerine vesile olmuştur. Nitekim Ukbe, on iki arkadaşıyla birlikte Resûlullah'tan (s.a.v.) ilim öğrenmek amacıyla Medine'ye gelmişler fakat yanlarında develeri olduğu için onları başıboş bırakmak istememişler. Bu sebeple Ukbe develeri otlatma ve koruma işini üstlenmiş ve Hz. Peygamber ile görüşüp ilim öğrenmeleri için arkadaşlarını Suffe'ye göndermiştir.¹¹⁷ Ayrıca İslam'la insanları tanıştırmak, İslam'ı daha uzak bölgelere ulaştırmak, Müslümanların güvenliğini sağlamak, insanların uğradığı haksızlığı ve zulmü ortadan kaldırmak için düzenlenen birçok cihada katılmıştır. Bu anlamda katıldığı savaşlarda Siffin Savaşı dışında mücâdele ve mücâhede eden öncü sahâbeden biri olmuştur.

Ukbe b. Âmir, Resûlullah'ın (s.a.v.) hizmetinde bulunmuştur. Nitekim Mukavkis tarafından Resûlullah'a (s.a.v.) hediye edilen beyaz renkli ve düldül adı ile anılan katırın¹¹⁸ bakımını üstlenmiş ve Resûlullah'ın (s.a.v.) seferlerinde onu sevk ve idare etmiştir.¹¹⁹

112 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/539 (No. 17305); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, /3181 (No. 5331); Ebû Dâvûd, “Salât”, 58 (No. 580); Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/328 (No. 759); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 5/599-600 (No. 2221); Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), “İkâmetü's-Salavât”, 47 (No. 983); Rûyânî, *Müsnedü'r-Rûyânî*, 1/144, 202 (No. 153, 274); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/329 (No. 910).

113 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/617 (No. 17395); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, /8574 (No. 17610); Ebû Dâvûd, “Edeb”, 38 (No. 4892); Rûyânî, *Müsnedü'r-Rûyânî*, 1/190 (No. 252).

114 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/566 (No. 17331); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, /8574 (No. 17610); Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/426 (No. 8162); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 2/274-275 (No. 517); Nesâî, *es-Sünen'ül-kübrâ*, 4/464 (No. 7241); Rûyânî, *Müsnedü'r-Rûyânî*, 1/191 (No. 252); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/319 (No. 884).

115 İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 40/499-500.

116 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/268 (No. 737).

117 İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 40/495.

118 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/576 (No. 17342); Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, 2/433.

119 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/576 (No. 17392); Nesâî, *es-Sünen'ül-kübrâ*, 4/464 (No. 7799); Taberânî, *el-Mu'ce-*

Ukbe b. Âmir, Resûlullah'ın (s.a.v.) kurbanlık olarak dağıtması için kendisine verdiği bir koyun sürüsünü sahâbe arasında dağıtmıştır.¹²⁰ Bununla birlikte Resûlullah (s.a.v.) muhtemelen zekâtın kimlerden ve hangi mallardan alınacağını bildiğini düşündüğü için Ukbe'yi zekât toplamakla görevlendirmiştir.¹²¹ Bunların dışında Resûlullah (s.a.v.), Ukbe'nin hukûkî konuları iyi bildiğine, davalı tarafların hileleri ile delillerini kavrama kabiliyetine sahip olduğuna ve âdil oluşuna¹²² inandığı için olmalı onu kadılıkla da görevlendirmiştir.¹²³ Zira Resûlullah (s.a.v.) Ukbe'den aralarında anlaşamayan iki kişi hakkında hüküm vermesini istemiş ve Ukbe "ne ile hüküm vereyim?" diye sorunca ona: "İctihad et. Eğer isabet edersen on sevap, isabet edemezsen bir sevap kazanırsın" şeklinde cevap verdiği kaynaklarda yer almaktadır.¹²⁴ Ayrıca Ukbe daha sonra: "Şüpheli durumlarda hadd cezalarını kaldırın"¹²⁵ ve "Vesveselinin talâkı caiz değildir"¹²⁶ gibi ictihatlarda da bulunmuştur.

Ukbe b. Âmir kendisine sorulan fetvalara Resûlullah'ın (s.a.v.) hadislerinden hareketle cevap vermiştir. Nitekim namaz kılmanın mekruh olduğu vakitler kendisine sorulunca Ukbe: "Güneşin doğuşu ile iyice yükselmesi, tepe noktasına gelişi ile batıya kayması ve batmaya yüz tutması ile batması arasındaki zamanlardır"¹²⁷ diye cevap vermiştir. Aynı şekilde kendisine alım-satım hakkında "kusuru söylenmeden bir malı satmak caiz midir?" diye sorulunca Ukbe: "Müşterinin bilmesi halinde vazgeçmesine sebep olacak bir kusuru gizleyerek satmak helal değildir"¹²⁸ diye karşılık vermiştir.

Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669) muhtemelen hata ve noksanının olup olmadığını bilmemesi sebebiyle 'müminin ayıbını/kusurunu örtme' hadisini nakletmemiştir. İşitenler arasında sadece kendisi ve Ukbe kaldığı için bu hadisi tashih etmek üzere Mısır'da bulunan Ukbe'nin yanına Medine'den gelmiştir. Onunla bu hadisi tashih ettikten sonra Medine'ye dönmüş ve nakletmeye başlamıştır.¹²⁹ Böylece Ukbe, Ebû Eyyûb'un yaşadığı tereddüdü gidermiş ve bu hadisi nakletmesine vesile olmuştur.

Ukbe b. Âmir Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerindendir.¹³⁰ Bu sebeple olmalı ki ondan geriye bir tane Mushaf nüshası kalmıştır. Nitekim hadis hâfızı ve tarihçi¹³¹ Ebû Saîd b. Yûnus (ö. 347/958)

mü'l-kebîr, 17/335 (No. 926); Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 1/88.

120 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/538 (No. 17304); Buhârî, "Edâhî", 2, 7 (No. 5547,5555); a.mlf., "Şirket", 12 (No. 2500); a.mlf., "Vekâlet", 1 (No. 2300).

121 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/545 (No. 17309).

122 İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,2004), 301.

123 Fahrettin Atar, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/66.

124 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/358-359 (No. 17825); Rûyânî, *el-Müsned*, 1/200-201 (No. 271); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kevâbir*, 2/162 (No. 1583).

125 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, /8414 (No. 17063); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/511 (No. 28494).

126 Buhârî, "Talâk", 11, 45/7.

127 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/604 (No. 17377).

128 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/653 (No. 17451); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, /5523 (No. 10734); Buhârî, "Buyû", 19, 3/58; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/10 (No. 2152); İbn Mâce, "Ticârât", 45 (No. 2246); Rûyânî, *Müsnedü'r-Rûyânî*, 1/159 (No. 183); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/317 (No. 877).

129 Ukbe b. Âmir'in naklettiğine göre Resûlullah (s.a.v.): "Kim dünyada bir müminin ayıbını/kusurunu örterse, Allah da kıyamet günü onun bir ayıbını/kusurunu örter" buyurmuştur. Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/613,656 (No. 17391,17454); Rûyânî, *Müsnedü'r-Rûyânî*, 1/149 (No. 159).

130 Erdinç Ahatlı, "Ukbe b. Âmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/63.

131 Ali Akyüz, "İbn Yûnus, Ebû Saîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/450.

onun bizzat kendi hattıyla yazıp cem ettiği ve sûrelerin sıralaması Hz. Osman'ın mushafına göre farklılık gösteren Kur'ân-ı Kerîm'i¹³² Mısır'da gördüğünü belirtmiştir.¹³³

Ukbe b. Âmir, Hz. Osman döneminde onun atamasıyla bir süre Medine'de devlet hazinesinin başı¹³⁴ ve Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'in Ukbe'yi kendi yerine vekil bırakması ile Mısır'da bir müddet vekâleten vali¹³⁵ olarak hizmet etmiştir. Muaviye döneminde de onun Ukbe'yi Mısır'a vali olarak ataması ile o, orada iki yıl üç ay asâleten görev yapmıştır.¹³⁶ Bu süre içerisinde Mısırlılara namaz kıldırması, idari ve mali yönden de Mısır'ı yönetmiştir.¹³⁷

2. Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin Hadis İlmindeki Yeri

Ukbe b. Âmir, Müslüman olduktan sonra zaman zaman Medine'ye gelerek ve daha sonra Medine'de Suffe'ye yerleşerek Hz. Peygamber'den uzun bir süre ilim tahsil etmiştir. Kur'ân, hadis, fıkıh ve ferâiz ilimlerine vâkif, ilmüne başvuru ve kendisine danışılan âlim sahâbîlerden biri olmuştur. Nitekim Ukbe, Mısır'daki Amr b. el-Âs Camii'nde ders okutmuş¹³⁸ ve sadece Mısır'da 100 civarında hadis nakletmiştir.¹³⁹ Ayrıca *Kütüb-i sitte* ve diğer birçok hadis kaynağında da hadisleri yer almaktadır.¹⁴⁰ Böylece o, Resûlullah'ın (s.a.v.) sünnetinin ve hadislerinin yayılmasına katkı sağlamıştır.

2.1. Ukbe b. Âmir'in Hadis Naklettiği Kişiler

Suffe ehlerinden ve Mısır valisi¹⁴¹ olarak tanınan sahâbî Ukbe b. Âmir, Hz. Peygamber, Hz. Ömer¹⁴² ve Hz. Peygamber'in sırdaşı Huzeyfe b. Yemân el-Absî'den (ö. 36/656)¹⁴³ hadis aktarmıştır. Ukbe'nin Resûlullah'tan (s.a.v.) naklettiği bazı hadislerin isnadlarında sahâbîlerden Ebû Mes'ûd el-Ensârî (ö. 42/662 [?]),¹⁴⁴ Amr b. Âs (ö. 43/664),¹⁴⁵ Huzeyfe b. Yemân el-Absî¹⁴⁶ ve Fedâle b. Ubeyd

132 Söz konusu bu Mushaf hakkında Bâşâ şu bilgileri vermektedir: “Yeryüzündeki en eski Mushaflardandır. Bu Kur'ân-ı Kerîm yakın zamana kadar Mısır'da “Ukbe b. Âmir Camii” adıyla bilinen camide bulunmaktaydı. Ancak bu Mushaf şu an orada bulunmamaktadır. Nerede olduğu da bilinmemektedir.” Bâşâ, *Suverun min hayati's-sahâbe*, 1/305.

133 İbn Tagrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 1/127.

134 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 2/551.

135 Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh, 27/647 yılında İfrikiyye seferine çıktığında ve Hz. Osman'ın şehit edildiği yıl Hz. Osman'a yardım etmek için Medine'ye gittiğinde Ukbe b. Âmir'e Mısır valiliğini emanet etmiştir. Bk. Ebü'l-Arab Muhammed b. Ahmed et-Temîmî, *Tabakâtü ulemâi İfrikiyye* (Beyrût: Dârü'l-Kitâbi'l-Lubnânî, t.s.), 15; İbn Tagrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 1/81; Kindî, *Kitâbu'l-Vulât ve Kitâbu'l-Kudât*, 14.

136 İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, 40/491.

137 İbn Tagrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 1/128.

138 Sâmiye Ferrâc Mahrûs, *Vilâyetü Mısır tahte imreti Mesleme b Muhalled el-Ensârî* (Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü'ş-Şerîa ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1403/1983), 113.

139 İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 318; İbn Tagrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, 1/129.

140 Ukbe b. Âmir'in naklettiği hadislerin kaydedildiği bazı kaynaklar için bk. Kandrali, *Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin Hayatı ve Rivâyetleri*, 320.

141 Ahatlı, “Ukbe b. Âmir”, 42/62.

142 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/203.

143 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 3/300 (No.3219).

144 Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/335 (No. 3197); Müslim, “Müsâkât”, 29 (No. 1560).

145 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 8/64-65 (No.7975).

146 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/640 (No. 17429); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, /9411 (No. 18923); Rûyânî, *Müsne-dü'r-Rûyânî*, 1/199 (No. 268).

el-Ensârî (ö. 53/673)¹⁴⁷ de bulunmaktadır. Ayrıca Ukbe'nin mevkufl olarak aktardığı bazı rivâyetlerin isnadlarında sahâbeden Muâz b. Cebel el-Ensârî (ö. 17/638), Abdullah b. Mes'ûd el-Hüzeli (ö. 32/652-653)¹⁴⁸ ve Hümeyl b. Basra el-Gifârî (ö. ?)¹⁴⁹ de yer almaktadır.

2.2. Ukbe b. Âmir'den Hadis Nakleden Râviler

Sahâbeden Ebû Eyyûb Hâlid b. Zeyd el-Ensârî (ö. 49/669), Nuaym b. Hemmâr el-Gatafânî (ö. 50/670 [?]), Abdullah b. Abbâs b. Abdulmuttalib el-Kureşî (ö. 68/687-688), Câbir b. Abdullah b. Amr b. Harâm el-Ensârî (ö. 78/697),¹⁵⁰ Ebû Ümâme Sudey b. Aclân b. Vehb el-Bâhilî (ö. 86/705) ve Kays b. el-Cüzâmî (ö. ?) Ukbe b. Âmir'den hadis öğrenmişlerdir.

Tâbiîn tabakasından Abdurrahman b. Hüceyre el-Havlânî (ö. 83/702), Mersed b. Abdullah el-Yezenî (ö. 90/709), Abdurrahman b. Şimâse el-Mehrî (ö. 101/720), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Kâsım b. Abdurrahman eş-Şâmî (ö. 112/731), Ali b. Rebâh el-Lahmî (ö. 114/732), Ebû Uşşâne el-Meâfirî (ö. 118/736), Sümâme b. Şüfey el-Hemdânî (ö. 118/736 [?]) ve Mişrah b. Hâân el-Meâfirî (ö. 120/738)¹⁵¹ Ukbe b. Âmir'den hadis nakletmişlerdir. Ancak Hasan-ı Basrî'nin Ukbe'den naklettiği hadisleri¹⁵² ondan doğrudan işitip almadığı belirtilmiştir.

2.3. Ukbe b. Âmir'in Hadislerinin Sayısı

Ukbe b. Âmir'in hadislerinin sayısını İbn Hazm (ö. 456/1064) 55 olarak zikretmiştir.¹⁵³ Ancak hadislerin tahrîci yapılırken tespit edilebildiği kadarı ile bu sayıdan farklı olduğu anlaşılmıştır. Nitekim mükerrerleriyle birlikte Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'inde 197, Rûyânî'nin (ö. 307/919-920) *el-Müsned*'inde 127 ve Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde 240 rivâyet¹⁵⁴ bulunmaktadır.¹⁵⁵ Bu kaynaklarda tekrarsız bir şekilde hadislerin sayısı ise tespit edilebildiği kadarıyla Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde 79, Rûyânî'nin (ö. 307/919-920) *el-Müsned*'inde 89 ve Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*'inde 111'dir. Bu üç kaynak ve tahricten esas alınan diğer kaynaklardaki hadisler tekrarsız olarak toplandığında ise bu sayı 160 olmaktadır.¹⁵⁶ Yine tespit edilebildiği kadarıyla bu hadislerin 87'si sahih, 37'si hasen, 30'u zayıf ve 6'sı mevzûdur.¹⁵⁷

147 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 17/326 (No.901).

148 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 8/414 (No. 17063); İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 5/ 511 (No. 28494).

149 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, 3/217 (No. 5144).

150 İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 304; Suyûtî, *Husnü'l-muhâdara fî Mısır ve'l-Kâhira*, 1/181.

151 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/203-204. Ayrıca bu râvilerin hayatı hakkında bk. Kandıralı, *Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin Hayatı ve Rivâyetleri*, Hadis No: 2, 4, 9, 10, 12, 13, 18, 25, 42, 43, 45, 46, 50, 150.

152 Hasan-ı Basrî'nin naklettiği hadisler için bk. Kandıralı, *Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin Hayatı ve Rivâyetleri*, Hadis No: 42, 47, 98 ve 107.

153 Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endelüsî, *Cevâmi'u's-sîre ve hamsü resâile uhrâ*, thk. İhsan Abbâs (Mısır: Dârü'l-Meârif, 1900), 279; a.mlf, *Esmâ'u's-sahabe vemâ li kulli vahidin minhum minel-aded*, thk. Müs'ad Abdülhamîd es-Sadenî (Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, 1990), 38.

154 Ukbe b. Âmir'in naklettiği hadislerin mükerrerleriyle birlikte hadis kaynaklarına göre dağılımını ve sayılarını incelemek için bk. Kandıralı, *Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin Hayatı ve Rivâyetleri*, 320.

155 Ebû Ya'la'nın Müsned'inde Ukbe b. Âmir'in 34 rivâyeti bulunmaktadır. Bk. Kahraman Bulgurcu, *Ebû Ya'la el-Mevsilî ve Müsnedi* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2021), 163.

156 Tahricten esas alınan kaynaklar ve bu kaynaklara göre hadislerin tekrarsız dağılımı için bk. Kandıralı, *Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin Hayatı ve Rivâyetleri*, 340, 342-350.

157 Hadislerin sıhhat durumuna göre dağılımı için bk. Kandıralı, *Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin Hayatı ve Rivâyetleri*, 351-354.

Ancak mevzû olduğu tespit edilebilen bu 6 rivâyet¹⁵⁸ bu hadislerden çıkarılınca bu sayı 154'e düşmektedir. Dolayısıyla bu tabloda Ukbe'nin naklettiği hadislerin sayısının İbn Hazm'ın belirttiği sayıdan daha fazla olduğu görülmektedir. Ayrıca hadislerin mükerrer ve tekrarsız olarak sayılarının zikredilen bu kaynaklarda da farklı sayıda oldukları dikkat çekmektedir. Bu sebeple Ukbe'nin hadislerinin sayısı belirtilirken "falan kitaptaki hadislerinin sayısı" şeklinde zikredilmesi daha doğru ve daha ilmî olacaktır. Nitekim Zehebî, Ukbe b. Âmir'in "Müsnedü Bâkî"de 55 hadisi" var şeklinde zikretmiştir.¹⁵⁹

3. Hakkında Oluşan Literatür

Geçmişten günümüze kadar tespit edilebildiği kadarı ile konusu sadece Ukbe b. Âmir olan yedi müstakil çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar şöylece belirtilebilir:

1. Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa el-Mısrî (ö. 879/1474) tarafından hazırlanan "Müsnedü 'Ukbe b. Âmir" isimli cüzdür. Müsned şeklindeki bu cüzde Ukbe b. Âmir'in biyografisi kısaca anlatılmış ve mükerrerleriyle birlikte 256 hadis kaydedilmiştir. Ancak bu hadislerden tespit edilebildiği kadarıyla 110'unun tekrarlı, 3'ünün Ukbe tarafından nakledilmediği¹⁶⁰ ve 5'inin de mevzû¹⁶¹ olduğu anlaşılmıştır. Bu 256 hadisten bunlar çıkarılınca Ukbe'nin bu cüzde tekrarsız 138 hadisinin yer aldığı söylenebilir.
2. Abdulganî Ahmed et-Temîmî tarafından iki bölüm halinde hazırlanan "Merviyâtü's-sahâbî Ukbe b. Âmir el-Cühenî radiyallâhü anhü fi Müsned'il-İmâm Ahmed"¹⁶² isimli yüksek lisans tezidir. Bu tezin ilk bölümünde Ebû Bekr Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân b. Katî (ö. 378/988-89), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903), Ahmed b. Hanbel ve Ukbe b. Âmir'in biyografileri özetlenmiştir. İkinci bölümünde ise Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde Ukbe b. Âmir'in ismi altında zikredilen hadislerden 178 hadisin 170'i¹⁶³ mükerrer olarak konularına¹⁶⁴ göre tasnif edilmiştir. Bununla birlikte râviler cerh ve ta'dîl ilmi açısından değerlendirilmiş ve isnadların derecesine işaret edilip hadislerin tahrîci yapılmıştır. Ayrıca bu hadisler garîbül-hadis ve fıkhu'l-hadis bakımından da incelenmiştir.
3. Vidravgo Muhammedî tarafından üç bölüm olarak hazırlanan *Merviyâtü's-sahâbî Ukbe b. Âmir el-Cühenî radiyallâhü anhü fi Sünen-i İbn Mâce*¹⁶⁵ isimli yüksek lisans tezidir. Bu tezin ilk bölümünde Ukbe b. Âmir'in biyografisi özetlenmiştir. İkinci bölümünde de İbn Mâce'nin (ö. 273/887) biyografisi hakkında bilgi verilmiş ve *es-Sünen*'inin tertibinde izlediği metodu ile *es-Sünen*'in *Kütüb-i sitte*'deki yerinden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümünde ise Ukbe'nin *es-Sünen*'inde yer alan 23 hadisinden 21'inin¹⁶⁶ tahrîci

158 Mevzû olarak nitelenen bu 6 rivâyet bk. Kandıralı, *Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin Hayatı ve Rivâyetleri*, Hadis No: 29, 72, 73, 74, 106 ve 136.

159 Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, 2/469.

160 Ukbe b. Âmir'in nakletmediği hadisler için bk. Ebü'l-'Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdullah, *Müsnedü 'Ukbe b. Âmir* (b.y.: yy, t.s.), 28-71 (No. 99, 122, 256).

161 Mevzû rivâyetler için bk. İbn Kutluboğa, *Müsnedü 'Ukbe b. Âmir*, 51-64 (No. 192, 200, 213, 234, 235).

162 Abdulganî Ahmed et-Temîmî, *Merviyâtü's-sahâbî Ukbe b. Âmir el-Cühenî radiyallâhü anhü fi Müsned'il-İmâm Ahmed* (Mekke: Câmiatü'l-Melik Abdülaziz, Külliyyetü'ş-Şerîa ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1979).

163 Tezde değinilmeyen hadisler ise şöylece zikredilebilir: Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/584-655 (No. 17351, 17352, 17363, 17386, 17387, 17414, 17434, 17452).

164 Rivâyetlerin konularına göre tasnifi şu şekilde yapılmıştır: İmân, vudû', ezân, mevâkîf, imâmet, salât, cenâiz, sadakât, nikâh, buyû', cihâd, itk, edâhî, sayd, nüzûr, fezâilü'l-Kur'ân, menâkıb, libâs ve zînet, edeb, zühd ve rekâik. Bk. Temîmî, *Merviyâtü's-sahâbî Ukbe b. Âmir el-Cühenî radiyallâhü anhü fi Müsned'il-İmâm Ahmed*, 30.

165 Vidravgo Muhammedî, *Merviyâtü's-sahâbî Ukbe b. Âmir el-Cühenî radiyallâhü anhü fi sünen-i İbn Mâce* (Sûdân: Câmiatü'l-Cezîre, Külliyyetü'l-Ulûmi't-Terbeviyye, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

166 Ukbe b. Âmir'in 2 hadisini yüksek lisans tezine kaydetmemiştir. Kaydedilmeyen bu hadisler için bk. İbn Mâce,

yapılmış, râviler cerh ve ta'dîl ilmi bakımından değerlendirilmiş ve isnadların derecesine işaret edilmiştir. Bunlarla birlikte bu hadisler garîbü'l-hadis ve fıkhu'l-hadis açısından da incelenmiştir.

4. Tantâ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslâm Tarihi Bölümü hocalarından Muhammed Zeyne'l-Âbidin'in yazdığı "Devrü'l-Emîr Ukbe b. Âmir el-Cühenî es-Siyâsî ve's-Sekâfî fî Sadri'l-İslâm (1-58/622-677)" isimli makaledir.¹⁶⁷ Bu makalede Ukbe b. Âmir'in aslı ve nesebi, Müslüman olması, Nübüvvet dönemindeki konumu, Şam ve Mısır fetihleri ile Sıffin Savaşı'na katılması ve Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'in yerine vekâleten valilik görevini yürütmesinden bahsedilmiştir. Bunların dışında asaleten Mısır Valiliği, dînî ilimlerden fıkıh, tefsir ve hadis ilimlerine katkısı ile vefatı zikredilmiştir.
5. Erdinç Ahatlı'nın *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* için yazdığı "Ukbe b. Âmir" maddesidir. Bu maddeyle Ukbe b. Âmir'in biyografisi kısaca zikredilmekle birlikte Ukbe b. Âmir'in yaptığı görevlerden bahsedilirken "Hz. Ömer zamanında Medine'de bir süre kadılık yaptığı ifade edilmiştir.¹⁶⁸ Ancak bu makale hazırlanırken yapılan inceleme sonucunda bu ifade için kaynak olarak gösterilen maddede bu cümle "Hz. Peygamber'in İslam toplumunun genişlemesine ve görülecek davaların sayısındaki artışa paralel olarak Hz. Ömer, Amr b. Âs, Ukbe b. Âmir... gibi sahâbîlere Medine'de yargı yetkisi verdiği"¹⁶⁹ şeklinde geçmektedir. Dolayısıyla Ukbe b. Âmir'e kadılık görevini Hz. Ömer'in vermediği; aksine Hz. Peygamber'in verdiği anlaşılmaktadır.
6. Yakup Kandıralı tarafından iki bölüm halinde hazırlanan *Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin Hayatı ve Rivâyetleri* isimli yüksek lisans tezidir. Bu tezin ilk bölümünde Ukbe b. Âmir'in biyografisi yazılmıştır. İkinci bölümünde ise tespit edilebilen hadisler konularına¹⁷⁰ göre tasnif edilerek tahriçleri yapılmıştır. Râviler hakkında bilgi verilerek onların cerh ve ta'dîl durumlarına işaret edilmiş ve hadis alimlerinin görüşleri de dikkate alınarak hadislerin sıhhati değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu makale hazırlanırken yapılan tetkikler sonucunda tezde mevzû olduğu söylenebilir şekilde sıhhati belirtilen iki rivâyetin¹⁷¹ zayıf hadis oldukları anlaşılmıştır. Ukbe b. Âmir'in kadılık görevi ile ilgili bir önceki madde de belirtilen yanlışlık bu tezde de yapılmıştır.¹⁷²
7. Mathieu Tillier'in yazdığı "Une tradition coranique égyptienne? Le codex de 'Uqba b. 'Âmir al-Ğuhanî" isimli makaledir.¹⁷³ Fustat'ta Kur'an'dan bazı metinlerin bulunması, Kur'an'ın derlenmesinde Mısır'ın önemli bir etkisinin olmadığına ilişkin tezin yeniden sorgulanmasına yol açmıştır. Bu makale bu paradoksu anlama çabası içinde 7. yüzyılın ikinci yarısında Kur'an'ın Mısır'a giriş sürecine odaklanmıştır. Bu çerçevede Ukbe b. Âmir'in Mısır'a, henüz Kur'an tek bir metin olarak derlenmeden önce kendisinin derlemiş olduğu Kur'an nüshasını/mushafını getirişine dikkat çekmiştir. Bu mushaf'ın, Hz. Osman döneminde Kur'an'ın tek bir metin olarak resmiyet kazanması ve Abdülazîz b. Mervân'ın (ö. 86/705) Mısır valiliği döneminde resmi mushafın bir nüshasının Mısır'a ulaşmasıyla birlikte unutul-

"İkâmetü's-Salavât", 20; a.mlf., "Keffârât", 20.

167 Muhammed Zeyne'l-Âbidin, "Devrü'l-Emîr Ukbe b. Âmir el-Cühenî es-Siyâsî ve's-Sekâfî fî Sadri'l-İslâm (1-58/622-677)", *Bîâtâyî'l-Bârûd Arap Dili Fakültesi Dergisi* 34/3 (Nisan 2021), 2875-2972.

168 Ahatlı, "Ukbe b. Âmir", 42/63.

169 Atar, "Kadi", 24/66.

170 Rivâyetler konularına göre şöyle tasnif edilmiştir: İmân, tahâret, vudû', salât, mevâkîf, ezân, cenâiz, zekât, sıyâm, hac, buyû', itk, cihâd, vesâyâ, menâkıb, fezâilü'l-Kur'ân, nikâh, et'ime, sayd, edâhî, libâs ve zînet, tıb, âdâb, deavât, tevbe, zühd ve rekâik, nüzûr, ferâiz, fiten ve ahkâm. Bk. Kandıralı, *Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin Hayatı ve Rivâyetleri*, 24-311.

171 Kandıralı, *Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin Hayatı ve Rivâyetleri*, Hadis No: 118 ve 147.

172 Kandıralı, *Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin Hayatı ve Rivâyetleri*, 21.

173 Tillier, "Une tradition coranique égyptienne? Le codex de 'Uqba b. 'Âmir al-Ğuhanî", 38.

maya yüz tuttuğu belirtilmiştir. Ayrıca resmi Kur'an nüshasının Mısır'a ulaştırılmasının Emevîlerin Mısır'daki iktidar ve meşruiyetlerini güçlendirmesi amacına hizmet ettiği ve Ukbe b. Âmir ile Abdullah b. Amr'ın resmi olmayan mushaflarının 690'lı yıllara kadar Mısır'da okunan Kuran'ın kaynağını oluşturduğu vurgulanmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Ukbe b. Âmir el-Cühenî, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle birlikte Müslüman olan ilk sahâbilerdendir. Müslüman olduktan sonra her zaman Resûlullah'ın en yakınında olmak amacıyla Medine'ye yerleşerek Ashâb-ı Suffe arasına katılmıştır. Böylece İslâm'ı ve Resûlullah'ın sünnetini öğrenme, anlama ve hayatına yansıtma anlamında son derece gayret göstermiştir. Bunun neticesinde de hadis, tefsir ve fıkıh ilimlerinde kendisine müracaat edilen ve danışılan âlim bir sahâbî olmuştur. Nitekim Resûlullah, Ukbe'yi iki davalı arasını bulmakla, zekât toplamakla ve kurbanlık hayvanların dağıtılmasında görevlendirmiştir. Bu görevlendirmelerden de Ukbe'nin davalı tarafların delillerini ve hilelerini kavrama yeteneğine sahip olduğu, hukûkî konuları, zekâtın kimlerden, nelerden ve hangi oranlarda alınıp kimlere verileceğini ve kurban olabilecek hayvanların niteliklerini çok iyi bildiği anlaşılmaktadır.

Resûlullah'ın bineğini sevk ve idare edip ona bindiği için "Redîfü'n-nebî" diye anılan Ukbe,

Resûlullah'ın vahiy kâtipliğiyle görevlendirdiği sahâbedendir. Bu görev onun kâtiplikte son derece yetenekli ve güvenilen bir sahâbî olduğunu göstermektedir. Nitekim yakın zamana kadar Mısır'da "Ukbe b. Âmir Camii" isimli bir camide bulunduğu bilinen; ancak şu an nerede olduğu bilinmeyen bir tane Mushaf nüshasını kendi hattıyla yazıp cem etmiştir.

Ukbe b. Âmir Allah yolunda cihadı sevdiği için ok atıcılığını öğrenmiş ve diğer insanlara öğretmiştir. Bu konuda birçok hadis aktararak ve düzenlenen birçok sefere katılarak cihat ruhunu canlı tutmuştur. Bu bağlamda Tebük Gazvesi, Dımaşk'ın, Mısır'ın ve İskenderiye'nin ikinci kez fethine bir nefer olarak katılmıştır. Ayrıca Rodos adasına çıkarma yapmış ve İstanbul'u fethetmek amacıyla düzenlenen seferde Mısırlı askerlerin komutanı olarak görev yapmıştır. Bu cihat ruhuyla bir anlamda Medine dışında yaşayan insanları İslâm'la tanıştırmayı hedeflediği düşünülebilir.

Muâviye b. Ebû Süfyân, Ukbe b. Âmir'i Mısır'a asâleten vali olarak atamıştır. Muhtemelen bu görevlendirmede onun hem Mısır'ı fetheden neferlerden biri olması hem de daha önce Mısır'da vekâleten valilik görevini ifa etmesi etkili olmuştur. Neticede Asr-ı saâdet, Hulefâ-yi Râşidîn dönemleri ve Emevî Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarına tanıklık eden Ukbe b. Âmir'in adlî, malî, idarî ve askerî görevleri ifa ederek İslam tarihine önemli katkılarda bulunduğu görülmektedir.

Resûlullah'ın özel ilgi ve iltifatına mazhar olan Ukbe b. Âmir, Resûlullah'tan hadis öğrenmiş ve nakletmiştir. Ancak Ukbe b. Âmir'in naklettiği hadislerin sayısı İbn Hazm tarafından ve günümüzde yapılan bazı çalışmalarda 55 olarak belirtilmiştir. Fakat hadis kaynaklarından tespit edilebildiği kadarıyla belirtilen bu sayıdan daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Nitekim İbn Kutluboğ'a'nın *Müsnedü 'Ukbe b. Âmir'i*, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebir'i*, Rûyânî'nin *Müsnedü'r-Rûyânî'si* ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned'inin* her birinde tekrarsız haliyle bile bu sayıdan farklı ve fazla olduğu görülmüştür. Bu sonuç dikkate alındığında Ukbe b. Âmir'in hadislerinin sayısı belirtilirken "falanın falan kitabındaki hadislerinin sayısı" şeklinde zikredilmesinin daha doğru ve daha ilmî olacağı söylenebilir.

Kaynakça

- Âbidin, Muhammed Zeyne'l-. "Devrû'l-Emîr Ukbe b. Âmir el-Cühenî es-Siyâsî ve's-Sekâfî fî Sadri'l-İslâm (1-58/622-677)". *Biîtâyî'l-Bârûd Arap Dili Fakültesi Dergisi* 34/3 (Nisan 2021), 2875-2972. https://journals.ekb.eg/article_175237.html
- Ahatlı, Erdinç. "Ukbe b. Âmir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/62-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût-Âdil Mürşid vd. 45 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 1421/2001.
- Akyüz, Ali. "İbn Yûnus, Ebû Saîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/450. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Atar, Fahrettin. "Kadı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/66-69. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Avcı, Casim. "Muhammed b. Ebû Huzeyfe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/517. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Aycan, İrfan. "Muâviye b. Ebû Süfyân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/330-332. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bâşâ, Abdurrahman Re'fet. *Suverun min Hayati's-Sahâbe*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1412/1992.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkar-Riyad Zirikli. 13 Cilt. Beyrût: Dârü'l-fîkr, 1417/1996.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûhu'l-büldân*. thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ'- Ömer Enîs et-Tabbâ'. Beyrût: Müessesetü'l Maarif, 1407/1987.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1424/2003.
- Bilge, Mustafa L.- Küçükbaşcı, Mustafa Sabri. "Yenbû". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/421-423. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şâhih*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsr. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Çimen, Abdullah. "Amr B. Âs'a Yöneltilen Eleştirilerin İncelenmesi". *Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (NKUIFD)* 3/2 (Aralık 2017), 245-270.
- Dineverî, Ebû Hânîfe Ahmed b. Dâvud. *el-Ahbâru't-tivâl*. thk. Abdulmünim Âmir. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabîyye, 1960.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü Ebû Dâvûd*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1409/1988.
- Efendioğlu, Mehmet. "Fezâilü's-Sahâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/534-538. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- Fayda, Mustafa. "Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/130-131. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fayda, Mustafa. "Ammâr b. Yâsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/75-76. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Grabus, Merzuk. *Hız Peygamber'in Mekke Müşrikleri Dışındaki Arap Kabileleri ile Münasebetleri (Medine Dönemi)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nisâbûrî. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hatîb, Abdülkerîm b. Mahmûd. *Târîhu Cüheyne*. Riyâd: Dâru Ebhâ li's-Sekâfeti ve'n-Neşri, 1405/1984.
- İbn Abdülhakem, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah. *Fütûhu Mısr ve'l-Mağrib*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1425/2004.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasan. *Târîhu Dimaşk*. thk. Amr b. Ğarâme el-Umrevî. 80 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, 1271/1952.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr b. Abdullah b. Muhammed el-Kûfî, *el-Kitâbu'l-musannef fi'l-hâdis ve'l-âsar*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvid. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâ'idil-mesânîdi's-semâniye*. thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdülazîz eş-Şeserî. 19 Cilt. Riyad: Dârü'l-Âsime - Dârü'l-Gays, 1419/1998.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matbaatü Dâiretü'l-Meârifü'n-Nizâmiyye, 1326/1899.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelüsî. *Cevâmi'u's-sîre ve hamsü resâile uhrâ*. thk. İhsan Abbâs. Mısır: Dârü'l-Meârif, 1900.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelüsî. *Esmâu's-sahabe vemâ li kulli vahidin minhum minel-aded*. thk. Müs'ad Abdülhamîd es-Sadenî. Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, 1990.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *el-İhsân fi takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Adullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. b.y.: Dâru Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşri ve't-Tevzû ve'l-İ'lân, 1418/1997.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-'Adl Zeynüddîn Kâsım b. Kutluboğa b. Abdullah. *Müsnedü 'Ukbe b. Âmir*. b.y.: yy, t.s.

- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed ez-Zührî. *et-Tabâkâtü'l-kebir*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed ez-Zührî. *et-Tabâkâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Tagrıberdî, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf. *en-Nücümü'z-zâhire fi mülûkî Mısır ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Mısır: Vizaretü's-Sekâfeti ve'l-İrşadi'l-Kavmî -Dâru'l-Kütüb, ts.
- İbn Vehb, Abdullah b. Vehb. *Müsned*. thk. Ebû Abdullah Muhyiddîn b. Cemâl el-Bekkârî. b.y.: Dâru't-Tevhîd li İhyâi't-Turâs, 2007.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1417/1997.
- Bulgurcu, Kahraman. *Ebû Ya'la el-Mevsilî ve Müsnedi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2021.
- Kandırali, Yakup. *Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin Hayatı ve Rivâyetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kaya, İsmail. *Sahabenin İslâmî Tebliğ Faaliyetleri (Mısır Örneği)*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Kıel, Machiel. "Rodos". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/155-158. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf b. Ya'kûb. *Kitâbu'l-Vulât ve Kitâbu'l-Kudât*. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâîl-Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Tefsirli Meali. çev. Hasan Tahsin Feyizli. İstanbul: Server Yayınları, 2018.
- Mahrûs, Sâmiye Ferrâc. *Vilâyetü Mısır tahte imreti Mesleme b Muhalled el-Ensârî*. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü's-Şerîa ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1403/1983.
- Makrîzî, Ebü'l-Abbas Takıyyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir. *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hutat ve'l-âsâr*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Asbahî. *el-Müdevvene*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.
- Muhammed, Su'âd Mâhir. *Mesâcidu Mısır ve Evliyâuha's-Sâlihîn*. 5 Cilt. Kâhire: Vizâretü'l-Evkâf, 1971.
- Muhammedî, Vidravgo. *Merviyâtü's-sahâbî Ukbe b. Âmir el-Cühenî radiyallâhü anhü fi sünen-i İbn Mâce*. Sûdân: Câmiatü'l-Cezîre, Külliyyetü'l-Ulûmî't-Terbeviyye, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, ts.

- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Hasan Abdülmünim Şelebi. 10 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Önkâl, Ahmet. "Cüheyne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/107. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Rûyânî, Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn. *Müsnedü'r-Rûyânî*. thk. Eymen Ali Ebû Yemânî. 2 Cilt. Kâhire: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995.
- Saîd b. Mansûr, Ebû Osman Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî. *Sünenü Saîd b. Mansûr*. thk. Habîbürrahman el-A'zamî. 2 Cilt. Hindistan: Dâru's-Selefiyye, 1403/1982.
- Safedî, Selâhaddîn Halîl b. Aybek b. Abdullah. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût-Türkî Mustafa. 29 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâs, 1420/2000.
- Sarıçam, İbrahim. *Hizmeti Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Sıkillî, Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah b. Yunus. *el-Câmiu li-mesaili'l-müdevvene vel-Muhteleta*. thk. Ahmet b. Ali Ebu'l-Fazl ed-Dımyatî. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433/2012.
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân, *Husnü'l-muhâdara fi Mısır ve'l-Kâhira*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabîyye, 1387/1967.
- Şâhîn, Abdussabûr - Rifâ'î, İslâh Abdüsselâm. *Mısır fi'l-İslâm el-karnü'l-evvel*. Kâhire: Dâru'l-Enbâu li't-Tıbâa ve'n-Neşri ve't-Tevzî, 2000.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. İvazullah b. Muhammed - Abdülmühsin b. İbrâhim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kâhire: Darü'l-Haremeyn, ts.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kâhire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Taberî, Ebû Câ'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî*. 11 Cilt. Beyrût: Dâru't-Türâs, 1387.
- Tahâvî, Ebû Câ'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu meâni'l-âsâr*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr - Muhammed Seyyid Câdelhak . 5 Cilt. Beyrût: Âlimü'l-Kütüb, 1414/1994.
- Tahâvî, Ebû Câ'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu müşkili'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.
- Takkûş, Muhammed Süheyl. *Târîhu'l-hulefâi'r-râşidîn (el-futûhât ve'l-incâzâtî's-siyâsiyye)*. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1432/2011.
- Temîmî, Abdulganî Ahmed et-. *Merviyyâtü's-sahâbî Ukbe b. Âmir el-Cühenî radiyallâhü anhü fi Müsned'il-İmâm Ahmed*. Mekke: Câmiatü'l-Melik Abdülaziz, Külliyyetü'ş-Şerîa ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1979.
- Temîmî, Ebü'l-Arab Muhammed b. Ahmed. *Tabakâtü ulemâi İfrikiyye*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Lubnânî, t.s.
- Tillier, Mathieu. "Une tradition coranique égyptienne? Le codex de 'Uqba b. 'Âmir al-Ğuhanî". *Studia Islamica* 117/1 (Apr 2022), 38-63. <https://shs.hal.science/halshs-03684026/file/Tillier-Mushaf%20Uqba-DEF.pdf>

Yakup Kandırall

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Vâkîdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkîd. *Fütûhu's-Şâm*. thk. Abdullatîf Abdurrahman. 2 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1997.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullah. *Mu'cemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrût: Dârü Sâdır, 1995.

Yiğit, İsmail. "Tebük Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/228-230. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût. 25 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed. *el-A'lâm*. 8 Cilt. b.y.: Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002.

Bedrüddîn el-Aynî'nin *el-Alemü'l-heyrib fî şerhi'l-kelimi't-tayyib* İsimli Eserindeki Hadis Şerh Metodu

Muhammed Halit KAYA *

Öz

Dua ve zikir içerikli eserler, toplumun çeşitli ihtiyaçlarına binaen erken dönemlerden itibaren telif edilmeye başlanmıştır. Dua, zikir, ed'iyeye, ezkâr, evrâd, 'amelü'l-yevm ve'l-leyle gibi çeşitli isimlerle kaleme alınan bu tür eserler, hadis edebiyatında önemli bir yer tutmaktadır. Bu eserler içerisinde, selef alimi ve müctehid İbn Teymiyye'nin (v. 728/1328) el-Kelimü't-tayyib adlı çalışması dikkat çekmektedir. İbn Teymiyye, Nevevî'nin Ezkâr'ının muhtasarı olduğu belirtilen bu eserde, Hz. Peygamber'den me'sûr dua ve zikir içerikli rivayetleri bir araya getirmiştir. İbn Teymiyye'nin el-Kelimü't-tayyib isimli bu çalışması, istek üzerine Hanefî fakihî, muhaddis ve dil alimi Bedrüddîn el-Aynî tarafından (v. 855/1451) el-Alemü'l-heyrib fî şerhi'l-Kelimi't-tayyib ismiyle şerh edilmiştir. el-Alemü'l-heyrib fî şerhi'l-Kelimi't-tayyib adlı bu tasnif, Buhârî şerhiyle tanınan Aynî'nin telif ettiği ilk şerh olması özelliğini taşımaktadır. Hadis şerh edebiyatının en önemli eserlerinin ortaya konduğu bu dönemde, Aynî'nin hadis şerhçiliğinde ilk basamak niteliğini taşıyan bu eser, büyük bir önem arz etmektedir. Zira Aynî, sonraki dönemlerde sırasıyla Ebû Dâvud'un (v. 275/889) Sünen'i, Buhârî'nin (v. 256/870) Sahîh'i gibi önemli hadis eserlerini şerh etmiştir. Bu bakımdan Aynî'nin ilk şerh faaliyetinin incelenmesi ehemmiyet arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, Aynî'nin el-Alemü'l-heyrib fî şerhi'l-Kelimi't-tayyib adlı eserinin özelliklerini, kullanılan kaynakları ve Aynî'nin eserde benimsediği hadis şerh yöntemini incelemektir. Çalışmanın kapsamını aşacağından dolayı eserdeki hadis şerh metodu tetkik edilirken diğer hadis şerhleriyle mukayese edilmesi hedeflenmemiştir. Şerhin özellikleri; ismi, müellife nispeti ve telif sebebi gibi hususlar zikredilerek ele alınmıştır. Bu bağlamda ismi ve nispeti konusunda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Eserin şerhine sebep olan unsur, ilim talebelerinin Aynî'den istekte bulunmalarıdır. Şerhin kaynakları incelendiğinde ise burada hadis kaynakları göze çarpmaktadır. Zira Aynî'nin şerhte hadis kaynaklarından sıklıkla yararlandığı müşahede edilmektedir. Şerh metodu ise birincisi usul, ikincisi metin olmak üzere iki açıdan ele alınmıştır. Şerhin metoduna dair bu iki başlığın her biri için alt başlıklar açılarak konu detaylı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Aynî, Dua, Zikir, Şerh, el-Alemü'l-heyrib

*Dr. Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

E-mail: muhammedhalitkaya@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1890-381X

ROR: 03a5qrr21

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 4 Kasım 2024

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2024

Yayın Tarihi: 31 Aralık 2024

Değerlendirme: Bu makale en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ahif@ahievran.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/pub/ahilahiyat>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Hadith Commentary Method in Bedrüddîn el-Aynî's Work Named *el-Alemü'l-heyyib fî şerhi'l-kelimi't-tayyib*

Muhammed Halit KAYA*

Abstract

Works focused on supplication (du'a) and remembrance (dhikr) began to be authored from the early Islamic periods to address various societal needs. These works, written under titles such as du'a, dhikr, ad'iya, adhkar, awrad, and 'amal al-yawm wa-l-layla, hold a significant place in the literature of hadith. Among these works, the treatise Al-Kalim al-Tayyib by the prominent Salaf scholar and mujtahid Ibn Taymiyyah (d. 728/1328) stands out. In this work, which is noted to be an abridgment of al-Nawawî's Al-Adhkâr, Ibn Taymiyyah compiled supplications (du'â) and remembrances (dhikr) authentically attributed to the Prophet Muhammad. Upon request, this work, titled Al-Kalim al-Tayyib, was later commented upon by the Ḥanafî jurist, hadith scholar, and linguist Badr al-Dîn al-'Aynî (d. 855/1451), under the title Al-'Alam al-Hayyib fî Sharḥ al-Kalim al-Tayyib. This commentary, Al-'Alam al-Hayyib fî Sharḥ al-Kalim al-Tayyib, holds the distinction of being the first commentary authored by al-'Aynî, who is renowned for his commentary on Sahîh al-Bukhârî. This is because al-'Aynî later went on to comment on significant hadith works, such as Sunan by Abû Dâwûd (d. 275/889) and Şaḥîḥ by al-Bukhârî (d. 256/870). From this perspective, examining al-'Aynî's first commentary activity holds particular importance. The aim of this study is to analyze the characteristics of al-'Aynî's work Al-'Alam al-Hayyib fî Sharḥ al-Kalim al-Tayyib, the sources he utilized, and the method of hadith commentary he adopted in the work. However, due to the scope of this study, a comparison of his hadith commentary method with other hadith commentaries has not been undertaken. The features of the commentary have been addressed by discussing aspects such as its title, attribution to the author, and the reason for its composition. In this context, there is no disagreement regarding its title or attribution. The impetus for writing the commentary was the request of students of knowledge from al-'Aynî. When examining the sources of the commentary, hadith sources stand out, as it is observed that al-'Aynî frequently utilized hadith collections in his work. The commentary method has been analyzed from two perspectives: methodology (usul) and content (matn). Each of these two main headings has been further divided into subheadings, allowing for a detailed examination of the subject.

Keywords: Hadith, Aynî, prayer, dhikr, annotation, el-Alemü'l-heyyib

PhD Student, The University of İstanbul, Institute For Social Sciences, İstanbul, Türkiye

E-mail: muhammedhalitkaya@gmail.com

ORCID: 0000-0002-1890-381X

ROR: 03a5qrr21

Article Type: Research Article

Date Received: 4 November 2024

Date Accepted: 23 December 2024

Date Published: 31 December 2024

Review: This article has been reviewed by at least two reviewers using a double blind peer review model. A similarity check was performed to confirm that it was free of plagiarism.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ahif@ahievran.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahihilahiyat>

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

dergipark.org.tr/en/pub/ahihilahiyat

Citation: Kaya, Muhammed Halit. "Bedrüddîn el-Aynî'nin el-Alemü'l-heyyib fî şerhi'l-kelimi't-tayyib İsimli Eserindeki Hadis Şerh Metodu". *Ahi İlahiyat Dergisi* 3 (December 2024), 43-62.

Giriş¹

Hadis literatüründe yer alan dua ve zikir içerikli eserlerin erken dönemlerden itibaren telif edilmeye başlandığı bilinmektedir. Bu eserlerin, hadis musannefatı içerisinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Dua ve zikir konusunda telif edilenler arasında en çok bilinen ve kabul gören eserlerden biri, İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277) kaleme aldığı *el-Ezkâr* adlı kitabıdır. Bu eser üzerine şerh ve ihtisar türünden çalışmalar yapılmıştır.² Bu çalışmalardan birisi de İbn Teymiyye (ö. 728/1328) tarafından *el-Kelimi't-tayyib* adıyla kaleme alınan muhtasardır. Bu eser, dua ve zikir içerikli musannefât arasında muhtasar olma özelliğiyle dikkat çekmektedir

el-Kelimi't-tayyib üzerine iki şerh ve bir ihtisar türünden çalışma yapıldığı tespit edilmiştir. Buna göre eserin ilk ve tek ihtisarı muâsır muhakkik Elbânî tarafından *Sahihü'l-kelimi't-tayyib* adıyla gerçekleştirilmiştir (Riyâd 1407/1987). Eserin şerhleri ise iki farklı müellife nispet edilmektedir. Bunlardan birincisi, İbn Teymiyye'nin talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye'ye (v. 751/1350) ait olan *el-Vâbilü's-sayyib mine'l-Kelimi't-tayyib*'dir. Ancak bu eserin *el-Kelimi't-tayyib*'in şerhi olduğu konusunda ihtilaf bulunmaktadır.³ Bibliyografi alanında telif sahibi olan Kâtib Çelebi (v. 1067/1657) *el-Vâbilü's-sayyib mine'l-Kelimi't-tayyib* adlı eseri, *el-Kelimi't-tayyib*'in şerhi olarak zikretmektedir.⁴ Muhakkik Elbânî ise, bunu kabul etmeyerek *el-Vâbilü's-sayyib mine'l-Kelimi't-tayyib*'in müstakil bir eser olduğunu belirtmektedir.⁵

el-Kelimi't-tayyib'in diğer şerhi ise İbn Teymiyye'den yaklaşık bir asır sonra yaşamış olan Hanefî fakihî, muhaddis, tarihçi ve dil alimi Aynî'nin *el-Alemü'l-heyrib fî şerhi'l-kelimi't-tayyib* adlı eseridir. Aynî'nin bu eseri, çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızın amacı, *el-Alemü'l-heyrib fî şerhi'l-kelimi't-tayyib* adlı eserin hadis literatüründeki yerini belirlemenin yanı sıra, genel özelliklerini, kaynaklarını ve hadis şerh metodunu inceleyerek ortaya koymaktır.

Aynî'nin şerhte yararlandığı kaynaklara işaret edilirken genellikle ilgili kaynağa kaç defa başvurduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece şerhte yoğunlukla istifade edilen kaynakların görülmesi sağlanmıştır. Ayrıca Aynî'nin yararlandığı kaynaklardan yaptığı nakiller ilgili eserlere müracaat edilerek yapılan nakiller kontrol edilmiştir. Şerh metodu incelenirken ise kullanılan yöntem belirtilmiş ve ilgili yöntemin örnekleri eserden nakledilmiştir. Bu şekilde şerhteki yöntemin müşahhas bir şekilde incelenmesi hedeflenmiştir.

- 1 Bu makale, "Bedrüddîn el-Aynî'nin el-Alemü'l-heyrib fî şerhi'l-kelimi't-tayyib Adlı Eseri Üzerine İnceleme" (İstanbul 2016) ismiyle tarafımızca tamamlanan yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.
- 2 Selman Başaran, "el-Ezkâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).
- 3 H. Yunus Apaydın, "İbn Kayyim el-Cevziyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/120.
- 4 Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1941), 2/1506.
- 5 İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhâlim b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *el-Kelimi't-tayyib*, thk. Nâsıruddîn Elbânî (Riyad: Mektebetü'l-meârif li'neşr ve't-tevzî', 2001), 55-56.

1. Şerhin Genel Özellikleri

1. 1. Şerhin İsmi ve Müellife Nispeti

Şerhin tam adı “العلم الهيب في شرح الكلم الطيب” *el-Alemü'l-heyrib fi şerhi'l-Kelimi't-tayyib*'tir. Bu eser ilk olarak İbn Teymiyye tarafından me'sûr dua ve zikirleri bir araya getirmek amacıyla *el-Kelîmü't-Tayyib* adıyla kaleme alınmıştır. Arap diline vukûfiyetiyle bilinen Aynî şerh ettiği bu eserin isminin üzerine kâfiyeyi sağlayacak biçimde *el-Alemü'l-Heyrib* ifadesini ekleyerek şerhin ismine orijinallik ve estetik katmıştır.

Şerhin isminin manası hususunda Aynî'den veya başka bir muhakkikten herhangi bir tahlil görülmemektedir. Şerhin asıl metni olan *el-Kelîmü't-tayyib* ifadesi “güzel söz” anlamını ifade etmektedir. Aynî, bu eseri şerh ederken *el-Kelîmü't-tayyib* ismine üç kelime ekleyerek şerhin adını *el-Alemü'l-heyrib fi şerhi'l-Kelîmü't-tayyib* şeklinde oluşturmuştur. Şerhin ismindeki “heyrib” kelimesi sözlükte, heybetli, büyük, korkulan anlamlarına gelmektedir.⁶ “Alem” kelimesi ise, bayrak, alamet, iz ve rehber manalarını ifade etmektedir.⁷ Buna göre eserin ismi, “güzel sözün şerhindeki büyük rehber” şeklinde tercüme edilebilir. Eserin ismi bu anlamda düşünüldüğünde Aynî'nin şerhini güzel söze yani hadislere büyük bir rehber, iyi bir açıklayıcı olacak şekilde konumlandığını ifade edebiliriz.

Şerhin Aynî'ye nispet edilmesi konusunda herhangi bir problem gözükmemektedir. Aynî, Ebû Dâvud'un (v. 275/889) *Sünen* adlı eserini şerh ederken *el-Alemü'l-heyrib fi şerhi'l-Kelîmü't-tayyib* adlı eserine atıfta bulunmuştur. Ayrıca Kâtib Çelebi (v. 1067/1657), Zirikî (v. 1395/1976) gibi müellifler tarafından Aynî'ye nispet edilen şerh hakkında övgü veya yergi ifadesi tespit edilememiştir.⁸

1. 2. Şerhin Baskı ve Nüshaları

el-Alemü'l-heyrib fi şerhi'l-Kelîmü't-tayyib üzerine şerh, ihtisar vs. türünden bir çalışma bilinmemektedir. Şerhin bir tane baskısı mevcuttur. Bu baskı, muhakkik Ebû'l-Münzir Hâlid b. İbrahim el-Mısırî tarafından neşredilmiştir (Riyad, Mektebetü'r-rüşd, 2000). Muhakkik, eseri tahkik ederken iki tane yazma nüshadan yararlanmıştı. Neşirde istifade edilen nüshalar:

1. 2. 1. Kahire, Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye: No: 4707 Hadîs, 180 Varak, t.y. : Bu nüsha müellif hattı ile yazılmış ve her sayfası yaklaşık 22 satır, her satırın ise 12 kelimedenden oluşmaktadır. Ayrıca şerhin asıl metni olan *el-Kelîmü't-tayyib*'in kırmızı ile yazılmış ve bu husus metni anlaşılabilir hale getirmiştir. Muhakkik, bu nüshanın sayfalarının büyük bir kısmının belirgin olmaması nedeniyle bu durumun kendisini ikinci bir nüshadan istifade etmeye sevk ettiğini belirtmektedir. Ayrıca bu nüshaya “ب” rumuzunu verdiğini ifade etmektedir.⁹

6 Seyyid Ahmet Âsım Mütercim Asım Efendi, *Kamus tercümesi* (İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1305), 1/542; Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*. (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 1/789.

7 İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 1/420; Abdülhamit Ömer, *Mu'cemü'l-lugati'l-'arabiyyeti'l-muâsıra* (Kahire: Âlimü'l-kütüb, 2008), 1543.

8 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1506; Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Dâru'l-cil, 1992), 10/134; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris Zirikî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-ilmî'l-melâyîn, 2002), 5/163; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmud b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. Hüseyin b. Yûsuf b. Mahmud Aynî, *el-Alemü'l-heyrib fi şerhi'l-Kelîmü't-tayyib*, thk. Ebû'l-Münzir Hâlid b. İbrahim el-Mısırî (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2000), 22 Naşirin mukaddimesi.

9 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 22 Naşirin mukaddimesi.

1. 2. 2. Kahire, Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye: No: 2285 Hadîs, 206 Varak, t.y. .: Nüshanın her sayfasında yaklaşık 22 satır, her satırda ise 12 kelime bulunmaktadır. Muhakkik, bu nüshanın birinci nüshaya kıyasla daha güzel bir hat ile yazıldığını ve müstensihinin Muhammed Ahmed Fethullah olduğunu belirtir. Ayrıca bu nüsha ile birinci nüshada yer alan hataları düzelttiğini, bu nüshayı esas kabul ettiğini ve bu nüshaya “ı” rumuzu verdiğini belirtir.¹⁰ Muhakkik, bu iki nüsha dışında *el-Kelimü't-tayyib*'in üç tane matbû' nüshasından da istifade ettiğini açıklar.¹¹

1. 3. Şerhin Telif Sebebi

Aynî *el-Kelimü't-tayyib*'i şerh etmeye, eserin telif sebebini de anlattığı bir mukaddimeyle başlamaktadır. Aynî, mukaddimesinde öncelikle yaptığı ilmî çalışmalardan bahsetmektedir. Bu bağlamda, Mısır'a yerleşmesinin ardından şerî ilimlere yoğunlaşarak asli ve ferî meselelere dair dersler verdiğini, metin ve şerh türünde çeşitli eserler kaleme aldığını dile getirir. Aynî ayrıca Mısır ve Şam başta olmak üzere doğu ve batıdaki diğer ülkelerin haberlerini ve o bölgelerin büyük âlimlerinin sîretlerini derlemeye başladığını belirtir. Bu çalışmalarının Mısır'ın sultanı Zâhir Berkûk'a ulaştığını ve bu olayın Zâhir Berkûk'la buluşmaya vesile olduğunu zikreder. Aynî bu buluşmada Zâhir Berkûk'un yanı sıra müşfik ve samimi olan bir şahsın da bulunduğu ve onunla aralarında latif konuşmalar geçtiğinden bahseder.¹² Bu sohbet sırasında dini ilimleri öğrenme konusunda istekli olan, özellikle de Hanefî mezhebine ait fıkıhla ilgili muhtasar metinlere ilgileri olan bir grup talebenin meclise dâhil olduğunu söyler. Aynî, çevresindeki insanların, Müslümanların günlük hayatlarında -yolculukta veya yerleşik halde, gece veya gündüz-kullanabilecekleri dua ve zikirleri içeren özlü bir kitaba ihtiyaç duyduklarını gözlemlemiştir. Kendisine defalarca, bu ihtiyacı karşılayacak derli toplu ve özlü bir eser tavsiye etmesi yönünde taleplerde bulunulduğunu aktarmaktadır.¹³

Aynî, bu hususta kendisini bir süre düşünmeye verirken talebelerin isteklerinin ısrarlı bir şekilde devam ettiğini söyler. Sonrasında bir mütâlaa esnasında ilim talebelerinin arzuladıklarına uygun latif ve muhtasar olan, İbn Teymiyye'nin *el-Kelimü't-tayyib* isimli eserinin aklına düştüğünü ifade eder. Bu seçiminin isabetli olduğunu göstermek amacıyla Aynî, ilim talebelerinin eseri gördükleri zaman istekle esere yöneldiklerini vurgular.¹⁴

el-Kelimü't-tayyib'in Aynî tarafından talebelere tavsiye edilmesi sonrasında eseri şerh etmesine vesile olan iki durum söz konusudur. Birincisi, Aynî'nin *el-Kelimü't-tayyib* adlı eseri şerh edip ismini açıklamadığı bir kişiye bu şerhi hediye etmek istemesidir.¹⁵ Aynî'nin burada kastettiği kişi, Mısır'ın sultanı Zâhir Berkûk olarak görünmektedir. Nitekim Aynî, önce yine isim vermeksizin övgü cümleleri ile dolu olan bir şiir zikreder.¹⁶ Bu şiirin de mercî Zâhir Berkûk olma ihtimali vardır. Anlaşıldığı kadarıyla Aynî, öncelikle Zâhir Berkûk'u öven ifadeler kullanmış, ardından eseri şerh ederek ona ithaf etmeyi amaçlamıştır.

10 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 22 Naşirin mukaddimesi.

11 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 22-23 Naşirin mukaddimesi.

12 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 31.

13 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 32.

14 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 32.

15 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 33.

16 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 32-33 Aynî'nin bu şiirinden önce bir sayfadan fazla bir yerin asıl nüshada silinmiş bir şekilde bulunduğu muhakkik tarafından belirtilmiştir. Aynî bu silinen kısımda yazdığı övgü dolu şiirin muhatabını ve eseri ithaf edeceği kişiyi ifade etmiş olması muhtemeldir.

Aynî'yi eseri şerh etmeye sevk eden ikinci sebep, ilim ehlinin *el-Kelimü't-tayyib*'i yorumlamak ve tefsir etmek konusundaki gayretleri ve eseri kendisinden şerh etmesini istemeleridir. İlim ehlinin bu isteğine icâbet ettiğini söyleyen Aynî, şerhini *el-Alemü'l-heyrib fî şerhi'l-Kelimi't-tayyib* olarak isimlendirdiğini belirtir.¹⁷ Aynî ayrıca *el-Kelimü't-tayyib*'i şerh etmesindeki maksadının ancak faydalanmak, faydalandırmak, ilmi yaymak ve sâlih dua almak olduğunu ifade eder.¹⁸ Aynî, bu şerh çalışmasını 22 Zilkade 797 (8 Eylül 1395) tarihinde, 35 yaşındayken tamamlamıştır.¹⁹

1. 4. Şerhin Literatürdeki Yeri

Aynî'nin şerh ettiği, İbn Teymiyye'ye ait *el-Kelimü't-Tayyib* adlı eser, müstakil konulu hadis edebiyatı içerisinde yer almaktadır. Bu eser, sünen ve câmî türündeki eserler gibi birden fazla konuyu içermekten ziyade, yalnızca tek bir konu esas alınarak telif edilmiştir. Bu özelliğiyle, hadis literatüründeki farklı türlerdeki eserlerden ayrılmaktadır.

Bunun yanı sıra hadislerin senetsiz bir şekilde derlendiği dönemin ürünü olan bu eser, daha önce de belirtildiği gibi Nevevî'nin *el-Ezkâr*'ının muhtasarıdır. *el-Ezkâr*, alanında en önemli eserlerden kabul edilmiş ve büyük bir ilgi görmüştür. Nitekim, *el-Ezkâr* için dile getirilen “Evi sat, *el-Ezkâr*'ı al” şeklindeki övgü ifadesi, eserin ilim çevrelerindeki yüksek değerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.²⁰

Bu bağlamda Şafiî mezhebine mensup Nevevî tarafından derlenen, Hanbelî mezhebine yakınlığıyla tanınan İbn Teymiyye tarafından ihtisar edilen bu eserin Hanefî mezhebine mensup Aynî tarafından şerh edilmesi oldukça dikkat çekicidir. Nitekim, *el-Ezkâr* üzerine yapılan çalışmalar genellikle Şafiî âlimleri tarafından gerçekleştirilmiştir.²¹ Bu durum, eserin daha çok Şafiî bakış açısıyla ele alındığını göstermektedir. Bu çerçevede, Aynî'nin Hanefî mezhebini temsil ederek bu esere dair bir şerh kaleme alması, yalnızca mezhepler arası yorum farklılıklarını ortaya koymakla kalmamış, aynı zamanda literatüre farklı bir boyut kazandırmıştır.

Dolayısıyla, *el-Ezkâr*'da yer alan hadislerin Hanefî perspektifiyle yorumlanmasını isteyenler için Aynî'nin *el-Alemü'l-Heyrib* isimli eseri, literatürde özgün bir yere sahiptir. Bu durum hem mezhepler arası etkileşim açısından hem de Hanefî bakış açısının hadis literatürüne katkısını değerlendirmek bakımından eseri önemli kılmaktadır.

2. Şerhin Kaynakları

Aynî eseri şerh ederken birçok ilim dalından istifade etmiştir. Bunlar; hadis, hadis ilimleri, tefsir ve rical şeklinde dört başlık altında toplanmaktadır. Bu başlıkların altında şârihin kullandığı kaynaklar sıklıkla istifade edilenden başlanarak sıralanacaktır. Bunun yanı sıra şârihin bunları nasıl ve ne şekilde kullandığı gösterilecektir. Böylece şerhte sıklıkla kullanılan kaynakların kullanılış biçimi görülmüş olacaktır. Ayrıca, Aynî'nin şerhte kullandığı kaynaklardan yaptığı nakiller incelenerek tetkik edilecek, varsa nakil hatalarına değinilecektir.

17 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 34.

18 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 34.

19 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 568 Naşirin notu.

20 Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref Nevevî, *el-Ezkâr*, thk. Abdülkâdir el-Arnâvut (Dımaşk: Dâru'l-mellâh li't-tibâ'a ve'n-neşr, 1971), Nâşirin mukaddimesi.

21 Başaran, “*el-Ezkâr*”, 12/66.

2. 1. Hadis Kaynakları

İbnü's-Sünnî (v. 364/975), 'Amelü'l-yevm ve'l-leyle: Rivayet asrı içerisinde 'Amelü'l-yevm ve'l-leyle' adıyla yazılmış ezkâr türü eserlerin en önemlilerinden biri olan bu eser, *el-Alemü'l-heyrib*'te Aynî'nin en çok başvurduğu hadis kaynaklarındandır.

Aynî, şerhinde İbnü's-Sünnî'nin *Amelü'l-yevm ve'l-leyle* adlı eserinden çeşitli şekillerde istifade etmiştir. Bu yararlanma biçimlerinin başında, eserde yer alan hadislerin tahrîc çalışması gelmektedir. Aynî, *el-Kelimü't-tayyib*'teki rivayetlerin tahrîcini yaparken, eğer rivayet İbnü's-Sünnî'nin kitabında geçiyorsa “رواه ابن السني”²² (İbnü's-Sünnî rivayet etti), “هذا الحديث رواه ابن السني في”²³ (Bu hadisi İbnü's-Sünnî kitabında rivayet etti) şeklindeki ifadeleriyle yaklaşık 25 yerde İbnü's-Sünnî'ye atıfta bulunmaktadır.²⁴ Ayrıca Aynî, tespit edildiğine göre hadisleri şerh ederken İbnü's-Sünnî'nin 'Amelü'l-yevm ve'l-leyle' isimli eserinden “رواه ابن السني في”²⁵, “وفي كتاب ابن السني”²⁶ gibi ifadeler kullanarak 18 kez hadis naklinde bulunmuştur.²⁷ Netice olarak Aynî şerhinde İbnü's-Sünnî'ye 43 kez atıfta bulunmuştur. Bu husus ezkâr türü eserler içerisinde meşhur olan İbnü's-Sünnî'nin eserinin alanında kaynak eser olma özelliğini ortaya koymaktadır.

Ebû Dâvud, es-Sünen: Şerhteki en mühim kaynaklardan ikincisi de Ebû Dâvud'un *es-Sünen* adlı eseridir. Aynî şerhte, *es-Sünen*'i hem hadis tahrîci yaparken hem de hadis naklederken 29 kez kullanmıştır. Görüldüğü kadarıyla, Bunlardan 3'ü hariç²⁸ diğer 26 tanesi Ebû Dâvud'un *es-Sünen*'inde bulunmaktadır.²⁹ *el-Alemü'l-heyrib*'in muhakkiki de bu üç rivayetten iki tanesinin *es-Sünen*'de bulunmadığını söylemiştir.³⁰ Diğer bir rivayet için ise yorum yapmamıştır.³¹

Müslim (v. 261/875), es-Sahîh: Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*'te Müslim'in *es-Sahîh*'inden yaklaşık 27 kez yararlanmıştır.³² Aynî'nin *es-Sahîh*'e dayandırdığı 27 rivayet tetkik edildiğinde 2 tanesinin naklinde problem olduğu ve bunların *es-Sahîh*'te bulunmadıkları görülmüştür.³³

22 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 168.

23 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 228.

24 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 168, 219, 228, 248, 348, 349, 374, 375, 378, 429, 442, 444, 446, 503, 520, 537, 540, 544, 546, 554, 556, 557, 564, 565; karş. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî İbnü's-Sünnî, 'Amelü'l-yevm ve'l-leyle, thk. Beşir Muhammed Uyûn (Dımaşk: Mektebetü dâri'l-bünyân, 1987), 8, 10, 45, 51, 162, 168, 173, 183, 172, 238, 236, 241, 240, 293, 145, 87, 88, 138, 105, 106, 107, 145, 154.

25 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 83.

26 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 191.

27 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 83, 155, 191, 204, 205, 334, 383, 384, 384, 385, 385, 387-388, 422, 453, 454, 455, 483, 548; karş. İbnü's-Sünnî, 'Amelü'l-yevm ve'l-leyle, 184, 31, 354, 362, 282, 252, 267, 300-301, 264-265, 265, 170-171, 306, 246-247, 250, 251, 115, 137-138.

28 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 35, 219, 548.

29 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 38, 80-81, 166, 170, 173, 176, 187, 215, 248, 296, 338, 353, 422, 434, 440-441, 480, 483, 484, 486, 493, 494, 495, 514, 522, 528, 545; karş. Ebû Dâvud, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009), Edeb, 21; Salat, 182; 106; Harac, 20; Edeb, 106; 106; Edeb, 107; Salat, 309; Cihad, 40; Salat, 144; Edeb, 109; Salat, 122; Edeb, 110; Salat, 356; Cihad, 77; Edeb, 143, 147, 150, 166, 98, 99, 100, 69, 32, 3, 84.

30 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 35, 548 Naşirin notu.

31 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 219.

32 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 81, 104, 107, 117, 128, 152, 210, 293, 358, 401, 461, 483, 485, 493, 506, 506, 509, 513, 514, 529, 547, 553, 558, 562, 563, 566; karş. Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *es-Sahîh* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y), Salât, 7; Zikir, 22; 19; İman, 74; Salatü'l-müsâfirîn ve kasrihâ, 45; Fiten ve Eşrâti's-sâa', 13; Fedâil, 23; Salatü'l-müsâfirîn ve kasrihâ, 22; Mesâcit, 8; Cenâiz, 35; Eşribe, 35; Selam, 5; Eşribe, 32; Zühd ve Rekâik, 9; Eşribe, 27, 26; Âdâb, 5, 3, 3; Birr, 30; Fedâilü's-Sahâbe, 30; Selam, 16, 34; Rûya, 4; Mesâcit, 7; Taharet, 15.

33 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 161-219.

Aynî, şerhte Müslim'in *es-Sahîh*'ini bazen "هذا الحديث رواه مسلم في صحيح" diyerek tahrîc yaparak kullanır.³⁴ Bazen de şerhindeki konuları farklı yönlerden desteklemek amacıyla "في حديث مسلم"³⁵, "في رواية"³⁶ gibi ifadeler kullanmak suretiyle *es-Sahîh*'i kaynak olarak gösterir.

Buhârî (v. 256/870), *es-Sahîh*: Tespit edildiğine göre, Aynî'nin 22 defa ismini zikrederek atıfta bulunduğu Buhârî'nin *es-Sahîh*'i şerhin önemli kaynaklarından. Aynî'nin Buhârî'den yaptığı nakiller tek tek incelendiğinde her bir rivayetin Buhârî'de mevcut olduğu anlaşılmaktadır.³⁷ Aynî, Buhârî'nin *es-Sahîh* adlı eserini iki farklı şekilde kaynak olarak kullanmıştır. İlk olarak, eserdeki rivayetlerin tahrîcini yaparken kullanmış; ikinci olarak ise, şerhinde ihtiyaç duyduğu kısımlarda doğrudan *es-Sahîh*'ten hadisler aktarmıştır.³⁸

Tirmizî (v. 279/892), *es-Sünen*: Aynî'nin *el-Alemü'l-heyrib*'teki önemli kaynaklarından biri de Tirmizî'nin *Sünen*'idir. Gördüğümüz kadarıyla Aynî, şerhte *es-Sünen*'i 20 kez kullanmıştır.³⁹ Aynî'nin *Sünen*'den yaptığı nakiller incelendiğinde genellikle "deavât" bölümünden hadisler naklettiği görülmektedir.

Nevevî (v. 676/1277), *el-Ezkâr*: Aynî, Nevevî'nin *Ezkâr*'ından 20 kadar nakil yapmıştır.⁴⁰ *el-Ezkâr*'dan nakil yapacağı zaman genellikle "النوي قال الشيخ محيي الدين" ifadesini kullanmaktadır.⁴¹ Aynî'nin *el-Ezkâr*'daki hadislerden yaptığı nakillerin yanı sıra, Nevevî'nin usulle ilgili yorumlarından da yararlandığı görülmektedir.⁴²

İbn Mâce (v. 273/887), *es-Sünen*: Aynî, İbn Mâce'nin *es-Sünen* adlı eserini, *el-Alemü'l-heyrib*'teki hadislerin tahrîcini ve şerhini yaparken kaynak olarak kullanmıştır.⁴³ İncelendiğine göre Aynî, sadece bir rivayeti *es-Sünen*'e dayandırma konusunda hata etmiştir. Nitekim bu konuda *el-Alemü'l-heyrib*'in muhakkiki de bu hadisi İbn Mâce'nin *es-Sünen*'inde göremediğini ifade etmiştir.⁴⁴

Nevevî, *Sahîh-i Müslim bi şerhi'n-Nevevî*: Aynî, hadisleri şerh ederken gerekli gördüğü durumlarda Nevevî'nin Müslim şerhinden nakiller yapmıştır.⁴⁵ İlgili, nakli yaparken yararlandığı kaynağa işaret etmek için söze "قال الشيخ محيي الدين النووي في شرح مسلم" diye başlamaktadır.⁴⁶

34 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 553.

35 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 152.

36 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 558.

37 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 80, 117, 128, 161, 210, 217, 358, 383, 465, 478, 483, 489, 491, 493, 506, 509, 513, 529, 547, 548, 558, 566; karşı. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Câmiu's-sahîh* (Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, 2002), *Ehâdisü'l-Enbiyâ*, 10; *Menâkibü'l-Ensâr*, 42; *Tevhit*, 1; *Deavât*, 12; *Bedü'l-vahy*, 2; *Deavât*, 3; *Salat*, 75; *Menâkib*, 25; *Et'ime*, 54; *İman*, 20; *İstizân*, 15; *Bedü'l-vahy*, 6; *İstizan*, 13; *Edeb*, 126; *Tıbb*, 52; *Akîka*, 1; *Edeb*, 108, 76; *Vudû*, 10; *Hac*, 75; *Tıbb*, 19, *Tefsir*, 17.

38 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 483, 506.

39 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 83, 84, 95, 104, 152, 166, 173, 176, 187, 219, 353, 383, 401, 434, 476, 494, 495, 506, 532, 547; *Nevevî, el-Ezkâr*, 96, 11, 10, 83, 31, 32, 73, 43, 59, 101, 102, 126, 136, 192, 194, 196, 199, 199, 226, 235.

40 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 79, 85, 155, 205, 244, 252, 253, 287, 326, 332, 334, 386, 386, 447, 453, 467, 467, 490, 495; karşı. *Nevevî, el-Ezkâr*, 96, 11, 10, 83, 31, 32, 73, 43, 59, 101, 102, 126, 136, 192, 194, 196, 199, 199, 226, 235.

41 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 155.

42 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 334.

43 Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen* (y.y.: Dâru ihyâ'l-kütübi'l-Arabiyye, t.y.), 38, 230, 353, 376, 476, 548, 557; karşı. İbn Mâce, *es-Sünen*, *Nikah*, 19; *Mesâcit*, 13; *İkâmetü's-salat ve's-sünneti fi hâ*, 2; *Edeb*, 55; *İkâmetü's-salat ve's-sünneti fi hâ*, 174; *Sadakât*, 16; *Tıbb*, 32.

44 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 35 Naşirin notu.

45 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 104, 118, 176, 181, 183, 275, 440; karşı. Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref Nevevî, *Sahîh-i Müslim bi şerhi'n-Nevevî* (y.y.: Müessesetü Kurtuba, 1994), 76, 44, 55, 56, 52, 60, 9/158.

46 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 181.

Hattâbî (v. 388/998), Meâlimü's-sünen: Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*'teki bazı açıklamalarında Hattâbî'nin Ebû Dâvud'un *Sünen*'ini şerh ettiği *Meâlimü's-sünen* adlı eserini kaynak olarak kullanmıştır.⁴⁷ *Meâlimü's-sünen*'den nakil yapacağı zaman eserin ismini zikretmeksizin “قال الخطابي” diyerek söze başlar.⁴⁸ Buna göre Aynî'nin şerhte “قال الخطابي” diyerek yaptığı nakillerin Hattâbî'nin *Meâlimü's-sünen*'inden aldığı anlaşılmaktadır.

Beyhakî (v. 458/1066), es-Sünenü'l-kübrâ: Şerhte Aynî'nin nadir olarak istifade ettiği hadis eseri Beyhakî'nin *Sünenü'l-kübrâ*'sıdır. Aynî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'yı farklı vesilerle 4 kez atıf yaptığı görülmektedir.⁴⁹

İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350), el-Vâbilü's-sayyib ve râfiu'l-Kelimi't-tayyib: Aynî'nin *el-Alemü'l-heyrib*'i oluştururken nakiller yaptığı kaynaklardan biri de *el-Vâbilü's-sayyib*'tir. Aynî özellikle, *el-Vâbilü's-sayyib*'ten zikrin fâidelerine dair zikredilen sözleri almış ve eserinde özetleyerek nakletmiştir.⁵⁰ Bunun dışında *el-Vâbilü's-sayyib*'i nadiren kullandığı görülmektedir.⁵¹

2. 2. Hadis İlimleri Kaynakları

İbnü'l-Esîr (v. 606/1210), en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser: İbnü'l-Esîr'e ait olan *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, Aynî'nin şerhte özellikle garip kelimeleri açıklarken sıklıkla istifade ettiği kaynakların başında gelmektedir. İncelendiğine göre Aynî, 18 yerde İbnü'l-Esîr'den nakiller yaparak kelime açıklamaları yapmaktadır.⁵²

Aynî'nin *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser* adlı eserden yaptığı bir nakilde, nüshadan veya müelliften kaynaklanan bir hata dikkat çekmektedir. Buna göre *en-Nihâye*'de “مفضل”⁵³ olarak geçen bir kelimenin Aynî tarafından “منضال”⁵⁴ diye nakledildiği müşahede edilmektedir. Bu durum, müellife ait bir hata olabileceği gibi, basım veya kopyalama sürecinde de meydana gelmiş olabileceği dikkate alınmalıdır.

2. 3. Tefsir Kaynakları

Semerkandî (v. 373/983), Bahru'l-ulûm: Aynî'nin şerhte yararlandığı tefsir kitabı, Semerkandî'nin *Bahru'l-ulûm*'udur. Aynî, *Bahru'l-ulûm*'dan aktarım yaptığında eserin veya müellifinin ismini belirtmez. Ayrıca yaptığı nakiller kaynağı ile mukayese edildiğinde bir problemin olmadığı görülmektedir.⁵⁵

47 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 82, 295, 347, 403, 431, 453; Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, thk. Muhammed Râgıb et-Tabbâh (Halep: el-Matbaatü'l-ilmîyye, 1932), 1/242-243; 1/214; 2/267; 1/255; 2/258-259.

48 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 295.

49 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 296, 353, 382, 456; karşı. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsevcirdî Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003), 2/176; 2/54; 3/540-541; 5/428.

50 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 54-72; Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir b. el-Cevziyye İbn Kayyim, *el-Vâbilü's-sayyib ve râfiu'l-Kelimi't-tayyib*, thk. Abdurrahman b. Hasan b. Kâid (Mekke: Dâru âlemi'l-fevâid, 1425), 94-197.

51 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 73, 74; İbn Kayyim, *el-Vâbilü's-sayyib ve râfiu'l-Kelimi't-tayyib*, 222-231.

52 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 194, 176, 282, 285, 289, 298-299, 306, 320, 325, 361, 378, 391, 407, 472, 494, 507, 515, 542; karşı. Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed az-Zâvî- Mahmud Muhammed et-Tanâhî (Beirut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî, t.y.), 1/40; 1/82; 2/491; 4/111, 4/298, 4/326-327; 2/137; 2/100; 2/72-73; 2/83; 2/472; 5/57; 4/206; 5/203; 2/499-500, 3/276; 2/477; 2/13.

53 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, 4/298.

54 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 289.

55 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 42, 45, 45, 47, 47, 49, 49, 123, 211, 437; karşı. Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, thk. Ali Muhammed Muavvad (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1993), 3/82;

Zemahşerî (v. 538/1144), el-Keşşâf: Aynî'nin *el-Alemü'l-heyrib*'te ayetleri izah ederken en çok yararlandığı kaynaklardan bir diğeri, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı tefsiridir. Aynî, bazen “قال” ve “الزمخشري” ve “قال صاحب الكشاف” demek suretiyle, bazen de hiç isim zikretmeksizin *Keşşâf* dan nakiller yapar.⁵⁶

2. 4. Rical Kaynakları

Muhakkikin ifadesine göre Aynî'nin en sık kullandığı rical kaynağı Abdülğanî el-Makdisî'nin (v. 600/1203) *el-Kemâl fi esmâ'iricâl* adlı eseridir.⁵⁷ Ayrıca müellifin râvileri tanıtırken kullanmış olduğu anlaşılan dört rical eseri daha vardır. Bunlar, İbn Abdilber'in (v. 463/1071) *el-İstîâb*, İbnü'l-Esîr'in (v. 630/1233) *Üsdü'l-ğâbe*, Mizzî'nin (v. 742/1341) *Tehzîbü'l-kemâl*, İbn Hacer'in (v. 852/1449) *el-İsâbe* isimli eserleridir.⁵⁸ Aynî bu eserlerin sadece bir tanesine bağlı kalmayarak hepsinden faydalanmış ve râvîlerin biyografilerine ait bu bilgileri mezcederek nakletmiştir.⁵⁹

Görüldüğü üzere Aynî'nin *el-Alemü'l-heyrib* eserindeki kaynak kullanımının zengin olduğu, kullandığı kaynaklardaki nakillerinde isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kaynaklarının ekseriyetinin hadis eserlerinden oluştuğu görülmektedir.

3. Şerhin Metodu

el-Alemü'l-heyrib fi şerhi'l-kelimi't-tayyib, “قوله” üslubu ile telif edilmiş bir şerhtir. Bu sebeple bütün kelimeler şârih tarafından tek tek açıklanmamıştır. Sayfanın üst kısmında asıl metin verilmiş, sonra metnin içerisinden izah edilmesi gerekli görülen kısımlara “قوله” (Müellifin sözü) ifadesiyle atıf yapılmak suretiyle şerh gerçekleştirilmiştir.⁶⁰

Şârih genellikle “قوله” diyerek şerhi sürdürse de bazen bunun yerine “أقول” (ben derim ki) ifadesini kullanır.⁶¹ Ayrıca önemli konulara dikkat çekmek amacıyla “إن قلت” (şöyle dersin) şeklinde de şerh yapıldığı görülmektedir.⁶² Bu hususlar şerhin üslubunu değiştirmemektedir.

Aynî'nin hadisleri şerh yönteminin “hadis usûlü açısından şerh metodu” ve “hadis metni açısından şerh metodu” olmak üzere iki temel başlık altında incelenmesi uygun bulunmuştur. Bundan maksat, şerh metodunun usul ve muhteva açısından incelenmesidir.

1/168; 3/54; 1/323; 2/20; 3/366; 1/591-592; 2/319; 3/433; 3/204.

56 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 41, 42-45, 46, 48, 48-49, 50, 93, 94, 120-121, 122, 123-124, 140, 151, 209; karşı. Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2009), 866, 882, 858, 122, 731, 401, 51, 1023, 858, 329, 827, 180, 358, 1150.

57 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 23 Naşirin mukaddimesi.

58 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 201 Naşirin notu.

59 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 165; karşı. Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Abdilber el-Kurtubî en-Nemerî İbn Abdilber, *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb* (Ürdün: Dâru'l-a'lâm, 2002), 522-543; İzzeddîn İbnü'l-Esîr Ebü'l-Hasen İzzeddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-Sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, t.y.), 4/87-117; Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yusuf Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'ir-ricâl* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1983), 20/472-489; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. 'Alî b. Muḥammed el-'Asḫalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyîzi's-Sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1995), 4/464-468.

60 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 113.

61 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 114.

62 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 280.

3. 1. Hadis Usûlü Bakımından Şerh Metodu

3. 1. 1. Hadis Tahrîci

el-Kelimi't-tayyib'teki hadislerin tahrîci yani kim tarafından rivayet edildiği genellikle müellif İbn Teymiyye tarafından zikredilmiştir. Şârih Aynî ise, eğer müellif tarafından hadisin tahrîci yapılmadıysa rivayetin tahrîcini yapmaktadır.⁶³ Örneğin, hadis zikredildikten sonra eğer hadisin kaynağı belirtilmemişse Aynî şu şekilde hadisin kaynağını göstermektedir: “هذا الحديث رواه ابن السنن في كتابه” (İbnü's-Sünnî bu hadisi kitabında rivayet etmiştir).⁶⁴

Ayrıca Aynî, şerh içerisinde kendisinin zikrettiği hadislerin de tahrîcini yapar. Mesela, rivayeti aktarmadan önce, “ما روي في صحيح مسلم عن عائشة رضي الله عنها” (*Sahîh-i Müslim*'de Hz. Âişe'den rivayet edilmiştir) sözleriyle hadisin tahrîcini yaptığı anlaşılmaktadır.⁶⁵ Hadisleri şerh etmeden önce kaynaklarını zikretmesi, kendisi tarafından aktarılan rivayetlerin kaynaklarına işaret etmesi Aynî'nin rivayetlerin asıl kaynaklarına ehemmiyet verdiğini göstermektedir.

3. 1. 2. Sened Değerlendirmesi

Şerhte senedle ilgili incelemeler sınırlıdır. Yapılan sened değerlendirmelerinin büyük bir kısmının diğer muhaddislerden aktarılan yorumlara dayandığı, bazen de doğrudan şârih tarafından yapılmış yorumlar içerdiği görülmektedir.⁶⁶

Bu anlamda Aynî'nin senedle ilgili muhaddislerin değerlendirmelerine yer verdiği şu örneği zikretmek yerinde olacaktır. Buna göre Aynî “خرجه الترمذي” ifadesini şerh ederken şöyle der: “يعني خرجه في جامعه و لكنه ضعفه” (Yani Tirmizî bu hadisi *Camî*'sinde getirmiş, ancak tazîf etmiştir).⁶⁷

Aynî bizzat kendisi bir rivayeti sened yönünden değerlendireceği zaman, hadisi tahrîc ettikten sonra yorumunu belirtir. Örneğin rivayet zikredildikten sonra şu sözleri dile getirir: “روى هذا الحديث أبو داود في سننه عن عائشة باسناد صحيح” (Bu hadisi Ebû Dâvud *Sünen*'inde Hz. Âişe'den sahih isnadla rivayet etmiştir).⁶⁸

Görüldüğü gibi şerh içerisinde isnad analizleri, Aynî tarafından yapılan kısa değerlendirmeler ve muhaddislerden yapılan nakillerden ibarettir.

3. 1. 3. Râvî Biyografileri Hakkında Bilgi Sunması

Aynî, rivayetlerin metninde veya isnadında geçen şahısları, biyografilerini sunarak tanıtmaktadır. Tanıtacağı kişi sahabe ise, onun adını ve nisbesini, hareke işaretlerini, İslam'a giriş tarihini, hicretini, Hz. Peygamber (a.s) ile katıldığı gazveleri, rivayet ettiği hadis sayısını, müttefekun aleyh olan hadislerinin sayısını ya da Buhârî ve Müslim'in her biri tarafından tek olarak rivayet edilen hadislerinin sayısını belirtir. Ayrıca, sahabinin hadis rivayet ettiği ve kendisinden hadis rivayet eden kişileri, vefat tarihi, vefat yeri ve defnedildiği yerle ilgili bilgileri de ekleyerek biyografiyi tamamlar.⁶⁹

63 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 212, 349, 413.

64 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 228.

65 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 401.

66 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 405.

67 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 195.

68 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 405.

69 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 90-92.

Aynî, bazen bir sahabinin biyografisini sunarken, yukarıda belirtilen tüm özellikleri ayrıntılı olarak aktarmak yerine daha özet bir tanıtım yapmaktadır. Örneğin, Abdullah b. Hubeyb (r.a) isimli sahabiyi tanıtırken, sadece isminin hareke zabıtlarını, nisbesini, sahabi olduğunu ve kendisinden rivayette bulunan kişileri zikretmektedir.⁷⁰

Aynî, sahabi olmayan hadis ravilerinin hayatını anlatırken, detaylı bir biyografik inceleme sunar. Bu incelemede ravinin tam adını, aile ve memleket bağlantılarını, doğum yeri ve zamanını, ölüm tarihini, yaşını, ilim yolculuklarını, hocalarını ve öğrencilerini kapsamlı biçimde ele alır. Örnek olarak “خرج البخاري” ifadesindeki Buhârî'nin tanıtımı gösterilebilir.⁷¹

Bazı râvîlerin biyografileri ise kısa tutulmuştur. Örneğin Aynî, “خرجه الترمذي” sözünde Tirmizî'nin tam adını, nisbesini ve tahrîcte kastedilen eserini belirterek Tirmizî'yle ilgili bu kadar bilgi vermekle iktifa etmiştir.⁷²

Yaptığımız incelemeler doğrultusunda, Aynî'nin sahabî olan veya olmayan bir râvîyi tanıtırken uyguladığı prensiplerin, başka bir râvî için geçerli olmadığı görülmektedir. Örneğin, yukarıda belirttiğimiz gibi, Buhârî'nin biyografisini Tirmizî'nin biyografisinden daha kapsamlı ve ayrıntılı bir biçimde sunmuştur. Ayrıca, daha önce tanıtılmış bir râvî tekrar gündeme geldiğinde, “قد ذكره” (Zikri geride geçti) ifadesini kullanarak tekrar tanıtmaktan kaçınmaktadır.⁷³

3. 1. 4. İstişhad Olarak Rivayetler Nakletmesi

Aynî, şerh ettiği hadislerin anlam bakımından benzerlerini aktarmaya özen gösterir. Böylece, anlamca benzer olan bu rivayetleri farklı açılardan ele alarak ilgili hadisin kuvvet kazanmasını sağlar. Mesela Aynî, “قال انس رضي الله عنه ان رسول الله ص مر على صبيان يلعبون فسلم عليهم” (Hz. Enes buyurdu ki, Rasûlüllah (a.s) oyun oynayan çocukların yanına uğradı ve onlara selam verdi) hadisini anlam açısından teyit eden ve istişhad olarak şu üç hadisi zikreder:⁷⁴

Birincisi; “وفي رواية لمسلم عن انس ان رسول الله ص مر على صبيان يلعبون فسلم عليهم” (Müslim'in Hz. Enes'den (r.a) naklettiğine göre, Rasûlüllah (a.s) çocuklara uğradı ve onlara selam verdi)

İkincisi; “وفي سنن ابي داود وغيره باسناد الصحيحين عن انس ان النبي ص مر على غلمان يلعبون فسلم عليهم” (Ebû Dâvud'un Sünen'inde ve diğerlerinde Sahîhan'ın isnadıyla Hz. Enes'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (a.s) oyun oynarken çocukların yanına gitti ve onlara selam verdi)

Üçüncüsü; “وفي كتاب ابن السني وغيره قال: فقال: السلام عليكم يا صبيان” (İbnü's-Sünnî ve diğerlerinin eserlerinde geçtiğine göre râvî şöyle aktarmaktadır: Hz. Peygamber, "Esselâmü aleyküm ey çocuklar" buyurdu.)

3. 2. Metin (Muhteva) Bakımından Şerh Metodu

3. 2. 1. Bab Başlıklarındaki Manayı Açıklaması

Aynî, bab başlıklarının hangi manayı ifade ettiğini şerh eder. Bu metot özellikle muhtasar olan bab başlıklarının anlaşılması hususuna katkı sağlar. Misal olarak; “فصل في الحجامة” isimli bab baş-

70 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 128.

71 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 90.

72 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 53.

73 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 368.

74 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 483.

lığını şerh ederken Aynî şu ifadeleri kullanır: “Bu fasıl hacamat yapılırken söylenecek sözlerin beyanı hakkındadır.”⁷⁵ Yine bir başka yerde Aynî, “فصل في الحريق” isimli bab başlığını açıklarken şöyle der: “Bu fasıl yangın görüldüğünde söylenecek sözlerin beyanı hakkındadır.”⁷⁶

3. 2. 2. Ayetleri Tefsir Etmesi

el-Kelimi't-tayyib tanıtılırken ifade edildiği gibi, eserde hadisler zikredilmeden önce bazen ayetler verilmektedir. Aynî de bu ayetleri tefsir etmektedir. Örneğin Aynî, “وسبح بحمد ربك بالعشي والابكار” (Sabah akşam Rabbini hamd ile tesbih et) ayetini tefsir ederken şöyle der: “Bu ayet, Ğâfir suresinde yer almaktadır. Keşşâf sahibi, ‘Sabah ve akşamın, sabah ve ikinci namazlarını ifade ettiğini söyler. Şeyh Ebü'l-Leys ise, ‘Allah’ı sabahın ve gün sonunun başlangıcında dil ile hamd ederek tesbih et’ şeklinde açıklamaktadır.”⁷⁷

Ayrıca Aynî, ayetleri tefsir etmeye başlamadan önce, hangi sürede yer aldıklarını belirtir ve ardından tefsirine geçer. Kaynaklar bölümündeki tespitimizin yanı sıra yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere Aynî'nin ayetleri tefsir ederken Zemahşerî ve Semerkandî'nin tefsirlerinden sıkça faydalandığı görülmektedir.

Aynî, kimi zaman ayetlerin müellif tarafından zikredilme nedenlerini de açıklar. Mesela; “يا أيها الذين امنوا كلوا من طيبات ما رزقناكم واشكروا لله”⁷⁸ (Ey iman edenler! Eğer ancak Allah'a kulluk ediyorsanız, size verdiğimiz rızıkların iyilerinden yiyin ve Allah'a şükredin) ayetinin akabinde şu açıklamayı yapar: “Şeyh (İbn Teymiyye) bu ayeti, yemekten sonra şükredilmesinin gerekliliğine hüccet olması için îrâd etmiştir.”⁷⁹

3. 2. 3. Hadislerin Ayetlerle Açıklanması

Rivayetlerde geçen kelimeleri ayetler ışığında izah etmeye ihtimam gösteren Aynî, böylece hadis ayet ilişkisini ortaya koymaya çalışır.

Mesela; Aynî, kabirlere uğranıldığında okunacaklarla ilgili rivayette geçen “إنا إن شاء الله بكم لاحقون” (İnşallah biz de size kavuşacağız) metnindeki “إن شاء الله” sözünü “إلا أن يشاء”⁸⁰ (Hiçbir şey hususunda sakın yarın şöyle yapacağım deme. Ancak, Allah dilerse yapacağım de) ayetini getirerek açıklamıştır.⁸¹ Bir diğer örnekte ise; kıyamet gününde insanların isimleriyle çağrılacağı ile ilgili rivayette geçen “إنكم تدعون يوم القيامة باسمائكم...” (Kıyamet gününde isimlerinizle çağrılacaksınız...) metnini şerh ederken “يوم ندعوا كل أناس بأمامهم”⁸² (O gün bütün insanları kendi önderleriyle çağıracağız) ayetinden istifade ettiği görülmektedir.⁸³

75 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 540.

76 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 520.

77 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 121.

78 el-Bakara, 172.

79 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 457.

80 el-Kehf, 18/23-24.

81 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 400.

82 el-İsrâ, 17/71.

83 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 511.

3. 2. 4. Hadislerin İrâd Edilme Sebeplerini Belirtmesi

Aynî, hadisin metnini şerh etmeye başlamadan önce o hadisin müellif tarafından getirilme nedenini beyan eder. Ancak bunu her hadiste yapmadığı görülmektedir.⁸⁴ Örneğin Aynî; “Sizden biriniz aksırıp da, Allah’a hamd edince, ona rahmet dileyin. Eğer Allah’a hamd etmezse, rahmet dilemeyin” hadisinin müellif tarafından irâd sebebini şu şekilde izah eder: “Şeyh (İbn Teymiyye) bu rivayeti aksıran kişiye uyarı olması için zikretmiştir. Çünkü o (aksıran) Allah’a hamd etmediğinde, bunu duyan kimseye yerhamükellah demesi vacip olmaz.”⁸⁵

3. 2. 5. Hadisleri Hadislerle Açıklaması

Aynî, hadisleri hadislerle şerh etme yöntemini sıkça kullanır. Bununla birlikte hadislerdeki kelimelerin daha kolay bir biçimde anlaşılmasını sağlamış olur. Buna örnek olarak; yatağa girildiğinde okunacak dua ile ilgili rivayette geçen “و ما اظلت” (Gölgelediklerinin) ifadesini şerh ederken “إن في الجنة لشجرة يسير الراكب في ظلها مئة عام” (Cennette bir ağaç vardır ki, bir süvari onun gölgesinde yüz sene gider) hadisini kullanmaktadır.⁸⁶

Yine bir başka hadiste geçen “اشهد حملة عرشك” (Arşının taşıyıcılarına şehadet ederim) ifadelerini “فيكونون ثمانية انهم اليوم أربعة فاذا كان يوم القيامة ايدهم الله بأربعة آخرين” (Onlar (melekler) bugün dördtür. Kıyamet gününde ise Allah onları diğer bir dörtle kuvvetlendirir ve sekiz olurlar) rivayetiyle şerh eder.⁸⁷

3. 2. 6. Hadislerdeki Garip Kelimelerin İzah Edilmesi

Aynî (v. 855/1451), rivayetlerde yer alan anlamı zor anlaşılan garip kelimeleri açıklamaktadır. Bu açıklamaları yaparken, kaynaklar kısmında belirtildiği üzere, İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye* adlı eserinden yararlanmaktadır. Örneğin bir rivayette geçen “الارق” (Uyuyamama) kelimesini İbnü'l-Esîr'den (v. 606/1210) nakille şu şekilde açıklar: “Râ'nın fethasıyla, uykusuzluk, adamı uyku tutmadı. Bir hastalıktan dolayı uyuyamazsa Hemze'nin fethası ve Râ'nın kesresiyedir. Eğer alışkanlığından dolayı uyuyamazsa Hemze'nin zammesiyle 'ارق' denilir.”⁸⁸

3. 2. 7. Hadislerdeki Kelimleri Murâdifleriyle İzah Etmesi

Aynî, şerhinde hadislerdeki kelime ve cümlelerin anlamlarını açıklarken sıkça eş anlamlılarını kullanma yöntemine başvurur. Böylece, ele aldığı kelime ve cümlelerin anlamlarını daha anlaşılır kılar. Örneğin Aynî; bir hadiste geçen, “من اوى الى فراشه طاهرا” (Kim yatağına temiz olarak girerse) cümlesini, lafzı farklı ancak aynı manadaki “من دخل مضجعه على طهارة” cümlesiyle şerh eder.⁸⁹ Aynî, bir başka rivayette geçen “من لدنك” (Senin katından) kelimelerini aynı manadaki “من عندك” sözleriyle şerh ederek anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.⁹⁰

3. 2. 8. Hadislerin Şerhinde Şiir Kullanması

Aynî nadiren de olsa rivayetleri şerh ederken şiirden istifade eder. Bunu, özellikle Araplar arasındaki kullanımları göstermek amacıyla yaptığı görülür.

84 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 186-187.

85 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 494.

86 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 194.

87 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 145.

88 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fi garibi'l-hadîs ve'l-eser*, 1/40; Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 194.

89 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 189.

90 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 190.

Örnek vermek gerekirse Aynî; rüya ile ilgili bir hadiste geçen “الرؤيا من الله” (Rüya Allah'tandır) metnindeki rüya kelimesi ile hulm kelimesinin Arap dilinde aynı anlamda kullanıldığını ifade etmek için şu şiiri getirir:⁹¹

“رايت رؤيا ثم عبرتها و كنت للاحلام عابرا” (Bir rüya gördüm ve onu tabir ettim. Sonra rüya tabircisi oldum)

3. 2. 9. Hadis Metinlerini Arap Dili Yönünden İncelemesi

Aynî'nin bir dil âlimi olması, doğal olarak şerhine de yansımaktadır. Bu doğrultuda, hadis metinlerini hem nahiv hem de sarf açısından incelediği görülmektedir. Ancak, bu yöntemi tüm rivayetlerde tutarlı bir şekilde uyguladığı söylenemez.

Aynî'nin nahiv kurallarını kullanarak kelimeleri açıklamasına örnek olarak, bir rivayetin metninde geçen “كبيراً” kelimesi hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bu kelime, mef'ûlü mutlak olarak mansûbdur; yani takdiri ‘أكبره كبيراً’ şeklindedir.”⁹²

Aynı bir başka hadiste geçen “كثيراً” kelimesi hakkında ise şunları dile getirir: “Hazfedilmiş mas-tarın sıfatı olmak üzere mensuptur. Yani (Takdiri) حمداً كثيراً şeklindedir.”⁹³

Aynî, sarf kurallarını kullanarak kelimeleri tahlil eder. Örneğin; bir rivayette geçen “والله أكبر” metnini sarf açısından incelerken şunları söyler: “Ekber lafzı, efal vezni üzere ve ismi tafdildir.”⁹⁴ Diğer örnekte ise; bir hadiste geçen “جلسائه” sözünü incelerken Aynî şunları zikreder: “نديم kelimesinin cemisinin كرم كرماء kelimesinin cemisinin كرماء olması gibi, جليس kelimesinin cemisi de جلساء kelimesidir.”⁹⁵

3. 2. 10. Hadislerdeki Kapalılıkları Açıklaması

Aynî, hadislerde bulunan zamirler ve ismi mevsuller gibi nereye râci olduğu tam olarak belirgin olmayan ifadeleri açıklamaya önem verir. Örneğin, cenneti tarif eden bir rivayette yer alan “أما قيعان” ifadesindeki zamirin cenneti işaret ettiğini ifade eder. Bir başka örnekte ise Aynî, hadiste geçen “قالوا” kelimesindeki zamirin merciinin sahabeler olduğunu zikrederek buradaki kapalılığı gidermiş olur.⁹⁶

3. 2. 11. Hadislerin Metnindeki Farklılıklara İşaret Etmesi

Aynî, hadisleri şerh ederken, ele aldığı rivayetlerin farklı lafız ve ziyadelerle nakledilen varyantlarına da sıklıkla işaret eder. Örneğin rükû'dan kalkılırken söylenecek sözlerle ilgili rivayette geçen “رَبَّنَا وَ لَكَ الْحَمْدُ” metninin, ayrıca, “اللهم ربنا و لك الحمد” şekillerinde de rivayet edildiğini belirterek ziyade ve farklılıklara dikkat çeker.⁹⁷

Yine bir hadisin sonunda geçen, “اللهم فقهه” (Allah'ım onu anlayışlı kıl) ifadesinin akabinde Aynî, ziyadeye işaret ederek şunları söyler: “Buhârî, “فقهه في الدين” (Onu dinde anlayışlı kıl) lafzını ziyade etmiştir.”⁹⁸

91 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 201.

92 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 112.

93 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 112.

94 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 102.

95 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 106.

96 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 53.

97 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 287.

98 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 547.

3. 2. 12. Hadislerin Fıkhî Hükümlerini Açıklaması

Aynî, fıkıh alanındaki birikimini ortaya koyarak bazı rivayetlerin fıkhî hükümlerine de yer verir. Fıkhî ihtilaflarda ise Hanefî mezhebine mensup olması dolayısıyla kendi mezhebinin görüşünü öne çıkardığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Aynî, müezzinliğin faziletine dair bir rivayeti açıklarken, imamlık ve müezzinliğin fazileti konusunda mezheplerin farklı görüşlerini sunar. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve öğrencilerinin, imamlığın müezzinliğe göre daha faziletli olduğunu benimsediklerini ifade eder. Diğer mezheplerin görüşlerini de ifade ettikten sonra, bunlar arasında daha sahih olanın Ebû Hanîfe'nin görüşü olduğunu, çünkü imametın Hz. Peygamber'in (a.s) vazifesi olduğunu söyler.⁹⁹

Diğer bir örnekte ise, fıkhî hükümlerin izah edilmesiyle ilgili olarak; “Rasûlüllah (a.s) rükû'dan başını kaldırıncı, 'سمع الله لمن حمده' der, sonra, ayakta iken, 'ربنا و لك الحمد' derdi” rivayetinden sonra Aynî şunları söyler: “Bazı âlimler bu hadisi imamın tesmî' ve tahmîdi cem etmesine delil olarak zikretmişlerdir. Bu, (İmam) Şafiî (v. 204/820), Ebû Yusuf (v. 182/798) ve (İmam) Muhammed'in (v. 189/805) görüşüdür. Ebû Hanîfe'ye göre ise, tesmî' ile yetinilir. Ebû Hanîfe bu görüşü, 'İmam حمده سمع الله لمن حمده dediği zaman siz de ربنا لك الحمد' deyin' hadisi ile delillendirir.”¹⁰⁰

3. 2. 13. Hadislerden Hükümler Çıkarması

Aynî bazı hadislerden fâideli hükümler çıkarır ve o hadislerden hangi hükümlerin elde edildiğini sıralar. Genellikle bunu şerhini yaptığı rivayetin son kısmında zikreder.

Örneğin; “لا يسمع مدى صوت المؤذن جن و لا انس و لا شيء الا شهد له يوم القيامة” (Müezzinin sesini duyan insan, cin ve hiçbir şey yoktur ki, kıyamet günü o müezzin lehine şahitlikte bulunmasın) rivayetinin şerhinin sonunda Aynî, “و استفيد من هذا الحديث فوائد” (Bu hadisten şu fâideler elde edilmiştir) başlığı altında şunları sıralar:¹⁰¹

- “Müezzinin gür sesli olması müstehaptır”
- “Cinler de insanlar gibi kıyamet gününde haşredileceklerdir. Ayrıca onlara da sevap ve azap vardır”
- “Bu hadis cinlerin varlığını inkar eden kişiye reddir”
- “Cansız varlıklar da, kıyamet gününde itaat ve isyan açısından insanların fiillerine şahitlik yapacaklardır”
- Başka bir örnekte ise; “يا بني سم الله و كل بيمينك و كل مما يليك” (Yavrucuğum Allah'ın ismini zikret, sağ elinle ve önünden ye) rivayetini şerh ettikten sonra Aynî der ki:¹⁰² “و استفيد من هذا الحديث فوائد” (Bu hadisten şu fâideler elde edilmiştir):
- “Yemekten önce besmele çekmek”
- “Sağ elle yemek”
- “Önünden yemek”

Böylece Aynî, rivayetlerden anlaşılan fâideleri sıralamak suretiyle, o hadisi okuyan kişinin ilgili rivayetten neleri öğrenmesi ve uygulaması gerektiğini belirtmiş olur.

99 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 239.

100 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 287-288.

101 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 238.

102 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 458.

3. 2. 14. Gerekli Görülen Yerlerin Tamamlanması

Aynî, şerh içerisinde bazen tamamlamayı gerekli gördüğü babların sonlarına, o babta eksik olarak gördüğü şeyleri eklemeye çalışır. Bu istidrak, yani eksik kalan yerlerin ikmal edilmesi çalışmasının iki farklı şekilde yapıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, “فصل في تنمة ادعية هذا الباب” başlığı ile gerçekleştirilmiştir. Bu başlığın altına bir önceki bölümde bulunması gerekli görülen hadisler sıralanır. Böylelikle bir önceki babın konusu ikmal edilmiş olur. Burada sıralanan hadisler şerh edilmeyip sadece tahrîcleri yapılmaktadır.¹⁰³ Ayrıca yeni bir başlık açılarak yapılan tetimme bu örnekle sınırlıdır. Yani bunun dışında, şerhin bir başka bölümünde, yeni bir bab açılarak tetimme yapıldığı görülmez.

İkmal çalışmasının ikincisi ise “و مما يناسب هذا الباب ابواب” gibi ifadelerle yapılmaktadır.¹⁰⁴ Örneğin, bir babın şerhi bittikten sonra “bu bab için uygun konulardandır” şeklinde bir yan başlığa yer verilir ve o bölüme dair hadis ve meseleler serdedilir.¹⁰⁵ Bu şekilde o baba ilaveler yapılarak ikmali tamamlanmış olur. Bu türden ilaveler 4 yerde yapılmıştır.¹⁰⁶

Görüldüğü üzere, şerhe istidrak türünde yapılan bu eklemeler, eserin özgünlüğünü olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca, hadislerin şerhi sırasında aynı içerikteki farklı rivayetlerin sıkça zikredilmesiyle şerhin daha da zenginleştirildiği görülmektedir.

4. el-Alemü'l-heyrib'in Aynî'nin Diğer Hadis Şerhlerine Göre Konumu

Aynî, ikinci hadis şerhi çalışmasını tamamlayamadığı Ebû Dâvud'un *es-Sünen*'i üzerine gerçekleştirmiştir.¹⁰⁷ Daha sonra yaklaşık 27 yıl süren yoğun bir emeğin neticesinde Buhârî'nin *es-Sahîh*'ine dair şerhini tamamlamıştır.¹⁰⁸ Aynî'nin *el-Alemü'l-Heyyib* adlı eseri ile Ebû Dâvud'un *es-Sünen*'i ve Buhârî'nin *es-Sahîh*'i üzerine yaptığı şerh çalışmaları arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Söz konusu farklılıklar bazı örnekler üzerinden kısaca ele alınacaktır.

Aynî'nin *el-Alemü'l-Heyyib* adlı eseriyle, *es-Sünen* ve *es-Sahîh* üzerine yazdığı şerhler karşılaştırıldığında, senetle ilgili açıklamaların *es-Sünen* ve *es-Sahîh* şerhlerinde daha kapsamlı ve ayrıntılı olduğu görülmektedir. Nitekim Aynî, *el-Alemü'l-Heyyib* şerhinde senetle ilgili açıklamalarda daha çok sahabe ravisinin biyografisini sunmak ve hadislerin tahrîcini yapmakla yetinmiştir.¹⁰⁹ Buna karşılık *es-Sünen* şerhinde senetteki ravilerin tek tek incelendiği dikkati çekmektedir.¹¹⁰ Ayrıca *es-Sahîh* şerhi tetkik edildiğinde, bu hususun “ذكر رجاله” başlığı altında daha detaylı bir şekilde ele alındığı anlaşılmaktadır.¹¹¹ Bu farklılığın iki temel sebebi olabilir. Birincisi, *el-Kelimi't-Tayyib*'in isnadsız rivayetlere dayalı, yalnızca sahabe ravisinin zikredildiği hadisleri içeren bir eser olmasıdır. İkincisi ise Aynî'nin hadis ilmine dair birikiminin henüz tam anlamıyla olgunlaşmadığı bir dönemde *el-Alemü'l-Heyyib*'i yazmasıdır. Bu bağlamda, *el-Alemü'l-Heyyib*'de Aynî'nin hadis metodolojisi ve ilmî birikiminin tam anlamıyla ortaya çıktığını söylemek mümkün değildir.¹¹²

103 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 383-386.

104 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 453.

105 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 453-455.

106 Aynî, *el-Alemü'l-heyrib*, 453, 467, 485, 516.

107 Sâlih Yusuf Ma'tuk, *Bedrüddîn el-Aynî ve eseruhû fî ilmi'l-hadis*, (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1987), 184.

108 Ma'tuk, *Bedrüddîn el-Aynî ve eseruhû fî ilmi'l-hadis*, 210.

109 İlgili örnekler şerh metodunun ele alındığı kısımda bulunmaktadır.

110 Aynî, *Şerhu süneni Ebî Dâvud*, thk. Ebû'l-Münzir Hâlid b. İbrahim el-Mısrî, (Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1999), 2/481.

111 Aynî, *'Umdetü'kâri şerhi sahîhi'l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru'l-fıkr, t.y.), 5/117.

112 Ma'tuk, *Bedrüddîn el-Aynî ve eseruhû fî ilmi'l-hadis*, 185.

Aynî, *el-Alemü'l-Heyyib*'te Hanefî mezhebinin görüşlerine yer vermekle birlikte, bu durum diğer şerhlerindeki kadar yoğun değildir. Örneğin, “Nidâyı (ezanı) işittiğinizde müezzine icabet edin”¹¹³ rivayeti bağlamında, müezzine icabet etmenin sünnet olduğunu ifade etmekle yetinmiştir.¹¹⁴

Benzer rivayetlerle ilgili olarak, Aynî *es-Sünen* ve *es-Sahîh* şerhlerinde müezzine icabetin vacip olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁵ Ayrıca, *es-Sahîh* şerhinde vacip hükmünü zikretmesinin yanı sıra, bu görüşün Hanefî mezhebine ait olduğunu belirtmiş ve diğer mezheplerin bu konudaki görüşlerini de açıklamıştır.¹¹⁶ Bu durum Aynî'nin şerhlerindeki gelişimi göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Netice olarak Aynî'nin *el-Alemü'l-heyyib* şerhi *es-Sünen* ve *es-Sahîh* şerhlerine göre başlangıç konumunda olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim şu sözler bu hususu teyit etmektedir: “Aynî'nin ilk şerhi *el-Alemü'l-heyyib fi şerhi'l-Kelimi't-tayyib* ile son şerhi Buhârî'nin *Sahîh*'iyle arasındaki farkı, hoca ile öğrenci arasındaki fark gibidir.”¹¹⁷

Sonuç

İbn Teymiyye'nin, dua ve zikir içerikli muhtasar eseri *el-Kelimi't-tayyib*'in Hanefî fakihî, muhad-dis, tarihçi ve dil alimi Bedrüddîn el-Aynî tarafından قولہ üslubuyla yapılan *el-Alemü'l-heyyib fi şerhi'l-Kelimi't-tayyib* adlı şerhi hadis edebiyatında müstakil konulu hadis edebiyatında ezkâr türü eserler içerisinde değerlendirilmektedir. Aynî, *el-Kelimi't-tayyib*'i şerh ederken hadis, tefsir ve ricâl gibi birçok farklı kaynaktan istifade etmiştir. Aynî'nin şerhindeki kaynak kullanımının zengin olduğu, kullandığı kaynaklardaki nakillerinin ekseriyetle isabetli olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda kaynaklarının çoğunluğunun hadis eserlerinden oluştuğu görülmektedir. İbnü's-Sünnî'nin *Amelü'l-yevm ve'l-leyle*, Ebû Dâvud'un *es-Sünen*, Buhârî ve Müslim'in *es-Sahîh* isimli eserleri Aynî'nin en çok başvurduğu hadis kaynakları arasında yer almaktadır. Bu durum, Aynî'nin hadis şerh faaliyetlerinde tek bir kaynakla yetinmediğini ortaya koymaktadır. Aynî, müstakil olarak kaleme alınmış ezkâr türü eserlerden yararlandığı gibi, Kütüb-i Sitte'de yer alan eserlerin zikir ve dua ile ilgili bölümlerinden de faydalanmıştır.

Tespit edildiği üzere, Aynî'nin *el-Alemü'l-heyyib fi şerhi'l-Kelimi't-tayyib* adlı eserinde isnaddan ziyade metin şerhine ağırlık verdiği anlaşılmaktadır. Senedle ilgili değerlendirmelerin sınırlı olduğu müşahede edilmektedir. Aynî'nin şerhinde ağırlıklı olarak metne yoğunlaşmasının, bu eseri şerh etmesini talep eden kişilerin beklentilerine uygun hareket etme amacı taşıdığı düşünülebilir. Ayrıca, Aynî'nin şerhte benimsediği yöntemini eserin tamamında aynı süreklilikte uygulamadığı anlaşılmaktadır. Zira eserin sonlarına doğru, şerh metodundaki bazı uygulamaları terk ettiği görülmüştür. Bununla birlikte, bu çalışmanın Aynî'nin ilk şerhi ve telifi olmasından kaynaklanan eksiklikler olabileceği göz ardı edilmemelidir. Zira bu şerh Aynî'nin *es-Sünen* ve *es-Sahîh* şerhleriyle karşılaştırıldığında ibtidâî bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan, *el-Kelimi't-tayyib* şerhinde Aynî'nin ortaya koyduğu bazı dikkat çekici özellikler bulunmaktadır. Bunlar arasında, kapalı noktaları açıklığa kavuşturması, anlaşılması zor kelimeleri izah etmesi, Hanefî olması sebebiyle fikhî değerlendirmelerinde mezhep görüşünü tercih

113 Ebû Dâvud, “Salât”, 36.

114 Aynî, *el-Alemü'l-heyyib*, 242.

115 Aynî, *Şerhu süneni Ebû Dâvud*, 2/482; Aynî, *‘Umdetü’kâri şerhi sahîhi’l-Buhârî*, 5/117.

116 Aynî, *‘Umdetü’kâri şerhi sahîhi’l-Buhârî*, 5/117-118.

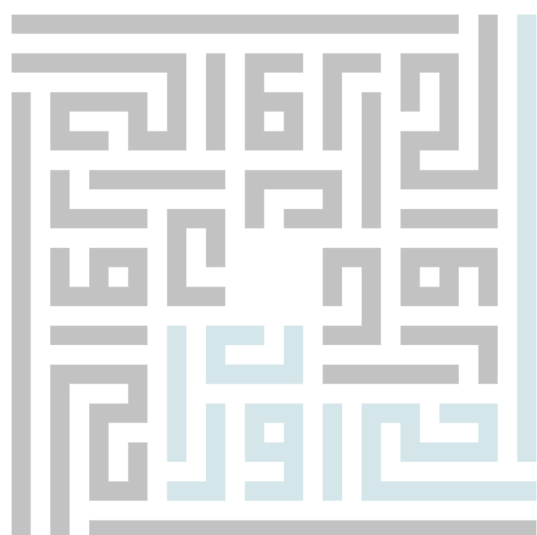
117 Ma’tuk, *Bedrüddîn el-Aynî ve eseruhû fi’l-hadis*, 174.

etmesi, Arap diline vukûfiyetinden dolayı hadis metnini sarf ve nahiv açısından detaylı olarak incelemesi, râvîlerin kimlik bilgilerini vermesi ve hadisleri diğer hadislerle mukayese etmesi yer almaktadır. Bu özellikleri nedeniyle, *el-Alemü'l-heyrib fî şerhi'l-Kelimi't-tayyib* eserinin şerhçilik açısından önemli yönlerinin olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, müteahhirûn Selefliğin önde gelen temsilcilerinden İbn Teymiyye'nin *el-Kelimü't-Tayyib* adlı eserine, Bedrüddîn el-Aynî tarafından *el-Alemü'l-Heyrib fî Şerhi'l-Kelimü't-Tayyib* adıyla yazılan şerh, ezkâr türündeki rivayetlerin Hanefî perspektifiyle yorumlanmasını sağlaması bakımından literatüre önemli ve özgün bir katkı sunmuştur.

Kaynakça

- Apaydın, H. Yunus. "İbn Kayyim el-Cevziyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/109-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmud b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. Hüseyin b. Yûsuf b. Mahmud. *el-Alemü'l-heyyib fi şerhi'l-Kelimi't-tayyib*, thk. Ebû'l-Münzir Hâlid b. İbrahim el-Mısrî. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2000.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmud b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. Hüseyin b. Yûsuf b. Mahmud. Şerhu süneni Ebî Dâvud, thk. Ebû'l-Münzir Hâlid b. İbrahim el-Mısrî, Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1999.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmud b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. Hüseyin b. Yûsuf b. Mahmud., *'Umdetü'kâri şerhi sahihi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-fikr, t.y.
- Başaran, Selman. "el-Ezkâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/66. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Beyhaqî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. 'Alî el-Hüsrevcirdî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, 2002.
- Çelebi, Kâtib. *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1941.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Ahmed b. Muhammed. *Meâlimü's-sünen*. thk. Muhammed Râgıb et-Tabbâh. Halep: el-Matbaatü'l-ilmiyye, 1932.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Abdilber el-Kurtubî en-Nemerî. *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*. Ürdün: Dâru'l-a'lâm, 2002.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muḥammed el-Asḫalânî. *el-İsâbe fi temyîzi's-Sahâbe*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995.
- İbn Kayyim, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir b. el-Cevziyye. *el-Vâbilü's-sayyib ve râfiu'l-Kelimi't-tayyib*. thk. Abdurrahman b. Hasan b. Kâid. Mekke: Dâru âlemi'l-fevâid, 1425.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Yezîd el-Ḳazvînî. *es-Sünen*. y.y. : Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, t.y.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Muhammed b Mükerrerem b Ali el-Ensârî İbn. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadır, ts. <http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=99653&wKitaplar=lisan&wYazarlar=ibn+manzur>
- İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. thk. Tâhir Ahmed az-Zâvî - Mahmud Muhammed et-Tanâhî. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, t.y.
- İbnü's-Sünnî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî. *Ameliü'l-yevm ve'l-leyle*. thk. Beşir Muhammed Uyûn. Dımaşk: Mektebetü dâri'l-bünyân, 1987.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *el-Kelimi't-tayyib*, thk. Nâsirüddîn Elbânî Riyad: Mektebetü'l-meârif li'neşr ve't-tevzî', 2001.

- İzzeddîn İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzeddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-Sahâbe*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y.
- Sâlih Yusuf Ma'tuk, *Bedreddîn el-Aynî ve eseruhû fî ilmi'l-hadis*, Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1987.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yusuf. *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'r-ricâl*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1983.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *es-Sahîh*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y.
- Mütercim Asım Efendi, Seyyid Ahmet Âsım. *Kamus tercümesi*. İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1305. <http://ktp.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=85316&wKitaplar=kamus&wYazarlar=m%C3%BC-tercim+as%C4%B1m>
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Ezkâr*. thk. Abdülkâdir el-Arnâvut. Dimaşk: Dâru'l-mellâh li't-tibâ'a ve'n-neşr, 1971.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Sahîh-i Müslim bi şerhi'n-Nevevî*. y.y.: Müessesetü Kurtuba, 1994.
- Ömer, Abdülhamit. *Mu'cemü'l-lugati'l-'arabiyyeti'l-muâsıra*. Kahire: Âlimü'l-kütüb, 2008.
- Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman. *ed-Davu'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*. Beyrut: Dâru'l-cîl, 1992.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim. *Bahrü'l-ulûm*. thk. Ali Muhammed Muavvad. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücâhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 2009.
- Ziriklî, Ebü Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-ilmi'l-melâyîn, 2002.

Ali Hatalmış, İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik. Ankara: Araştırma Yayınları, 2012. 449 s.

Hikmet ULUDOĞAN*

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya/Türkiye

E-mail: hkmtly1040@gmail.com

ORCID: 0009-0002-3171-4850

ROR: 045hgzm75

Makale Türü: Kitap İncelemesi

Geliş Tarihi: 19 Ekim 2024

Kabul Tarihi: 27 Kasım 2024

Yayın Tarihi: 31 Aralık 2024

Değerlendirme: Bu makale en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ahif@ahievran.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/pub/ahihilahiyat>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

dergipark.org.tr/pub/ahihilahiyat

Öz

Kölelik, savaşlarda esir düşenler, ailesi tarafından satılan çocuklar, borçlar karşılığında köle kılınan insanlar ile insanlık tarihinin erken zamanlarından itibaren var olan ve tarihe kalıcı mührünü vuran bir olgudur. Bu kölelik olgusunun İslam medeniyetindeki rolü de büyüktür. Bununla birlikte kölelik diğer medeniyetlerde adaletsiz ve hukuksuz bir sistem taşımaya rağmen İslam medeniyetinde köleler için uygun adli-hukuki şartlar oluşturulduğu ve kölelere siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarda görevler verildiği görülmektedir. Tabiri caizse diğer medeniyetlerde kölelerin insan dışı canlılar kadar değeri yokken İslam medeniyetinde kölelerin hür bir insan ile arasındaki haksızlık ve adaletsizlik giderilmeye çalışılmıştır. Emeviler döneminde bu adli ve hukuki şartlar her ne kadar tahrif edilmiş görülsede bu durumun Emeviler döneminin bazı zamanlarıyla sınırlı kaldığını ifade etmek mümkündür. Yazar Dr. Ali Hatalmış'ın eseri de İslam'ın ilk dönemlerinden Emeviler'in son dönemlerine kadar kölelik olgusunun tarihi süreç serencamında tespit edilmesi açısından İslam medeniyetindeki kölelik olgusunun daha net anlaşılması-na kaynaklık etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Kölelik, Cariye, İslam Medeniyeti, Emeviler.

Ali HatalmıŖ, Slavery and Concubinage in Islamic Society, Ankara: AraŖtırma Yayınları, 2012. 449 p.

Hikmet ULUDOĞAN*

*Graduate Student, Selcuk University, Institute of Social Sciences, Konya/Turkiye

E-mail: hkmtly11040@gmail.com

ORCID: 0009-0002-3171-4850

ROR: 045hgzm75

Article Type: Book Review

Date Received: 19 October 2024

Date Accepted: 27 November 2024

Date Published: 31 December 2024

Review: This article has been reviewed by at least two reviewers using a double blind peer review model. A similarity check was performed to confirm that it was free of plagiarism.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ahif@ahievran.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahiilahiyat>

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

dergipark.org.tr/en/pub/ahiilahiyat

Abstract

Slavery is a phenomenon that has existed since the creation of the world with those captured in wars, children sold by their parents, people enslaved in Exchange for debts, and has left its permanent mark on history. The role of this phenomenon of slavery in Islamic civilization is also great. However, although slavery has an unjust and unlawful system in other civilizations, in Islamic civilization, the most appropriate judicial-legal conditions were given duties in political, economic, social and cultural fields. In other civilizations, so to speak, slaves were not as valuable as non-human beings, while in Islamic civilization, the injustice between slaves and free people were tried to be eliminated. Although these judicial and legal conditions were distorted during the Umayyad period, it is possible to state that this situation was limited to some periods of the Umayyad period. The work of the author Dr. Ali HatalmıŖ is a source for a clearer understanding of the phenomenon of slavery in Islamic civilization in terms of determining the phenomenon of slavery in the historical process from the early periods of Islam to the last periods of the Umayyads.

Keywords: Islamic History, Slavery, Concubine, Islamic Civilization, Umayyads.

Citation: Uludoğan, Hikmet. "Slavery and Concubinage in Islamic Society". *Ahi İlahiyat Dergisi* 3 (December 2024), 65-70.

Kölelik, her ne kadar olumsuz bir durum olarak değerlendiriliyor olsa da insanlık tarihinin doğal seyri içerisinde kendisini geliştirmeyi ve sistemleştirmeyi başarabilen bir olgu olmuştur. Bununla birlikte kölelik eski Mısır'dan eski Yunan'a ve günümüze kadar tarihi süreç içerisinde pek çok uygarlıkta görülen küresel bir sistemdir. Bu küreselliğin aksine Batılı bilim adamları köleliğin İslam'a has bir durum olduğunu ifade etmekte ve eleştiriler sunmaktadırlar. Özellikle bu hususta Emeviler dönemine atıflar yapmaktadırlar. Bununla birlikte Batı medeniyetinin kölelik tarihi ile İslam medeniyetinde görülen kölelik olgusunu mukayese etmeleri neticesinde köle ile h r arasında sınıfsal bir farkın görülmediği uygun hukuki Őartların İslam medeniyetinde tesis edilmiş olduğunu g recekleli yorumuna katılmaktayız. Ayrıca Batılı ilim adamlarının eleştirilerinin Emeviler yönetiminin belli dönemleri ile sınırlı olduğu da ifade edilebilir. *“İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik”* adlı kitapta yazar Dr. Ali Hatalmış'ın özellikle Batılı ilim adamları tarafından kölelik olgusu üzerinden eleştirilere maruz kalan İslam medeniyetindeki kölelerin siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel alanlarındaki rolünü tespit ettiği görülmektedir. Ayrıca kölelerin rollerinin tespitinde İslam'ın ilk dönemlerinden Emeviler döneminin sonuna kadarki tarihi seyri dikkate almaktadır. Bununla birlikte yazar, eserinde kölelik olgusu hakkında İslam medeniyetine yöneltilen eleştirilerin doğruluk payı olmadığını savunmaktadır. Ona göre, İslam medeniyetinde iddia ettikleri gibi sınıfsal bir fark olarak görülen kölelik olgusu, yalnızca kısıtlı dönemlerle sınırlı kalmıştır. Bu dönemlerde sağlanan uygun Őartların, kendi medeniyetlerinden farklı olarak İslam medeniyetinde mevcut olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca yazarın kölelik olgusunu İslam'ın ilk yıllarından Emeviler'in son dönemlerine kadar kapsamlı bir Şekilde tarihi seyri içerisinde kronolojik olarak örnekler ile tespiti eserini önemli kılmaktadır.

Tanıtımını yaptığımız eser Dr. Ali Hatalmış tarafından İslam Tarihi alanında doktora tezi olarak hazırlanan *“İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik”* adlı çalışmadan üretilmiştir. Eser,  ns z (s. 9-13) Sonuç (s. 385-391), Kaynakça (s. 391-411) ve Ekler (s. 411-439) kısımları hariç Giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Önsözde eserin telif amacı ve yöntemi ele alınmakta, Giriş bölümünde araştırmanın kaynakları, kölelikle ilgili temel kavramlar ve terimler vurgulanmaktadır. Bununla birlikte farklı uygarlık ve dinlerde kölelik başlığı altında kölelik kavramının ilk kullanıldığı uygarlığın tespit edildiği, hangi uygarlıklarda var olduğu meselesi ile birlikte köleliğin Yahudilik, Hristiyan geleneği ve İslam dinindeki konumunun belirlendiği görülmektedir.

Yazar, Giriş bölümünde eserini hazırlarken kullanmış olduğu kaynakları hadis, siyer, meg zi, tarih kitapları, biyografik eserler ve sözlükler başlığı altında tasnif etmektedir. Eser boyunca bu kaynakların kullanımı da açıkça görülmektedir. Bununla birlikte yazar kölelikle ilgili temel kavramlar başlığı altında kul kavramının zamanla köle kavramına dönüştüğünü, köle kavramının terim olarak her türlü yasal, iktisadi, sosyal haklarından mahrum edilen ve bu haklar bakımından diğer h r insanlardan aşağı statüde bulunan kimseler olarak tanımlandığını belirtmektedir. Ayrıca Arap dilinde köle kavramının h r ve köle kişiler için kullanılan “abd”, kadın ve geç kiz köleler için “cariye”, Kur'an'da iki yerde geçmekte olup sözlükte h rl ğ  elinden alınan kimse olarak tanımlanan “eme” olmak üzere farklı terimlerde karşılık bulduğunu belirterek terimler arasındaki ince detaylara değinmektedir. Bununla birlikte h s , mevl , gul m ve kayne yazarın Arap dilinde kölelik anlamında kullanıldığını belirttiği diğer ifadeleridir (s. 13-31).

Yazar, “Çeşitli Din ve Uygarlıklarda Kölelik” başlığı altında köleliğin insanlığın ilk zamanlarına dayandığını, ilk kez köle kavramının Sümer kentlerinde “Kis” şeklinde adlandırılan şehirde dokumacılık yapan kadın köleler için kullanıldığını ifade etmektedir. Bununla birlikte eski Mısır ve eski Yunan’dan Roma’ya kadar olmakla birlikte eski Türklerde ve cahiliye dönemi Arap toplumunda köleliğin görüldüğünü vurgulamaktadır (s. 31-36).

Yazar, “Dinlerdeki Kölelik” başlığı altında kölelik kavramının İbranicede “evced” kelimesi ile karşılık bulunduğunu ve Yahudi geleneğinde köleliğin mevcut bir durum olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte yazar, her ne kadar Tevrat’ta köleliği kaldıran bir emir olmasa da efendilerin köleleri üzerindeki haklarında Hz. Mûsâ şeriatında sınırlandırmalar mevcut olduğunu belirtmektedir. Ayrıca yazar, İbrani hukukunda köle olarak görülebilecek kimsenin Yahudi olmaması ve yabancı milletten olması gerektiğine değinerek Yahudilerin kendi dindaşlarını eşit bireyler olarak gördüklerini vurgulamaktadır. Hristiyan geleneğinde ise kölelik sisteminin hayatın doğal akışından görüldüğünü, İncil’de tüm insanların kardeş olduğu bildirilmesine rağmen köleliğin kaldırılmadığını ama köle ve efendi arasındaki ilişkinin saygı ve sevgiye dayandığını zikretmektedir (s. 37-40).

Yazar, İslam dininde Kur’ân ve sünnetten köleliğe dair deliller getirerek fakihlerin sadece savaşlarda esir alınan gayrimüslimleri köle ve cariye olarak gördüklerini ifade etmektedir. Bununla birlikte diğer uygarlık ve dinlerin aksine İslam medeniyetinde var olduğu iddia edilen kısıtlı dönemlerdeki kölelik için en iyi şartları ve sınırlandırmaları İslam dininin sunduğunu belirtmektedir. Ona göre İslam dini köleliği en uygun şartlara bağlamıştır ki köle azat etmeyi evla görmesi bu duruma örnektir.

İslam dininin kölelik anlayışını zikreden yazarın İslam hukukundaki fikhî konulara değinerek köleliği değerlendirmeye tabi tuttuğu görülmektedir. Cariyelere nafaka verilmesi, canının ve malının güvence altına alınmasını isteyen kimseye Müslüman olan kölenin aman verme yetkisine sahip olması, Hz. Peygamber’in kölelerin şikâyetlerini dikkate alması, Hanefîlerde köleye fitir sadakası verilebilmesi, bayram namazının Şâfiî’lerde köleler için de sünnet olarak kabul görmesi bu hususta sunduğu fikhî hükümlerdir. Bununla birlikte yazar örnek olarak sunduğu bu fikhî hükümleri “İslam Hukukunda Kölelik” olarak tek başlık altında ifade etmektedir (s. 40-88).

Yazar, “Siyasi ve İdari Hayatta Köle ve Cariyeler” adlı ilk bölümde kölelerin önemli siyasi görevler üstlendiğini ifade ederek bu hususu Hz. Peygamber döneminden Emeviler’in sonuna kadar olan dönem içerisinde örneklerle tespit etmektedir. Bununla birlikte kölenin gelebileceği üst düzey görevlerden en önemlisinin vezirlik olduğunu belirterek vezirlik görevini valilik, hâciplik ve posta görevi olarak üç sınıfa ayırmaktadır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Nadîr gazvesine çıkarken azatlısı Zeyd b. Hârise’yi Medine valisi olarak tayin etmesi ve Emeviler’de Mervân b. Hakem’in Muhammed b. Ebû Süheyl’i hâcip olarak tayin etmesi bu hususta ifade ettiği örneklerdir. Bununla birlikte Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir’in hicreti esnasında Hz. Ebû Bekir’in kölesi Fûheyri’nin Mekke’deki haberleri taşıması da posta görevine sunduğu örnekler arasındadır. Ayrıca eserde kölelerin hızla büyüyüp gelişen İslam devletlerinde farklı memur görevleri ile vazifelendirildiği de ifade edilmektedir (s. 89-174).

Yazar, “Ekonomik Hayatta Köle ve Cariyeler” başlıklı ikinci bölümde İslamiyet’in ilk zamanlarından Emeviler’in sonlarına doğru hızla gelişen ve büyüyen İslam devletlerinde refahın yükselmesi ile kölelerin nüfusunda artış olduğunu ifade etmektedir. Özellikle Emeviler döneminde

tarımın gelişmesi ve yeni iş alanlarının kurulması ile çalışacak işçi sınıfı ihtiyacı doğduğunu ve nüfusu artan köle sınıfının bu alanlar için en ucuz iş gücü olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Emeviler dönemi ile birlikte hızla genişleyen İslam coğrafyasının çeşitli noktalarında farklı köle pazarlarının kurulduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte yazar, kölelerin ekonomik açıdan genel nitelikleri başlığında kölelerin kurulan köle pazarlarında ırklarına ve niteliklerine göre farklı fiyatlarda satıldığını zikretmektedir. Güzellik, siyasi ve askeri alandaki yetenek ve doğurganlık oranı bu niteliklere sunulan örneklerdir (s. 175-230).

Yazar, “Sosyal Hayatta Köle ve Cariyeler” başlığı altında İslam’ın ilk yıllarından Emeviler’in sonuna kadarki süreçte kölelerin nüfus bakımından artışlarını ve aile hayatı gibi sosyal hayattaki rollerini tespit etmektedir. Bununla birlikte yazar, kölelerin Emeviler’in kuruluşunda olumlu bir katkı sağladığını ifade etse de kölelerin aile içi hayata cariye olarak girmeleriyle hanedan savaşlarının gerçekleşmesine sebep olduklarını belirtmektedir. Ayrıca Emeviler’in baskıcı mevâlî politikasının köleler nezdinde tepki oluşturmalarının Emeviler’in yıkılışında etkili olduğuna da değinmektedir. Halifeliğin saltanata dönüşmesiyle başlayan ve Emeviler’in son dönemlerinde artan isyanlara ikinci sınıf muamelesi gören mevâlî olarak adlandırılan kimselerin destek verdiği bilinen bir gerçekliktir. Bu gerçeklik karşısında yazarın, Emeviler’in yıkılışında mevâlîlerin etkili olduğunu düşündüğü yorumuna katıldığımızı ifade etmek isteriz.

Yazar, “Sosyal Hayatta Köle ve Cariyeler” başlığı altında kölelerin eğlence ve sanat alanında gündelik hayatta büyük rol oynadığını ifade ederek müzisyen ve şair köleleri adları ile birlikte zikretmektedir (s. 231-356).

Yazar, “İlim, Kültür ve Sanat Hayatında Köleler ve Azatlılar” başlığı altında kölelerin şiir, edebiyat ve tercüme gibi alanlara, dini ilimler ve diğer ilimlere önemli katkılar sağladıklarını belirterek bu konuda tarihi verilerden örnekler sunmaktadır. Bununla birlikte Emeviler’in son dönemlerinde yaşayan yazar Abdullah İbn Mukaffa’ adlı edebiyatçının (142/759) “*Kelîle ve Dimne*” adlı eseri edebiyat alanında; mevâlîden Ebû Hanîfe’nin fıkıh ilminde ön plana çıkması da dini ilimler alanında kölelerin otorite kurduklarını ifade ettiği örneklerdir (s. 357-384).

Sonuç olarak eser hakkındaki kanaatimizi şöyle belirtebiliriz;

Yazar, eserini tarihi, dini ve edebi temel kaynaklardan yararlanarak İslam medeniyetinin ilk dönemlerinden Emeviler döneminin sonuna kadarki tarihi süreç içerisinde sistematik ve kapsamlı bir analizle oluşturmuştur. Ayrıca yazarın, İslam hukukundaki kölelerin durumu hakkında sunduğu fikhî hükümlerin ibâdât, muâmelât ve ukûbât konularını içerdiği görülmektedir. Bu sebeple yazarın örnek olarak sunduğu fikhî hükümleri tek başlık altında ifade etmesine rağmen her bir örneği ibâdât, muâmelât ve ukûbât olarak üç başlıkta sunmasının konunun daha sistematik şekilde anlaşılmasına yararlı olacağı tavsiyesinde bulunmak isteriz. Bununla birlikte eserin İslam kültür ve medeniyeti üzerine özellikle toplumsal alanda yapılacak yeni çalışmalara yol gösterecek nitelikte bir eser olarak kullanılması da makuldür.

Hikmet Uludoğan

Kaynakça

Hatalmış, Ali. *İslam Toplumunda Kölelik ve Cariyelik*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2012.

Ali İhsan Pala, İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi. 2. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019. 341 s.

Jamilu ABDULRAHMAN*

*Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami Araştırmalar Enstitüsü, Ankara/Türkiye

E-mail: jamiluabdurahman1@gmail.com

ORCID: 0009-0006-1983-7101

ROR: 025y36b60

Makale Türü: Kitap İncelemesi

Geliş Tarihi: 10 Ekim 2024

Kabul Tarihi: 10 Aralık 2024

Yayın Tarihi: 31 Aralık 2024

Değerlendirme: Bu makale en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: ahif@ahievran.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahihilahiyat>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

dergipark.org.tr/tr/pub/ahihilahiyat

Öz

Belirsizlik ve şüphe gibi durumlarla karşılaşıldığında şer'e uygun olması amacıyla ortaya çıkan ihtiyat ilkesi, İslam hukukunda önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla İslam hukukçuları, bir konuda hüküm verirken mevcut delillerin yetersiz veya belirsiz olması hâlinde bu ilkeye dayanarak en güvenli ve yahut en az risk içeren seçeneğin seçilmesini caiz görmektedirler. Amacımız ihtiyat veya ihtiyat ilkesini yakından görmek isteyen lisans öğrencileri gibi yeni başlayanlar için kılavuzluk edecek bir eseri tanıtmaktır. Dolayısıyla bu çalışmada ihtiyat ilkesini anlamak isteyenler için bir kapı aralamayı hedefleyen İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi adlı eser incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İhtiyat İlkesi, İhtiyat, Şüphe, Belirsizlik

Ali İhsan Pala, The Principle of ihtiyat (Precaution) In Islamic Law. 2nd Edition, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019. 341 p.

Jamilu ABDULRAHMAN*

*Graduate Student, Ankara Social Sciences University, Institute of Islamic Studies, Ankara/Turkiye

E-mail: jamiluabdurahman1@gmail.com

ORCID: 0009-0006-1983-7101

ROR: 025y36b60

Article Type: Book Review

Date Received: 10 October 2024

Date Accepted: 10 December 2024

Date Published: 31 December 2024

Review: This article has been reviewed by at least two reviewers using a double blind peer review model. A similarity check was performed to confirm that it was free of plagiarism.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: ahif@ahievran.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahilahiyat>

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

dergipark.org.tr/en/pub/ahilahiyat

Abstract

The principle of ihtiyat, which emerged as a means of acting according to Shari'a in situations of uncertainty and doubt, has an important place in the Islamic jurisprudence. In this regard, Islamic jurists, when rendering a legal verdict on a particular issue, consider choosing the safest or least compromising option according to Shari'a based on this principle when the available evidence is insufficient or uncertain. Our aim is to introduce a book that will serve as a guide for beginners such as undergraduate students who would like to see the principle of ihtiyat or ihtiyat closely. Therefore, this study will review the book entitled The Principle of ihtiyat (Precaution) in Islamic Law, which aims to open a door for those who are willing to understand the principle of ihtiyat.

Keywords: Islamic Law, The Principle of ihtiyat, Precaution, Doubt, Uncertainty

Citation: Abdulrahman, Jamilu. "The Principle of ihtiyat (Precaution) In Islamic Law". *Ahi İlahiyat Dergisi* 3 (December 2024), 71-77.

Fıkıh alanında *ihtiyat* kavramının sıklıkla kullanılması hem araştırmacıların hem de incelediğimiz eserin müellifi Ali İhsan Pala'nın konuya ilgisinin artmasına vesile olmuştur. "Emir ve yasakların yorumu" konulu doktora çalışmasında Pala ilgili konuyu derinlemesine işlemiştir. İslam hukukunun neredeyse her konusuyla ilgisi olmasına rağmen, ihtiyatın sadece pratikte kalması, fıkıh usulü disiplininde yer almaması veya müstakil bir ilke (kaide) olarak ele alınmaması gibi nedenler bu kitabın hareket noktası olmuştur. Ayrıca pek çok dinî hükmün üzerine bina edildiği ihtiyatın meşruiyetini nereden aldığı ve ölçütlerinin neler olduğu gibi soruları cevaplandırma arzusu, müellifi bu konuyu çalışmaya sevk eden başlıca faktörlerdendir.

Eser giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmında yazar, ihtiyat veya ihtiyatlı davranmanın fitrî bir olgu olduğunu dile getirmiştir. Daha sonra Kur'ân ve sünnetin açıklamadığı konuların veya açıklayıp da kastedilenin tam olarak anlaşılmasında gibi durumların içtihat ve iştibah kapısını açtığına işaret etmektedir. Yapılan içtihatların murâd-ı ilahiye tam olarak yansıtamayabileceği endişesinin de ihtiyat ve ihtiyatlı davranma düşüncesini meydana getirdiğini ifade ederek konunun amacını ve önemini vurgulamaktadır. Aynı zamanda Şianın ihtiyata yaklaşımlarının, ihtiyati tedbir ve ihtiyati hapis gibi kavramların ayrı bir çalışma konusu olabileceğini düşündüğü için bunları konu dışı bırakarak çalışmayı sınırlandırmıştır. Son olarak, konuyla ilgili literatür taramasını yapmak suretiyle araştırma konusunu derli toplu bir şekilde ele alan klasik kaynak olmadığını tespit etmiştir. Konuyla ilgili dört çağdaş kaynak bulunduğunu ifade ederek artıları ve eksileriyle kritik eden yazar, Türkiye'de bu konuyla ilgili hiçbir bilimsel çalışma olmadığını da altını çizmiştir.

Birinci bölümün ilk ana başlığı olan "İhtiyatın Mahiyeti" kısmında müellif, ihtiyatın aslen Arapça'daki "حوط" kökünden türemiş olduğunu açıklamaktadır. Ardından da daha önce yapılmış terim tanımlarını inceleyip kimisinin efrâdını câmi olmadığını (içermesi gereken bazı unsurları içermediğini), kimisinin ağıyârına mâni olmadığını (içermemesi gereken unsurları içerdiğini), kimisinin de devir (bir şeyi kendisiyle tanımlama) olduğunu belirterek eleştirmektedir. Buradan hareketle yazar, kendine göre daha kapsayıcı olduğunu düşündüğü yeni bir teknik tanım geliştirmek suretiyle ihtiyat kavramını şöyle tanımlamaktadır: "İştibaha konu olan meselede mükellefin, farz veya mendubun lehinde, haram veya mekruhun da aleyhinde olmak üzere, hükümlerin delillerini kuşatıcı ve sorumluluktan kesin çıkmasını sağlayıcı tarzda; yapmak veya yapmamak şeklinde tutum sergilemesidir". Daha sonra ihtiyatın unsurlarının muhtat (ihtiyat yapan), muhtat fih (ihtiyat konusu), muhtat bih (yapılış biçimi) ve muhtat leh (lehinde ihtiyat uygulanan şer'i hüküm) olduğunu belirtmektedir. Yazar, ihtiyat kavramının daha iyi anlaşılması için kendisi ile ilişkisi olan hilâf, ilham, iştibâh, şek/reyb, vera'/zühd/takvâ, tevakkuf, tehaffuz/taharruz, vehim, vesvese, zan ve taharri kavramlarını açıklamaktadır. Bu kavramların bazısının ihtiyatın boyutuyla, bazısının olumsuz yönlerini göstermesiyle, bir kısmının ihtiyat öncesi durumlara işaret etmesiyle, bir kısmının da ihtiyatın sakınma/korunma niteliğini ifade etmesiyle ilişkilerinin söz konusu olduğunu ifade etmektedir.

Yazar birinci bölümün ikinci ana başlığı olan "İhtiyatın Meşruiyeti kısmında" ihtiyatın Kur'an ve sünnete göre meşru olduğunu belirttiikten sonra "İhtiyatın Önemi" adlı başlıkta İslam hukuku için önemi üzerinde durmaktadır. Dördüncü ana başlıkta ihtiyatın dinin genel amacına yönelik bir araç olduğunu, Şârî ve mükellefler açısından ne gibi amaçlara haiz olduğunu izah etmekte-

dir. Bölümün son ana başlığında ise ihtiyatın hem teorik hem pratik yönleri olmak üzere dinî hayatı ilgilendiren her konuyu kapsadığını ileri sürmektedir. Son ana başlıkta ise ihtiyatın dayanağı açısından akli ve şer'î olduğunu; meşruiyet açısından vacip, mendup, haram ve mekruh kısımlarına ayrıldığını dile getirerek yapıp yapmama ve makâsîd açısından ihtiyatın çeşitlerine ve kısımlarına açıklık getirmektedir.

“İhtiyatın Fıkhi Konumu” başlığı ile başlayan kitabın ikinci bölümünde yazar, ihtiyat ilkesinin fıkıh usulünde (teoride) daha az, furû fıkhıta (pratikte) ise daha çok kullanıldığını belirtmektedir. Dolayısıyla fıkhıdaki konumunun daha iyi anlaşılması için fıkıhın neresinde ve nasıl yer aldığını idrak etmek adına kullanılan bazı ifadelere yer vermektedir. Bu nedenle yazar, bu bölümde kavramın hem teoride hem de pratikteki konumunu belirtmek için “Fıkıh Usûlündeki Konumu” ve Furû-u Fıkıh'taki Konumu” olarak konuyu iki ayrı ana başlıkta ele almaktadır.

Yazar, “Fıkıh Usulündeki Konumu” başlığı altında fıkıh usulünün İslam hukukunun metodolojisini ve mantığını oluşturduğunu ancak usulün bir ilkesi veya delili olarak değerlendirilmediğini ve furu'da emin olunmayan meselelerde nasıl kullanılmışsa usulde de aynı şekilde kullanıldığını belirtmektedir. Emir ve yasaklarda emredilen veya yasaklanan şeyin zorunluluk babından olup olmaması, tekrara veya fevriyete delalet edip etmemesi; mutlak-mukayyed ilişkisi, umûmât olan âmm lafız, umûmu'l-müşterek ve umûmu'l-mukteda konularına yer verilmektedir. Ayrıca müellifin farklı görüşleri zikretmesi, bu görüşlerden hangisinin ihtiyaten yapıldığını anlatması, akabinde de kendi değerlendirmelerini yapması, önemli ve dikkate şayan bir husustur.

Müellif, rivayetlerin aktarımı ve kabulü, Hz. Peygamberin (s.a.v.) filleri ve zayıf hadislerle amel etme gibi namaz, zekât vb. sünnete dair konulara değindikten sonra helal, haram, vacip, mendup, mubah ve mekruh kavramlarının ihtiyatla ilişkisini ve kullanılmasını değerlendirmektedir. Sonrasında maslahat ve mefsedet konularında ihtiyatın nasıl psikolojik rahatlık sağladığını ifade etmektedir. Sahabe kavli ve istihsânın delil değeri olup olmadığını tartıştıktan sonra farklı görüş belirten her iki kesimin de ihtiyata başvurduğunu ifade etmektedir. İhtiyatın kendisine mesnet teşkil ettiği kaynaklardan biri olmasından dolayı ihtiyatla en çok irtibatı olan sedd-i zerâyi konusunda da ihtiyat kullanımının nasıl meydana geldiğini beyan edip “el-ahzu bi ekseri ma kile” (görüşlerin yaygın olanını almak), deliller arası tearuz, tercih, içtihat, ihtilaf, fetva ve taklit konularında ihtiyatın yerini tespit etmektedir.

İhtiyatın teorideki konumunu açıkladıktan sonra yazar, pratikteki (furu') konumuna geçiş yapmaktadır. İhtiyat, neredeyse furu'un her konusuyla ilgili olmasına rağmen konuların tamamına yer vermek hem çalışmanın amacına uygun olmayacağı hem de kapsamı ihlal edeceği için, hayatı düzenleyen ana hükümler olan ibadetler alanı ve hukuki alan (muamelat) olarak iki başlıkta ele alınmaktadır. İbadetler alanında en temel unsur taabbudilik olduğu için fakihlerin bu konuda iştibah söz konusu olunca titiz davranma tavırlarının en başında ihtiyat olduğunu ifade etmektedir. Sonrasında temizlik, namaz, oruç, zekât ve hac konularında ihtiyata dair bazı meselelerden örnekler vermektedir. İslam hukukçuları her ne kadar ihtiyatın ibadetlerde esas olduğunu belirtmişlerse de hukuki alanda da kullanımının az olmadığı müşahede edilmektedir. Hak kavramının Allah'a ait olan haklar (hukukullah) ve kullara ait haklar (hukuku'l- 'ibad) olarak ikiye ayırımından ötürü Allah'a ait haklarda en hafif olanların, kullara ait haklarda en ağır olanların alındığını ifade etmektedir. Bu sebepledir ki yazar,

aile hukuku, borçlar hukuku, ceza hukuku, yargı hukuku ve miras hukuku alanlarında ihtiyat kullanımının nasıl vuku bulduğunu örneklendirerek açıklamaktadır. Bu noktada şunu belirtmek yerinde olacaktır ki yazarın bu bölümde hem teoride hem de pratikte bu kadar konuyu ele alması ve örneklere yer vermesi, İslam hukukçularının ihtiyatı asla göz ardı etmediklerini, aksine onu teşvik ettiklerini ve hatta gerekli olduğunu ifade ettiklerini vurgulamak için olduğu söylenebilir.

Kitabın üçüncü bölümünün ilk ana başlığı olan “İhtiyatın Delil Değeri” kısmında yazar, ihtiyatın delil değerini tartışmaktadır. Fakihlerin onu, istihsan, istishâb ya da kıyas gibi hüccet değerini belirtmemelerine rağmen adeta müsellemler bir ilke olarak kabul ettiğinin altını çizmiştir. Bu hususta farklı düşünüyormuş gibi görünen İbn Hazm’ın da aslında ihtiyatı kabul edip farklı açıdan yaklaştığı gözlemlenmektedir. Dolayısıyla müellif Müslüman bilginlerinin çoğunun ve İbn Hazm’ın yaklaşımı olarak iki ayrı yaklaşım ele almaktadır.

Müslüman alimler ihtiyatın, dinî hükümlerde bir ilke ve hüccet olduğunu Kur’ân ve sünnetle temellendirmektedir. Müellif de bu ayet ve hadislerle sahabe ve fakihlerin görüşünü referans alıp çeşitli aklî ilkelere dayanarak hüccet durumunu değerlendirmiştir. Kur’ân-ı Kerim’den on bir ayeti zikreden yazar, bu ayetlerin bazısının açık ve doğrudan (Nisâ sûresi 71 ve Hucurât sûresi 12. ayetlerde olduğu gibi) bazısının dolaylı olarak (Nisa suresi 9. ayette olduğu gibi) bazısının ise tenbih yoluyla (Bakara suresinin 177 ve 204-205. ayetlerinde olduğu gibi) delalet ettiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamberin (s.a.v.) hem hadislerini (Örneğin şu ve benzeri hadisler: “Helal apaçık bellidir, haram bellidir, ikisi arasında müştâbihat (şüpheli şeyler) var... ve sana şüphe vereni bırak, şüphe vermeyene bak.”) hem de uygulamalarını (sadaka olabileceği korkusuyla hurma yememesi gibi) zikrederek doğrudan ve dolaylı olarak ihtiyata delalet eden sünnetlerine yer vermektedir. Daha sonra akl-ı selim, sağlam fitrat ve yaşanan tecrübeler gibi hususların da ihtiyatın bir delil olduğunu kanıtladığını ortaya koymaktadır. İbn Hazm ise âlimlerin kullandığı referansların ihtiyata delalet etmediğini veya bazı hadislerin -kendisine göre- sahih olmadığını belirtir. Dolayısıyla ihtiyatın dinî hükümlerde zorunlu bir mesnet olduğunu kabul etmeyip şiddetle karşı çıkar. Ancak müellif onun bu tutumunun kendisi ile çelişkiye düştüğünü ve sonuçta doğrudan olmasa da dolaylı olarak ihtiyatı kabul ettiğini belirtmektedir.

Daha sonra yazar “İhtiyatın Sebepleri” başlığı altında, ihtiyatı gerektiren sebeplerin iştibah, teâruz ve vera’ olduğunu; onu geçersiz kılan sebeplerin de şüphenin ortadan kalkması, şüphenin sonradan arız olması, vesvese, vehim ve ilham olduğunu açıklamaktadır. Ardından da ihtiyatın şartlarının aşağıdaki unsurlar olduğunu ileri sürmektedir: Naslara aykırı olmaması, ihtiyatı gerektiren şüphenin kuvvetli olması, mükellefi sıkıntıya sokmaması, beklenen amacı gerçekleştirmesi, olumsuz durumlara yol açmaması, önceliği olanı ihmal etmemesi, başkalarının haklarını ihlal ya da ihmale yol açmaması ve ihtilaftan çıkış şartlarını taşıması.

Son ana başlık olan “İhtiyatın Bağlayıcılığı” kısmında ise yazar, faiz, nikah, boşanma, iddet ve nesep gibi hakkında kesin delil olmayan meselelerde helal veya haram hükmünü verme konusunda ihtiyatlı olmanın vacip olup bağlayıcı olduğunu ifade etmektedir. İhtiyatın vücûbiyetini gerektirmeyen hususlarda ise mendup ya da müstehap olup bağlayıcı olmadığını belirtmektedir.

Sonuç olarak eserde kolay anlaşılacak sade bir üslubun tercih edilerek klasikten çağdaşa kadar konuyla ilgili çalışmalar incelenip kritik edilmiştir. Konular sistematik bir şekilde düzenlenmiş, konu dışına çıkmadan başlık-metin uyumu sağlanmış, bölümler ve başlıklar arası geçişler konu takibini kolaylaştıracak şekilde yapılmıştır. Önemli bir başka husus da farklı görüşlerin zikredilip bu görüşlerden hangisinin konuyla örtüştüğünün veya daha çok ilişkili olduğunun belirtilerek değerlendirilmesidir. Ayrıca yazar, konuları ve tartışmaları ileri düzeye taşıyacak yeni açılımlara da kapı aralamıştır. Üslup itibariyle örnekler verilerek konular kolaylaştırılmak istenmiş fakat zaman zaman örneklerin fazla olması okuyucunun sıkılmasına yol açabilecek bir durum oluşturmuştur. Kitabın dikkat çekici özelliklerinden biri de kaynak zenginliğidir. Eserde beş yüz altmış kaynaktan yararlanılmış olup çoğu kez tek bir mesele için bile birçok esere atıfta bulunulmuştur.

Kaynakça

Pala, Ali İhsan. *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2019.